د ښاغلي زماني

او

ښاغلي سیستاني

دلیکنو په هکله

Ketabton.com

پوهاند محمد حسن کاکړ

۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مطالبو فهرست

- سریزه

لومړۍ برخه:

- د ښاغلي زماني د لیکني په هکله
- دښاغلي زماني يوه بله ذهني حيرانوونکې وينا
– له برتانويانو سره اړيکي
- د پاچا امان الله ځيني مهمي تېروتني
– د پاچا امان الله وروستنۍ لويه جرګه
- د پاچا ضد تبليغونه او بغاوتونه
– د شنوارو ياغي توب
- حبيب الله په نا ارام كوهدامن او سيد حسين په ناكرار كوهستان كي
- په كابل باندي د حبيب الله بريد
- د كابل ښار استحكامات او د پاچا ناڅاپي استعفی
- پاچا امان الله او د هغه لس كلنه واكمني
- د اماني دورې له تاريخ سره بې كچي مينه او تنده

دوهمه برخه:

- د ښاغلي سيستاني د ليكنو په هكله
- يادښتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

دغه لیکنه د ښاغلي عبدالرحمن زماني د هغو لنډو لیکنو په ځواب کي لیکل شوې چي ده زما په یوه پخواني چاپ شوي کتابګوټي- د پاچا امان الله واکمنۍ ته یوه نوې کتنه- په اړه کړې، په دغه مقصد چي په خپل فکر وښیي چي هغه په زیاته اندازه په کابل کې د برتانوي هند سفارت سکرتر، شیخ محبوب علي، د لیکنې، د برتانویانو د استخباراتو پر بنسټ تهیه شوې وه، د دې لپاره چې د پاچا امان الله د ناکامۍ نسبت افغانانو ته وکړي، نه برتانویانو ته. په دغه لړ کې دی دا هم وايي چې دغه لیکنه، یاني"د امان الله سقوط"، د منشي علي احمد نه ده، او دی نه دا چې د پاچا امان الله منشي نه وو، د کره مالوماتو خاوند هم نه وو.

ما په دې اړه ټول هغه خپاره شوي اثار- دا ځل په ډیر ځیر سره- ولوستل چي د پاچا امان الله په اړه د هغه وخت لیکوالو کړي وه. یو مدرس استاد چي د لکچرونو په ورکولو، او د محصلانو په انتقادي پوښتنو سره نویو ټکو، مفکورو او بصیرتونو ته متوجه کیږي: زه هم د پورته انتقادونو او د پورته اثارو په دقیقي مطالعې سره نویو فکرونو او نویو بصیرتونو ته متوجه شوم، او یو ځل بیا په دغه فکر شوم چي دقیقه او انتقادي مطالعه که ډېر زحمت لري، ښه ثمره هم لري، چې هغه نویو بصیرتونو او فکرونو ته لار موندل دي. په هر حال زه په خپلې دغې مطالعې سره د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه دغسي نویو ټکو ته متوجه شوئ یم، چې هغه سربېره پر دې چي د پاچا امان الله په اړه زما د کتابګوټي په تائید ده، نوي ټکي او بصیرتونه هم لري، چي د مخه څوک ورته متوجه نه وو. دغه ټول ما په متن کې په اوږده ډول بیان کړي، دلته یې یوازې لنډیز وړاندې کوم، هغه هم د غټو ټکو.

- اروانباد منشي علي احمد د امان الله د سقوط پاڼو یا لیکنې محرر دئ، نه محبوب علي. د منشي علي احمد د وراره، محترم مهدي شالیزي، چي پخوا د حربي پوهنتون استاد وو، او اوس په سویس کي اوسیږي، په وینا چي وايي، منشي علي احمد دهغه تره د پاچا په ټوله واکمنۍ کي د هغه منشي وو. دی وايي چي دغه تره یې یو دیني عالم، د ادب او شعر علاقمن وو او "د غزني تاریخ" په نامه یې یوه لاسي لیکنه هم لرله، چي د هغې ذکر د اروانباد فرهنګ په اثر کي هم شوئ په نامه د " افغانستان در پنج قرن اخیر". هغه وخت چي پاچا امان الله د کندهار نه د کابل بیرته نیولو په نیت غزني ته ورسید، منشي علي احمد هم ورسره وو. په دغه وخت کې په کابل کي د برتانوي هند سفارت تړل شوئ، او محبوب علي هم له افغانستان څخه وتلئ و، نو د هغه د پاره ناممکنه وه چي د پاچا امان الله د سقوط په نامه لیکنه وکړي، چي په هغې کې غزني ته د پاچا دغه سفر په تفصیل او دقیق ډول بیان شوئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ما په دغه موجود کتابګوټي کې هم تثبیت کړي چې د پاچا امان الله د واکمنۍ نسکوربدنه د برتانویانو د توطیو او دسیسو نتیجه نه ده. نور خو لا څه چې پخپله امان الله هم برتانویان په دغه هکله تبرئه کړي، او دایې ویلي چې، ملایانو یې مخالفت کړئ، بې له دې چې چا پیسې ورکړې وي. خو دا یوه قوي افسانه ده چې پاچا د برتانویانو د توطیو ښکار شوئ دئ. اوس د دې وخت دئ چې یو څوک دغه افسانه له تاریخي واقعیتونو څخه بېله کړي. ما په دغه کتابګوټي کي دغه موضوع اوږده څېړلې، لکه چې په ها بل کې مې په لنډه ډول بیان کړې. له دې نه مې مطلب دا دئ چې دغه تاریخي واقعیت باید لوستونکو ته بیان شي، او دوی دې ته هم ملتفت کړل شي چې کله ولسي خلګ وپاریږي، ډینامیزم او قوت یې تر هر بل ډینامزم نه پیاوړئ کیږي. د حیرانۍ وړ او نه فکر کېدونکې پېښې رامینځ ته کیږي، او حتی د تاریخ بهیر اړول کیږي. د پاچا امان الله په وخت کې همدغسې وشول.

- د پاچا امان الله د ستونزو منبع د هغه د اصلاحاتو پاروونکي برخې، د هغه خپل شخصیت، د هغه زورواکي، اتوکراسي او د دوهمې دورې اصلاحات او په خاص ډول د کابل د نارینه او ښځو مجبورول وو، چې اروپایي ژوند طرز غوره کړي، او خپل ژوند طرز بدل کړي، هغه هم سمدلاسه او په حکومتي امر. په نتیجه کي وګړي تربنه بېګانه، مذهبي مشران ورسره مخالف، او خپل چارواکي یې ورسره بېعلاقې شول. دی یوازې پاتې شو. په دغه حال کې ده حتی په خپلو نږدې چارواکو هم اعتماد کولی نه شو، او په بحراني حال کې د خپل ژوند په وېره کې شو. ده بیا د خپل پوځ د یوې وړې مخکښې برخې په ډراماتیکي ماتې سره له پاچایي څخه لاس واخیست، که څه هم د کابل د ښار دفاعي ترتیبات ټینګ، پوځ او حکومت پر ځای وو. دغه وخت و چې یو نالوستي کلیوال، خو زړه ور حبیب الله داړه مار ته د کابل د تخت نیولو موقع په لاس ورغله، چې په ډېر غټ پوځ سره یې هم تر لاسه کولی نه شوه.

دغه لیکنه د پاچا امان الله د واکمنۍ د ټولو پېښو بیان ته ځانګړې شوې نه ده. یوازې هغه عوامل پکې بیان شوي چې پاچا امان الله په خپلو فعالیتونو او بېسارو اصلاحي پروګرامونو سره، د خپل نیکه، امیر عبدالرحمن، په لاس جوړ شوئ ټینګ نظام له لاسه ورکړ، او د هغه په دغې ناکامي سره په افغانستان کې د کورني جنګ یو نوئ فصل پرانیستل شو. د دغې لیکنې وړه برخه د ښاغلي سیستاني د هغو نا سمو لیکنو په اړه ده چې ده یو وخت، بل وخت د معاصر افغانستان په اړه کړي او د زماني د لیکنو تر اغېزې لاندې یې د خپل چنګیزي ډول ذهن نه حکم صادر کړئ چې وطنوال دي د پاچا امان الله په اړه زما کتابګوټئ ونه لولي. د دغو دواړو غرضناکو او ناسمو لیکنو، چې له هغو نه یې یوه ننداره جوړه کړې وه، زه مجبور کړم چې دغه لیکنه وړاندې کړم، چې په هغې کې مې اصلي او اړوندې موضوع ګانې د افغانستان د تاریخ په رڼا کې طرح او بیان کړې، او له دې نه مې ډډه کړې چې هغې ته شخصي بڼه ورکړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله دوره تر اوسه هم تاریخي او سره شوې نه ده. اوس هم د هغې په اړه د عامه ذهنیت او تاریخي واقعیتونو تر مینځ واټن پراخ دئ. ما په دغې لنډې لیکنې کې کوښښ کړئ چې تاریخي واقعیتونه له پارتیزاني او د ناسم ذهنیت له سلطې نه وژغورم، او هغه یوازې د هغه وخت د اثارو پر بنسټ وکاږم، او د معمول په شان، شخصي احساسات پکې دخیل نه کړم. د اثارو ذکر مې ځای پر ځای کړئ، خو د هغو اول ځل ذکر مې په تفصیل سره په لیست کې او د هغو تکرار مې د ننه په متن کې په لنډ ډول ذکر کړئ.

ما دغه کتابګوتئ هم، د ها بل په شان، تاریخ علاقه منو او پوهنتوني محصلانو په نظر کې نیولو سره کښلئ، او هیله کوم چې لوستل به یې ورته ګټور وي.

د محترم نسیم سلیمي ورور نه مننه کوم چې زما دغه لیکنه یې، له ډېرو مصروفیتونو سره سره ټایپ کړې. ده لا د مخه یې زما یو بل اثر ' د افغانستان سیاسي او دپلوماتیک تاریخ' له انګریزي نه پښتو کړئ. دغه اثر به زر د علامه رشاد د خپرندویه ټولني له خوا خپور شي.

محمد حسن کاکړ

اکتوبر، ۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند محمد حسن کاکړ

د ښاغلي زماني او ښاغلي سیستاني د لیکنو په هکله

لومړۍ برخه

دښاغلي زماني د لیکنې په هکله

ښاغلي عبدالرحمن زماني، زما د یوه کتابګوتي په اړه، "د پاچا امان الله خان واکمنۍ ته یوه کتنه"، یوه لیکنه کړې او هغه یې په افغان-جرمن ویب سایټ کې هم په پښتو او هم په فارسي کې په شپږو برخو کې خپره کړې او ورته یې د اعلان شکل ورکړی دئ. د ده مقصد دادئ چې وښیي زما دغه کتابګوتۍ د یوه انګلیسي ایجنټ په استخباراتي راپور بنا دئ، نه دا چې هغه د منشي علي احمد وي، چې د پاچا امان الله منشي و، او لیکنه یې د امان الله د سقوط په نامه کړې ده. په دې ډول ښاغلي زماني هغه د " غازي امان الله خان پر وړاندې د انګریزي تخریباتو سرچینه" ښیي. دی دا هم وایي چې " مهمترین ماخذ کتاب داکتر صاحب کاکړ بوده...". په پښتو متن کې هغه "... تر ټولو لوی او معتبر ماخذ" ښیي. مانا دا چې له دغې منبع نه په پراخې اندازې استفادې سره زما دغه کتابګوتۍ د برتانوي هند د حکومت د نظریو انعکاس دئ.

اول خو د ده دغه وینا د واقعیت تحریف دئ. زما د کتابګوتي له ۱۴۲ ماخذونو نه ۳۳ یې د تاریخچوه میرغلام محمد غبار، ۲۹ یې د لودویک ادمک، ۲۱ یې د حاکمیت قانون په نامه د پاچا امان الله، ۲۱ یې د منشي علي احمد او ۱۴ یې د تاریخچوه فیض محمد او نور یې د نورو دي. په دې ډول د ښاغلي زماني د وینا پر خلاف "دامان الله سقوط" په نامه لیکنه زما د کتابګوتي " تر ټولو لوی او معتبر ماخذ" یا " مهمترین ماخذ" نه دئ. مهمه دا ده چې "د امان الله سقوط" په نامه لیکنه، د زماني د وینا پر خلاف، د برتانوي ایجنټ یا د هغو استخباراتي راپور نه دئ. اول دی دغه لیکونکئ هم ایجنټ (Agent) او هم د برتانوي سفارت سکرتر ښیي، په نامه د شیخ محبوب علي. په داسې حال کې چې سکرتر او ایجنټ په بېلو دورو کې د برتانوي هند لپاره کار کاوه. د ایجنټ په نامه هندي مسلمان له ۱۸۸۰ نه د پاچا امان الله تر واکمنۍ پورې یوازې د خبرلوڅي په ظرفیت کار کاوه، او سکرتر یا منشي له هغه وخت نه چې برتانوي هند په افغانستان کې سفارت پرانیسته، په سفارت کې ماموریت درلود. دا هم باید وویل شي چې د دوی ځینو له افغانستان او په خاص ډول له واکمنې کورنۍ سره خواخوږي لرله. د امیر عبدالرحمن په وخت کې دغه ایجنټان په دې هم مؤظف وو چې هغه ته هم راپورونه تهیه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي. د دوی اول اېجنټ قاضي عبد القادر یوسفزی و، چي د مخه د امیر شیرعلي لوی مشاور و، او د هغه په اصلاحاتو کي یې فعاله او مهمه برخه لرلې ده. برتانویان مجبوره وو چي هغه چې د دقیقو مالوماتو خاوند او د دوی مخالف هم و، استخدام کړي. دوی د افغان - انګلیس له دوهم جنګ نه وروسته د افغانانو د سخت مخالفت له امله بل څوک هلته استولی نه شو. حتی دغه شیخ محبوب علي، چي د سکرتر په نوم، په کابل کي د برتانوي هند په سفارت کي کار کاوه، د پاچا امان الله د کورنۍ سره خواخوږي لرله.

د ده دغه احساس هغه وخت ښکاره شو چي د پاچا امان الله ځایناستي، معین السلطنه، له درې ورځو پاچایي نه وروسته له ارګ نه په انګلیسي الوتکه کې پېښور ته ته. " د غازي امان الله زوال" نومي کتاب لیکوال، عزیز هندي، د دغې ورځي خپل مشاهدات په دغه ډول ثبت کړي: "کله چي د ارګ د مخې دروازې څخه معین السلطنه قدم د باندي کښېښود، نو د ډېره غمه بې هوښه شو، او بیرته راستون شو، او دروازه یې په غېږ کي و نیوله او ډېر یې وژړله او کله چي د الوتکو ډګر ته ورسېد سترګي یې هماغسي له اوښکو ډکي وې. دلته د برتانیې د سفارت غړي په ډېرغم لړلي حالت ولاړ وو او له شکه پرته دا ډېره غم لړلې منظره وه. ... د برتانیا د سفارت هندوستانی سکرتر، شیخ محمد علي اکهي، حالت خو داسي وو چي په ډېره ژړا یې ستونئ بند شو. ... کله چي په اتفاقي توګه ما له هغه سره وکتل، نو له هغه څخه مې د دومره ویرجنتوب پوښتنه وکړه. نو هغه ماته وویل چي: او ته نه پوهېږې چي اماني کورنۍ پای ته ورسېده او د هغه تر څنګه د صوبه سرحد د مسلمانانو هیلې هم له مینځ څخه ولاړې. که د اماني دورې اغېزه په بل ځای کي وه، که نه وه، د هغه موجودیت لږ تر لږه د صوبه سرحد د خلکو د بیدارولو لپاره ډېر ګټور و. موږ دا هیله کولای شوه چي موږ به د هندوستان د نورو صوبو څخه زر ازاد شو."(۱) لیکوال عزیز هندي په خټه پښتون او د هند اوسېدونکئ و. دئ له خپلي کورنۍ سره د پاچا امان الله د واکمنۍ په ټوله موده کي په کابل کې اوسېده؛ په قطعه نمونه کي کفتان او د پاچا ټېنګ پلوی، خو د واقع لیدونکي انسان او د افغانستان د وخت له اوضاع نه ښه خبر و. دی د امیر حبیب الله کلکاني په وخت کي د لنډې مودې لپاره بندي و. داسې ښکاري چي محبوب علي په اصل کي د بنګښ، یا ورکزي، یا کرمي له شعیه پښتنو څخه و. دیوه روایت له مخي، د ده یو زوي چي د ډېر عمر خاوند و، د افغان جهاد په وخت کي، په پېښور کې د ځینو اسلامي تنظیمونو د مشرانو سره ولیدل او چیرته نږدې یې په خپل مجلل کورکي مېلمانه کړل.

د امان الله د سقوط لیکونکئ د شواهدو او دلائلو پر بنسټ منشي علي احمد (شالیزی مومند) دئ، نه محبوب علي. د محترم داود ملکیار په روایت، هغه په خپلو خلکو، یاني د شالېز کلي په مومندو کې د "منشي صاحب" په نامه یادېده او ده پخپله په وړوکتوب کي هغه لیدلئ و. هغه وخت دی په دواړو سترګو ړوند و. په غزني کې د ملکیار او د منشي کورنۍ ډېري مشهوري دي. مومندان په پنځلسمې پېړۍ کي د کندهار د مرغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومې سیمې څخه اول غزني ته ولېږدېدل او بیا په خپله اوسنۍ سېمه کې ، له کامې نه تر پېښور پورې میشته شول او یو شمېر یې په غزني کې پاته شول.

دا چې ارواښاد علي احمد (شالیزی) د پاچا امان الله په ټوله دوره کي د هغه منشي و، محترم ارکان حرب، مهدي شالیزی په لاندي ډول تائیدوي. دی چې په افغانستان کي د حربي پوهنتون استاد و، د منشي علي احمد وراره دئ، او اوس په سویس کې ژوند کوي. دی دا هم وايي چې دوی څو وروڼه وه چې یو یې ارواښاد عبدالستار شالېزی و، چې د لوړو زده کړو او عالي شخصیت خاوند او په مشروطه شاهي کي د کورنیو چارو وزیر و. منشي علي احمد هم یو عادي شخص نه بلکه یو مهم او پوه شخص وو. دی د "غزني د تاریخ" په نامه یوه لیکنه هم لري، چې د صدراعظم محمد هاشم خان په وخت کي له چاپ نه پاتي او لادرکه شوه او ارواښاد میر محمد صدیق فرهنگ، چې هغه یې له خپل ورور، ارواښاد رښتیا ، نه تر لاسه کړې وه، د خپل اثر په ۴۰۲ مخ کې په دغه ډول یاده کړې: " تاریخ خصوصي غزنین، تالیف علي احمد بن فقیر احمد ، ساکن شالېز غزنین، نسخه قلمي متعلق به س. ق. رشتیا ." شالېزی دا هم وايي چې تره یې د وخت له علماوو او ادیبانو سره ناسته ولاړه درلودله او " دسترس کامل به مطالعه و بعضا اثار " شاعران کلاسیک " از قبیل رودکي، جلال الدین بلخي، حافظ شیرازي و سعدي و بیدل داشت." پر دې سربېره منشي علي احمد " در امور دیني و مذهبي وارد و بسیاري را رهنمایي میکرد." د ښاغلي مهدي شالیزي دغه لیکنه ماته د ښاغلي داود ملکیار په لاس رسېدلې او زه دلته له دواړو نه مننه کوم.

ښاغلئ شالیزی په دغي لیکنې کې په قطعي ډول حکم نه کوي چې "د امان الله د سقوط" په نامه لیکنه د هغه ده، خو له هغې نه واضحه ده چې منشي علي احمد هم د پاچا امان الله منشي او هم د دغې لیکنې لیکونکئ و. په دغه ډول: " ارواح شاد علي احمد خان با دانشي که حاصل نموده بود در آغاز کار به حیث مرزا در نزد مرحوم عبدالاحد خان برگید همکاري (کرد) و برگد صاحب از جمله همکاران مهم و قریب مرحوم امیر حبیب الله خان بود. مدتي بعد علي احمد خان بحیث میرزای دفتر (منشي) با مرحوم عبدالکریم خان علومي، نائب الحکومه مزار شریف، شامل کار شد و آهسته آهسته شهرتي کسب نمود."

" بالاخره در عهد شاه امان الله مرحوم در دربار شاهي بحیث میرزای دفتر شاه و هم باسم منشي که اصطلاح منشي به آمر دفتر و میرزای دفتر (درانوقت) استعمال میشد [ایفای وظیفه مینمود] و منشي علي احمد خان الی ختم پادشاهی با امان الله خان باقي ماند."

" در وقتیکه جنگ داخلي (سال سقاوي) که شاه امان الله خان مجبور به ترک وطن شد ، منشي صاحب به همرکابي شاه نیز از وطن یکجا خارج و در کویته رهسپار شدند . قراریکه میگویند که منشي صاحب در

(c) ketabton.com: The Digital Library

موقعیکه شاه امان الله خان با اعضاي فامیل از کویته به ایتالیه عزیمت نمودند ، به تحت نظارت انگلیس ها در قونسلگري شان باقیماند . در همین وقت کدام اثری بنام سقوط امان الله ... تحریر و تایپ شده در قونسلگری و بالاخره این اثر تایپ شده به ارشیف لندن سپرده شد ."

لیکواله رییه ستیوارت هم په خپل کتاب کي په نامه د "اور په افغانستان کې" منشي علي احمد ، بې له دې چي نوم یې واخلي، د پاچا شخصي منشي (Private secretary) یادوي او دا هغه وخت چي پاچا امان الله او منشي علي احمد په غزني کي، د هغه کلي یاني شالېز ته نژدې چیرته و.(۲)

ماپه خپل کتابگوتي کې منشي علي احمد د دقیقو مالوماتو خاوند ښوولئ و، په تېره د غزني په اړه. خو ښاغلئ زماني له خپل ذهن نه دغه حکم راباسي چې " د غزني مومند میرزا علي احمد خان نه خو د دربار منشي و او نه د دقیقو مالوماتو خاوند و." دی د دې پروا نه کوي چي د ده حکم، هغه هم دغسي غوخ حکم، په واقعیت بنا دئ یا نه دئ. دی د دې هم پروا نه کوي چي په دغسي حکم سره د ده ټوله لیکنه بې اعتباره کیږي. خو دی غواړي په خپل فکر په خپل حکم سره ثابت کړي چي دغه لیکنه د انگلیسانو د سکرتر، محبوب علي، ده او هغه په اصل کي د پاچا امان الله پر ضد لیکل شوې ده. دی د دې هم پروا نه کوي چي هغه وخت د محبوب علي د پاره ممکنه نه وه چي دغه لیکنه وکړي، ځکه چي په هغه موده کي چي پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په مقصد غزني ته رسېدلئ و، محبوب علي په کابل کې نه و. د برتانوي هند سفارت د فبروري په پنځه ویشتمه تړل شوئ او غړي یې هند ته تللي وو، او پاچا امان الله د مارچ په پنځه ویشتمه، یاني یوه میاشت وروسته له هغه له کندهار نه د کابل په لور روان شوئ و، او چي په غزني کې یې ځان د تخت بیرته گټلو کې ناکام ولید، په شا سو او د مئ میاشتي په اخیره کي له خپل فامیل او ډیرو نورو سره په څو موټرونو کي، د منشي علي احمد په گډون، کوټې ته لاړ. د امان الله د سقوط په اړه دغه پاڼې یا په ۱۹۲۹ یا په ۱۹۳۰ کي لیکل شوي، یاني هغه وخت چي منشي علي احمد هلته و، او محبوب علي هلته نه و. زماني دغه فکر نه کوي چي که دغه لیکنه د پاچا امان الله پر ضد د برتانویانو جعل وای، هغه به یې په هماغه وخت کي په انگریزي او فارسي کي خپره کړې او افغانان به یې پرې خبر کړي وای. حال دا چي هغه نورو څېړونکو په دغو نږدې کلونو کې د دهلي ملي ارشیف نه تر لاسه کړې. تاریخپوه لودویک ادمک د دغې لیکنې یادونه په خپل اثر کې کړې چې په ۱۹۷۴ کي خپور شوئ، نه په خپل لومړني اثر کې چې په ۱۹۲۷ کې خپور شوئ ، په نامه د "افغانستان دپلوماتیکي تاریخ ۱۹۰۰-۱۹۲۳. دی هغه لیکنه د منشي په قلم د " سري او سیاسي یادښت" په نامه ښیي، چي برتانوي سکاټ هغه د 'د امان الله د سقوط' په نامه په انگریزي اړولې ده. (۳) د سکاټ له خوا د لیکني د سرلیک تبدیل د حیرانی وړ ښکاري، خو محتویات یې هغه دي، چي د هغه وخت د افغان لیکوالو په لیکنو کي بیان شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برتانويانو چي د افغانستان د تاريخ په اړه جعل کړئ هغه يې په هغه خپل وخت کي په ډېر شمېر خپاره کړي دي. د دغو جعلياتو ډېر مهم يې د تاج التواريخ دوهم جلد دئ، چې له هغه نه يې په خاص ډول د ډيورند کرښې په اړه په خپله ګټه ډېر کار اخيستئ دئ. په دې اړه به وروسته اوږد وږغېږم. بله دا چې سليم عقل ته د منلو وړ نه ده چي برتانويان به خپلو چارواکو ته يوه جعلي ليکنه تهيه کړي، او هغه په خپل ارشيف کې وساتي. مهمه داده چي د منشي علي احمد په ليکنه کې دغسي موضوع نسته چې په نورو اثارو کې نه وي بيان شوي. دا يوه داسي منسجمه او دقيقه ليکنه ده چې ښيي ليکونکئ يې عالم او د ډېرو مالوماتو خاوند و. په تېره د امان الله د دورې په هکله خو زماني دغه ليکنه د "انګليس د استخباراتي راپور" او زما کتابګوتئ چي تر څه حده د هغې له مخې تهيه شوئ، "د انګرېزانو د فتنو نه ډک تبليغات" ګڼي. د رښتين توب دغه دښمن ځان د ډاکټر په نوم هم يادوي، که څه هم 'د تحصيل' تصديق ليک يې تر ليسانس پورته دئ، نه د ډاکټرې.

بله نوې موضوع دا ده چې ښاغلئ زماني زما له قول نه وايي: " د غازي امان الله خان په لاس پرته له محکمې د زرګونو انسانانو وژل کېدل.". دغه وينا زما نه ده او پاچا امان الله په زرګونو انسانان نه دي وژلي، هغه هم په خپل لاس. د هغه په دوره کې ډېر انسانان وژل شوي دي: اتکل څو ارلس زره د خوست په جنګ کې، او تر هغو لږ د شينوارو، کوهدامن- کوهستان، د لوېديځ کابل ښار او د غزني شاوخوا جنګونو کې. خو هغوی چې د پاچا په حکم بې له محاکمې نه اعدام شوي دي، په شمار او د ممتازو او نفوذ ناکو کسانو وو، چې د ده په سقوط کي يې نېغ يا نانېغ اثر لرلئ دئ. د هغو د ذکر نه د مخه به ووايم چې ما په خپل کتابګوتي کې ويلي چي د " پاچا په څه لږ لس کلنه دوره کې هيڅ افغان د سياسي نظر څرګندولو له امله بندي شوئ نه دئ" او هغوی چې د ده په څرګند يا نا څرګند حکم اعدام شوي دي، په اصل کې د قدرت ګټلو، يا د قدرت ټينګولو په مقصد وو، چې په پای کې يې دی ناکام او د وطن نه په وتلو مجبور کړ.

د دغو ممتازو قربانيانو نه لومړی د پاچا امان الله پلار و، چي قاتل يې په غالب احتمال شجاع الدوله غوربندي و، او هغه په وياړ سره خپلو دوستانو ته ويل چي ده امير حبيب الله د خپل تره، جوهر شاه غوربندي، په انتقام وواژه، چي هغه د امير په حکم اعدام شوئ و. شجاع الدوله د پاچا امان الله په وختو کي په لوړو رسمي مقاماتو کې کارکاوه. د ممتازو قربانيانو نه بل کس سردار نصرالله، د پاچا امان الله تره، و، چي خپل ورور امير حبيب الله ته يې په شفاعت کولو سره امان الله او مور يې د مرګ له خطر نه ژغورلي وو. دی که څه هم د خپل ورور د وژل کېدو نه وروسته، په جلال اباد کي د هغه پر ځای امير غوره شوئ و زر له امارت نه يې د امان الله په ګټه لاس واخيست، چي هغه په کابل کې امير غوره شوئ و. نصرالله بيا په ډاډه زړه د کابل په لور روان شو. په دغه فکر چي ژوند به يې هلته خوندي وي، او له خپل وراره امير سره، چي د مرګ نه يې ژغورلئ و، په کارونو کي همکاري وکړي. خو دی چې بتخاک ته ورسېد، د امير امان الله په امر، چې هلته رسېدلئ و، بندي شو. ملا فيض

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد، چي د امیر عبدالرحمن د کورنۍ مخلص و، د مشرقي لویانو او قومي مشرانو له قول نه وایي چي "... پس از یک سال در شب جمعه، اول رمضان به بدترین احوالي، او را در محبس به خبه کردن (همغسې و) هلاک فرمود و بعد ازان به امور خلاف شعایر اسلامي پرداخته، تغیر روز جمعه و بې ستري مستورات و بعضي قوانین بر خلاف شرع نمود." (۴). د دغه اثر مترجم ډاکټر رابرټ میک چیزني، دغه وینا په دغه ډول راوړي ده: د نصر الله د بندي کېدلو نه " څه کم یو کال وروسته، د ۱۹۲۰ کال د مې په ۹مه امان الله له یوې سختي نیشې نه وروسته د هغه د وژلو حکم صادر کړ، او بیا یې دغسې سیاستونه غوره کړل چي د مسلمانانو د عنعنو پر خلاف وو." (۵) تر ده هم ثقه روایت د پاچا امان الله د موجودي کورنۍ یوه غړي (چي ماته یې د نوم د نه ښودلو په شرط کړئ) او هغه دا چي سردار نصرالله د پاچا امان الله په امر مسموم شوئ، او له مینځ نه وړل شوئ دئ. سردار نصرالله یو ټینګ مذهبي شخص و؛ ټول قرآن شریف یې په یاد کړئ، او په خاص ډول د هیواد ختیځو علماوو او لویانو کي یې نفوذ لاره، د ګوډ ملا عبدالله د یاغیتوب یو لامل همدا و. د ننه په کابل ښار کي خو یې دغسي پلویان لرل، چي هغو غوښتل پاچا امان الله د هغه په انتقام کي د پغمان په لار کي ترور کړي، خو هغوی په خپل دغه پروګرام کي ناکام او ونیول شول. د پاچا امان الله د واکمنۍ په پیل کي د هغه په حکم د میرزا محمد حسین له مینځ نه وړل و. ده د امیر عبدالرحمن له وخت نه په لوړو مقامونو کي کار کړئ، د مستوفی الممالک په نامه د غټ نوم خاوند او د امیر د حکومت په ټینګښت کي یې نوم ایستلئ و. دي امیر حبیب الله ته هم ډېر مقرب و، او هغه ته یې خبر ورکړ چي امان الله او مور یې د هغه پر ضد نقشه لري. خو ده یوازې د حکومت په چارواکو کي نفوذ لاره. پاچا امان الله په قلعه مراد بېګ کي دهغه ټول جایداد، چي د یوه لوړ چارواکي د پاره بیخي ډېر و، ضبط کړ او هغه یې محمد ولي ته و باخښه.

بله وژنه چي په شمېر کي ډېره وه، د ۱۹۲۵ کال په مې کي د خوست له یاغیتوب نه وروسته د پکتیا والو وه. پاچا " د دري پنځوس بندیانو د وژلو امر وکړ". ټول بندیان شاوخوا زر ښځې، کوچنیان، او څو سوه ځوانان او قومي مشران وو. (۶) د سوداګرۍ وزیر عبدالهادي داوي پاچا ته عرض وکړ چي " بهتر است این محکومان به اعدام محکمه شده و بحکم قاضي کشته شوند. پادشاه با کمال خشونت و غرور گفت: مګر نمیداني که من نواسه عبدالرحمن ام."(۷) دا په جنبش مشروطیت کي د اروانښاد عبدالحی حبیبي روایت دئ. دغې تراجیدي دواړو خواوو ته ډېر مالي او ځاني تلفات واړول. د فدایي ځوانانو په نامه یو اته سوه کسیزه کنډک ټول تلف شو. پکتیاوال د حکومت او پاچا نه دغومره ناراضي شوي وو چي، د هغو ایله جاري وروسته د کابل په جنګو کي د پاچا ملاتړ کي ډېره ناغیړي وکړه، او میر غوث الدین د احمدزیو د ایله جاریو مشر لا په حکومتي قواو ډزې وکړې، او میدان یې ګرد سره پرېښود، او یاغي شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا امان الله د باندي شپږ میاشتي سفر نه د مخه کندهار ته لاړ او هلته یې یو نامالوم شمېر لویان د امنیت د ګډوډولو په تور په اعدام محکوم کړل. د دوی شمېر به ډېر وو، چې پاچا وروسته وویل چې "زه کندهار ته لکه چې د کار د پاره نه بلکه د قصابۍ د پاره راغلئ یم." د پاچا د اعدام نور قربانیان یو څو تنه قاضیان وو چې نه یې غوښتل د ښځو د مخ لوڅۍ په اړه فتوا ورکړي، چې پاچا ترېنه غوښتې وه. د دوی مشر پخوانی ستر قاضي، عبدالرحمن پغمانی و. دوي پکتیا ته د خلګو د پارولو او یاغي کولو د پاره لاړل، خو په دې کې ناکام او حکومت ته پخپله خوښه تسلیم شول، نه دا چې هند ته لاړ شي او د برتانوي هند له حکومت نه په دې برخه کي مرسته وغواړي. پاچا په کابل کې دوی د حرب وزارت د حرب دیوان ته د محاکمې لپاره وسپارل. د دیوان غړي د حربيې د وزیر په ګډون لوړ رتبه نظامي افسران وو. وزیر او یوه کنډک مشر د هغو اعدام غوښته، خو له یوې میاشتې محاکمې نه وروسته دوي په اعدام محکوم شول. له محمد صادق مجددي او د هغه له وراره معصوم مجددي نه پرته، چي هغوی بندي شول، په اعدام محکوم قاضیان په یوه روایت نهه تنه وو، چې په سیاه سنګ کي برالا اعدام شول. د قاضیانو محکمه په دیوان حرب کې د نظامي افسرانو یاني د اجرائي څانګې له خوا وه، نه د قضائیه د قاضیانو له خوا. په معاصر افغانستان کې دا لومړی ځل و، چې یوه ډله قاضیان اعدام شول، چې هغه د "شینوارو او کوهدامن د داړه مارانو د بغاوت لپاره لومړی ګام شو." او له امله یې یو څو تنو لوړ رتبه چارواکو سمدلاسه استعفی وکړه.

د حبیب الله کلکانې په اړه د پا چا امان الله سملاسي او بې له سوچه د اعدام حکم ډېر اثرناک ثابت سو، چي پایله یې د هغه او د کورنۍ د واکمنۍ ختم شو. دغه پېښه یو څه تفصیل غواړي چې په جبل الرسراج کي د تنظیمې رئیس، علي احمد لودي، د پاچا په هدایت له حبیب الله او سید حسین چاریکاري سره پوهاوي ته ورسېد. هغوي د ډېرو امتیازونو په بدل کې ومنله، چې له نا ارامي جوړولو څخه لاس واخلي، او د امنیت په خوندي کولو کې به له حکومت سره مرسته وکړي. دوی د کابل په لور رهي شول چې د کابل د حکومت په خدمت شروع وکړي، خو څنګه چې پاچا د مخه ګوډ ملا اعدام کړئ و، که څه هم هغه ته د مامونیت وعده ورکول شوې وه، حبیب الله په دې فکر شو چې نه چې د ده برخلیک به هماغسي شي، نو په سرای خواجه کې چیرته چي کابله ته د ورتګ په نیت رسېدلئ و، په تلیفون کي د علي احمد په نامه ورغږېد، چي د ځان په اړه د پاچا په نیت ځان پوه کړي. نور نو د فیض محمد په ژبه چې د حبیب الله د خولې نقل کوي" اکنون که با پسر سقا عهد کرده او را به دست اورده ام، چي معامله کنم[؟] و امیر امان الله خان امر سر زدن و هلاک او نمود. او که خود را علي احمد خان اظهار کرده بود، عرض کرد که در صورت عهد و پیماني کي در میان نهاده شده است، چگونه در اعدام او اقدام ورزیده شود: و امیر امان الله خان اینرا شنیده فرمود، که: با تو عهد کرده، نه با من. زنده اش مگذار و چون پسر سقا اسرار دروني امیر امان الله خان را نسبت به خود کشف کرد، به همان تلیفون که سرگرم مکالمه بود، اظهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

راستي کرده و خود را پسر سقا گفته، مخاطبانه لب به دشنام زن و زوجه امیر امان الله خان ... کشوده از وصول و حمله خود در کابل بیم داده، گفت: در وقت حاضر امدنم خواهی دید، انچه دید. و امیر امان الله خان از این گفتار او که از روی معاهده وعده اي جانبداري محمد ولي خان وکیل و غیره وزرای خاص و بزرگان کابل که با اطمنان خاطر بر لب اظهار آورد، و همه ازماجرای خیانت وزرای خود بي خبر بود، از خشم متغیر گردید، تلیفون را به غیظ بر روی میز زده هیچ نگفت."(۱۷)

لیکوال عزیز هندي هم دغه موضوع لږ و ډېر په همدغه ډول بیانوي او وایي چې د ګوډ ملا د اعدام په نظر کي نیولو سره، حبیب الله غوښتل چي د ځان په هکله د پاچا نظر په کوم چل ځانته معلوم کړي. نو یې کابل ته د تګ په لار په سرای خوجه کې " ... د پاچا حضور ته یې تلیفون وکړ، او کله چي پاچا پوښتنه وکړه، چې څوک خبري کوي د سقاو زوی ځواب ورکړ، د شمالي د تنظیمیې رئیس احمد علي خان، او هغه بیا پاچا ته وویل چي دغه وخت د سقاو زوی د ده په کنټرول کې دئ، او په مخامخ کوټه کې د پیره دارانو تر مینځ ناست دئ، او پاچا چې د هغه سره هر سلوک وکړي، امر وکړي. په دې خبره غازي امان الله خان له جوشه په ډک غږ ځواب وکړ [ورکړ] چي دا سپی سمدلاسه د مرګ غیږي ته وسپاره، او د هغه سر پرېکړه، او کابل ته یې راولېږه [راواستوه]. د سقاو زوی په دې خبره سره ځان خرګند کړ او پاچا ته د بد او رد په ویلو سره یې تلیفون پرېښود."(۹)

مؤلفه ربیه ستیورټ، ابراهیم عطایي، سید رسول رسا، او غلام محي الدین انیس هم په خپلو اثارو کې دغه پېښه یاده کړې، خو په لنډ ډول. منشي علي احمد، چې زماني د هغه پانۍ د انګلیس د استخباراتو راپور ګڼي، دغه موضوع یاده کړې نه ده. په هر حال دغه پېښه د ۱۹۲۸ کال د ډسمبر ۱۲ شاوخوا کې شوې او سملاسي اثر یې دا شو چې سید حسین جبل سراج کلابند او بیا تصرف کړي، او حبیب الله په کابل یرغل وکړي، او پاچا یوه میاشت وروسته، د ۱۹۲۹ کال د جنوری په ۱۴ له پاچایي نه لاس واخلي. وروسته به دغه پېښې بیان شي. د پاچا امان الله پلار، امیر حبیب الله، او نیکه، امیر عبدالرحمن، زورواکي یا مطلق العناني کوله، او ډېر افغانان یې په حکم اعدام شوي دي، خو د هغوی قدرت په قانون محدود نه وو. عجبه داده چې پاچا امان الله چي په وخت کې یې د ترکي او افغان متخصصانو په همکاري افغانستان د لومړي ځل لپاره د لیکل شویو قانونو او مقررو خاوند شو، سره له دې هم د خپل پلار او نیکه په شان زورواکي کوله. د ده په وخت کې لیکل شوئ اساسي قانون هم ایستل شوئ و، خو په هغه کي د ده بې حد ه قدرت محدود شوئ نه و، که څه هم دا د مشروطه غوښتونکو اساسي غوښتنه وه، چي پاچایي قدرت دې محدود شي. نو زما دغه وینا پر ځای ده، چي په یوې غونډې کې مې اورولې وه، چې هغومره ډېر افغانان چې د امیر عبدالرحمن، امیر حبیب الله او پاچا په حکم اعدام شوي دي، تر دوی د مخه د معاصر افغانستان د ټولو پاچایانو او امیرانو په حکم اعدام شوي نه دي. په لنډ ډول دوی ټولو په ځان متکي، منظم، دایمي پوځ، او نور وسایل، د پیسو په ګډون، نه لرل چې دغسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زورواکي وکولی شي. دا امیر عبدالرحمن او امیر شیرعلي وو، چې په افغانستان کې یې د لومړي ځل لپاره منظم پوځ تنظیم کړ، او امیر عبدالرحمن بیا د مالیاتو په زیاتولو، او په مجموع کې د حکومت د عوایدو په زیاتولو سره د دایمي منظم پوځ ثبات او پایښت یقیني کړ، تر اوسه په اساس کې په هماغه ډول پاتي دئ. تر امیر عبدالرحمن د مخه د حکومت عواید، چې لوی قلم یې د مځکو مالیات وه، دغومره کم وو، چې واکمنو نه شو کولی دایمي پوځ ولري. هغوی په زیاته اندازه قومي مشرانو ته محتاج وو چې د ضرورت په وخت کې ایله جاري تهیه کړي. هغه وخت په قومونو باندي د جم بست په نامه ټاکلې او کمه مالیه حواله کېدله، چې هغه هم د قومي مشرانو د لاري حکومت ته رسېدله. امیر عبدالرحمن له درانیانو نه پرته د ټولو قومونو، او په واقع کې د ټول هیواد په ښېرازو مځکو باندي د سه کوټ په نامه مالیه، چې د حاصل دریمه برخه کېدله، حواله کړه، چې هغه ډېر عواید کېدل. په وړاندي یې په ټول ملک کې ډېر پاځونونه وشول، خو حکومت په پوځي زور او داسي هم په قومي ایله جاري سره هغه ټول و ځپل او حکومت و کولی شول چې ټول هیواد په نیغ ډول د خپلو چارواکو له لارې اداره کړي. تر ده د مخه افغانستان د دفترونو لپاره حکومتي ودانۍ او رسمي محبس نه لاره، او هغه او نور د ده په وخت کې د دهمزنګ بندیخانې په ګډون ودان شول. په دغو او دغسي نورو اجراآتو سره وو، چې امیر عبدالرحمن په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره مرکزي حکومت تنظیم او پر ځای کړ، چې د هغه اصلاح شوئ او عصري شوئ شکل دوام لري. د ده په وخت کې و، چې په بین المللي موافقو سره د افغانستان د ټولو پولو تحدید او په نښه کېدل تکمیل شول، او په نتیجه کې یې معاصر افغانستان هسک او په نړۍ کې وپېژندل شو. نو امیر عبدالرحمن د معاصر افغانستان د دوهمي دورې مؤسس ګڼل کېدلی شي.

دلته به بیرته پاچا امان الله ته وګرځو. ښاغلئ زماني ادعا کوي چې " دولت انګلیس ده سال زحمت کشید تا دولت امانیه را با پروګرامش معدوم کند."ډېر عجب فکر او ډېره عجبه جمله! اول د "دولت انګلیس" افادې ته توجه په کار ده. "دولت انګلیس" یاني څه؟ دغه افاده نه په هند باندي د برتانیې د حاکمیت، او نه په برتانیه کې برتانوي حکومت یا په دقیق ډول د متحد سلطنت افاده کوي. دا هسې یوه عامیانه او پروپاګنډي افاده ده. دی باید پوه شي، چې "د انګلیس دولت" یو مجرد مفهوم دئ، او یو مجرد مفهوم بل مجرد مفهوم لکه "امانیه دولت" له مینځ نه وړلی نه شي. دا مشخص او ډینامیک انسانان دي چې دغه کارونه کوي. دی باید ثابته کړي چې په دغو لسو کلونو کې برتانویانو کوم کارونه وکړل، چې اماني دولت یې معدوم کړ. په اصل کې دلته د دولت کلمه راوړل بې ځایه او د ناپوهانو کار دئ، ځکه چې د دولت اساسي عنصر ولس یا خلک دي، او څوک هغه "معدوم" کولی نه شي. زماني خوښ دئ چې غټ الفاظ راوړي، او بې بنسټه حکمونه وکړي، بې له دې چې مانا او پایلو ته یې پام وکړي، یا پرې پوه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښاغلي زماني یوه بله ذهني حیرانوونکې وینا

دي وايي چې " انګریزي استعمار سره له دې چې یو قوي افغانستان او غازي امان الله خان خپلې واکمنۍ او سیاسي، اقتصادي، او پوځي ګټو ته لوی ګواښ ګاڼه، او د غازي امان الله خان د وژلو او له مینځه وړلو دسیسو او توطیو په ځنګ کې یې د هغه سلطنت د نسکورلو د پاره د هر فرصت څخه استفاده کوله، او په دې لار کې یې د مذهبي مشرانو او دولت د مخالفینو د لمسولو او مرستې هیڅ کوښښ نه سپماوه، تل دا تبلیغ کړئ دئ، چې ګواکې د اماني رژیم د نسکورېدلو اصلي سبب د اصلاحاتو د پروګرام د پیل کولو له امله د غازي امان الله خان اشتباهات وو چې خلکو ته د منلو وړ نه وو."

اول خو دغه فقره د املا او انشا له نظر نه د دغسې کس ښکاري، چې نوئ یې لوست او لیک زده کړئ وي. په فکري لحاظ خو ښاغلي زماني په دغې فقرې کې غټې موضوعګانې راوړې بې له دې چې یوه یې هم بیان او شرح کړې یا ثابته کړې وي. دی خیال کوي چې دی په دې اړه د صلاحیت خاوند دئ او د برتانویانو پر ضد چې هرڅه ولیکي، لوستونکي به یې و مني، حال دا چې، لکه چې وروسته به ولیدل شي، حتی پخپله پاچا امان الله په کندهار کې په یوې مرکې کې برتانویان په خپله ناکامي کې تبرئه کړي او ملایان او روحانیون یې خپل مخالف ښوولي، بې له دې چې په دې اړه یې له چا نه پیسې تر لاسه کړي وي. په بمبیي کې یې پاچا خان عبدالغفار ته لا له خپلو خلکو شکایت وکړ، چې دی یې "قادیاني" او "وهابي" ګاڼه، او دی نه غواړي چې په دوی باندې بیا د واکمنۍ کولو په مقصد کوښښ وکړي. هغه ترېنه غوښتي و چې، د کورني جنګ د مخنیوي لپاره له ده سره مرسته وکړي. غېر له دې هم د ښاغلي زماني دغه فقره دغومره سرګیچونکې، بې سویې، او پروپاګنډي ده چې په ځواب ورکولو نه ارزي، خوځنګه چې یو شمېر نور هم برتانویان د پاچا امان الله په ناکامۍ کې دخیل ګڼي او یو شمېر جذباتي او ویبسایټي نېشنلستان یې په اړه نارې سورې وهي، زه دلته کوښښ کوم چې د هغه وخت د معتبرو منابعو او لیکنو له مخې واقعیتونه په هر ډول چې وي وړاندې کړم. د دغه مقصد دپاره ما دغه منابع په انتقادي، او دقت سره کتلي، او په نتیجه کې مې د پاچا امان الله، د هغه د اصلاحاتو او کړو، او داسې هم له برتانویانو سره د هغه د اړیکو په اړه نوي څېزونه کشف کړي، چې په پاتې پاڼو کې به یې لوستونکو ته وړاندې کړم. په دې موضوع به هم وغږېږم، چې ښاغلئ زماني چې" د اماني دورې تاریخ سره بې کچې مینه او تنده" ښیي، له دې امله ده چې پاچا امان الله خان د ده نیکه، میر زمان، چې د امیر حبیب الله په دوره کې په کومې جرمي موضوع کې بندي و، ازاد کړ، او بیا یې د هغه د خدمتونو په بدل کې له حد نه ډېر ونازاوه، خو هغه د پاچا له ګوښه کېدلو نه وروسته، د کنړ مخالفانو له مینځ نه یوور. په پای کې به ښاغلئ سیستاني هغو تېروتنو ته متوجه کړم چې د معاصر افغانستان د تاریخ په اړه یې کړې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یادې شوي فقرې کې له ښاغلي زماني نه پرته به بل څوک ومني چې "انګریزي استعمار" پاچا امان الله خان ته " لوی ګواښ ګڼله" او غوښتل یې هغه "ووژني"؟ دغه استعمار، چې د نړۍ په ډېرو برخو کې خپور و، پاچا امان الله په کوم قوت هغه ته ګواښ کېدلی شو. د خواشیني ځای دئ، چې یو طبي ډاکټر دغسې کاواکه غرېږي او د پاچا امان الله د ناکامي پړه هم په باندنیانو اچوي. دی به ځکه دغسې کوي، چې خلکو ته نیشنلست ځان و ښیي، د دې لپاره چې خپله ماوستي مخینه یې له یاده ایستلې شوې وي. د ده " انګریزي استعمار" هم د ده د "انګلیس دولت" په څېر یوه مجرده افاده ده، چې عمل کولی نه شي. دی نه پوهیږي چې استعمار د عمران په مانا ده، لکه استفاده چې د فایدې اخیستلو، او استثمار د ثمر اخیستلو یا زبېښلو په مانا ده. هو په تاریخ کې استعمار (کولونیلیزم) په دې ډول یاد شوئ چې د یوه هیواد ځیني خلک په بل هیواد کې میشت شوي، او ځینو یې په پای کې د هغه هیواد واکمني تر لاسه کړې. په افغانستان کې برتانویان په دغه مفهوم نه دي میشت شوي. نو په دې ډول د "انګریزي استعمار" یادونه یوه پروپاګنډي افاده ده. افغانستان باید په مالي، اقتصادي او پوځي لحاظ یو پیاوړئ هیواد وای، چې برتانویانو امان الله خان ته یو لوی ګواښ ګڼلئ وای. افغانستان د پاچا امان الله د ډیرو غیر معمولي لګښتونو له امله دغومره ناتوان شوئ و، چې په مالي لحاظ برتانوي هند ته ګواښ کېدلی نه شو. " هغه وخت چې امان الله د حکومت واک په لاس کې ونیوه، د افغانستان په خزانه کې، د برتانوي منابعو پر اټکل ۱۵۰ میلیونه روپۍ وې، چې حبیب الله په ډېر ځیر زېرمه کړې وې."(۱۰) د خوست له یاغي توب نه وروسته، د ۱۹۲۲ کال په جون کې د برتانیې د نظامي اتاشې د راپور له مخې " په حاضر وخت کې د اندېښنې غځ لامل دا دئ چې د کابل محلي خزانه له پیسو نه خالي ده، او خپل منابع یې لګولي دي."(۱۱) لیکوال عزیز هندی وایي چې له پاچا امان الله نه وروسته چې حبیب الله کوهدامني په واک شو، په خزانه کې ۲۲ میلیونه روپۍ پاته وې."(۴۴۵ مخ). دغه شمېره مشکوکه ښکاري، ځکه چې د پاچا امان الله په وخت کې لګښتونه بیخي ډیر وو، په خاص ډول د خپلواکۍ په جنګ کې، او ودانیو په کولو سره، د ډیرو د باندنیو د استخدام له امله او د وسلو په رانیولو سره. له بلې خوا حکومتي عایدات تر پخوا لږ شول، د برتانویانو د مواجبو په درېدلو. په ځمکې باندې په نغدي سره د مالیاتو په اړولو سره. د خوست یو کلن یاغي توب سره هم، چې حکومت ته شاوخوا دېرش میلیونه روپۍ تاوان واوښت. پخپله پاچا هم د بیت المال پیسې په خلاص لاس لګولې، لکه چې شخصي پیسې یې وې. د باندني سفر په وخت کې یې د هر هیواد غریبانو ته یو لک پونډه بخښل. په داسې حال کې چې د خپل ملک غریبان یې تر هغو ډېر غریب، او دغه پیسې هم په اصل کې د دوی وې. د ډېر لګښت له امله و چې پاچا د خپل پلار او نیکه پوځ لږ کړ، او په دغه ډول یې د هیواد دفاعي قوه ضعیفه کړه، او د منګلو له یاغیتوب نه یې هم عبرت وا نه خیست چې هغه یې په زیاته اندازه په قومي ایله جاري سره وځپه. د پیسو د لږوالي له امله و، چې له بهرني سفر نه وروسته یې له ملکي او نظامي چارواکو نه وغوښتل، چې حکومت ته چې نوي وسلې یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانيولي وي، د دوو مياشتو [درو مياشتو] معاش بسپنه ورکړي. په هر بالغ نارينه باندې يې هم پنځه روپۍ حواله کړې، او په دغه ډول يې دغه دواړي ډلې ناراضي کړې.

پاچا امان الله په خپلې لس کلنۍ واکمني دورې کې هغومره ډېر لګښتونه وکړل چې هيڅ افغان واکمن په دغومره مودې کې دغومره لګښتونه نه دي کړي. هو، د ازاد مارکيټ او د لارو د اصلاح له امله، سوداګري او ورسره ملي اقتصاد مخ په ښه کېدو و، خو دغه کار وخت غوښته، چې حکومتي عوايد زيات کړي. په پای کې به وويل سي، چې افغانستان او واکمن يې پاچا امان الله په مالي او اقتصادي لحاظ برتانوي هند ته ګوابن کېدی نه شو.

له برتانويانو سره اړيکي

دعامه ذهنيت پر خلاف د پاچا امان الله او برتانويانو اړيکې د خپلواکې د جنګ نه وروسته خرابي او بحراني نه وې. پاچا امان الله له برتانوي هند سره په پرتله په نېغ يا نانېغ ډول مرسته کړې، خو په ظاهر کي يې يو وخت بل وخت د خلکو په خاطر برتانوي ضد حرکتونه کول. پاچا امان الله د خپلواکۍ د جګړې نه وروسته د ډيورنډ آخوا پښتنو سره د هغو د خپلواکۍ ګټلو په لار کې عمل و نه کړ، که څه هم دغو پښتنو د خپلواکۍ په جګړه کي فعاله برخه لرله، او عمومي توقع هم دغه وه. اوس دغه موضوع مهمه نه ګڼل کيږي، خو هغه وخت دا جدي موضوع وه. اروانښاد سيد شمس الدين مجروح، چې هغه وخت ځوان و، د خلکو دغه احساس په دغه ډول ښودلئ دئ: " ... و هم بعضي مردم فکر ميکردند که اين جنګ سوم برای استرداد اراضي از دست رفته افغانستان رخ داده بود، که آن نتيجه مطلوب بدست نيامده. لذا اين جنګ را افتخار بزرګي نه، بلکه ناکامي تصور ميکردند."(۱۲) د پاچا دغه بې پروايي په ۱۹۲۴ کي د ګوډ ملا د ياغي توب يو لامل شو. پاچا امان الله د خپلواکۍ د جګړې نه وروسته څه کم دوه کاله ناکام کوښښ وکړ، چې په منځنۍ اسيا کي د پيسو په لګښت، او په ملکي جامو کې د سرتيرو په لېږلو سره په دغې سيمي کي خپل نفوذ خپور کړي، او د انور پاچا په مرسته او غوښتنه هلته د اسلامي کنفدريشن سروال شي، چې پای يې ناکامي او د شوروي دولت سره د لومړۍ دورې د تودو اړيکو سړېدل شي.

له برتانوي هند سره د پاچا امان الله غټه مرسته د عجب خان اپريدي د موضوع په ارتباط وه چې ليکوالي ستيورټ اوږده بيان کړې (۲۱۹ - ۲۲۷ مخونه)، او لنډيز يې داد ئ: عجب خان اپريدي له برتانوي چارواکو سره، د هغو د زور زياتي له امله، په کوهاټ کې د يوه انګليس مېجر ځوانه لور د مولي اليس (Molly

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ellis) په نامه د ۱۹۲۳ کال په اپریل کي په نظامي چونۍ کې، د هغې له کوره وتښتوله، او بیا یې له خپل ورور شهزاده اپریدي او نورو ملګرو سره شنوارو ته، په افغانستان کې پناه یووړه. هلته دوی ټولو په منډه تي نومي محل کې واړول او کورنۍ یې هم ورسره یوځای شوې. ملک منصور شینواري د دوی ساتنه په غاړه واخیسته، او مشکوک کس هلته تللی نه شو. دا هغه وخت و چي ختیځ پښتانه د برتانویانو په بمباري سره، چې نوي رواج شوي وي، په تنګسه کې وو، او عجب خان اپریدي ته د اتل په سترګه کتل کېدل. برتانوي چارواکو د دوی پر ضد عمل کولی نه شو، خو په هغه حال کې چې په افغانستان یرغل وکړي. څنګه چي د دواړو هیوادو تر مینځ یو بل ته د دغسي کسانو د مبادلې تړون نه و لاسلیک شوئ، برتانویانو د هغو د تر لاسه کولو ادعا کولی نه شوه. دغه قصه ډېره اوږده ده، نو دوی دغومره و کولی شول د پېښور د یوې ډاکټرې مېرمنې، مېرمن سار، او د هډې اخندزاده د کورنۍ د یوه غړي، ملا محمود اخندزاده، په مینځګړیتوب پېغله الس ازاده کړي، او هغه خپل کور ته ستنه شي. په دغې ټول مودې کي له هغې سره د یوې درنې مېلمنې په شان سلوک کېده. خو سفیر همفریز په کابل کې په پاچا امان الله فشار راوړ، چي عجب خان او ملګرو ته یې جزا ورکړي. برتانویانو د مخه د همدغي کشالي په سر د هند له لاري افغانستان ته د وسلو د انتقال مخه نیولې وه، او همفریز لا په یوه کتنه کي پاچا ته خبر داری ورکړئ و، چي " له اور سره لوبه و نه کړي." پاچا د دغي کشالې د هوارولو لپاره محمد ولي ګمارلئ و، پداسي حال کې چې تر دغه وخت پوري سرحدي چاري جنرال محمد نادر اجرا کولې، او دی ناراض شو. محمد ولي همفریز ته وویل چي که د ده خوښه وي عجب خان او ملګري به یې مزار ته تبعید شي او همفریز هوکه وکړه او عجب خان بیا د ۱۹۲۴ کال د جنوري په ۲۸ له خپلو ډیرو ملګرو سره، په درو لاریو کې مزار ته تبعید شو، او هلته مځکي ورته ورکول شوې او نغده هم ورته وټاکله شوه.

د سټیوړټ په نظر خو " امان الله د خپلو خلکو سره خپلې اړیکې ورانې کړې. قومونه د هغوی د دوو سپېڅلو اصلو په نقض سره وپارېدل: د ننواتې، او د موعودې پناه." په جلال اباد کي د برتانیې د قونسل په وینا، چي په لاریو کې د عجب اپریدي د کورنۍ غړو تبعید په ورځ هغوی ولیدل، د یوه تن خبرې په دغه ډول ثبت کړي، " که د واکمن په توګه د امیر د بندي کېدلو وېره له مینځ نه لاړه، پر هغه به له شک نه پرته د کفر فتوا صادره شي." پخپله پاچا هم منله چي " هیڅ امیر له برتانوي حکومت سره د مخه هیڅ ډول عوضي معامله نه ده کړې. زما تسلیمي په سرحد کې زما حیثیت ډېر ضعیف کړ." (سټیوړټ، ۲۴۸) شنواري په خاص ډول ناراضي او له پاچا او حکومت نه د انتقام اخیستلو په انتظار شول، او دغه موقع هغو ته په ۱۹۲۸ کي په لاس ورغله، او دوی د انتقام اخیستلو په مقصد جګ شول.

پاچا امان الله له برتانیې نه ګیله کوله چي په پورته کشاله کې په انګلستان کي د ده د کارنامي قدر نه دئ شوئ." له همدې امله به هم و چي برتانویانو د هغه د رسمي سفر په موده کې دهغه او د هغه د ملګرو ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکلی وکړ. درې ورځې دی او ملکه یې په پاچایي ماڼۍ کې د امپراتور او ملکې مېلمانه وو، او یوولس ورځې ټول د حکومت. پاچا له خپلو ملګرو سره یوه اونۍ په خپل لګښت تېره کړه، او په یوه ښار کې هغو برتانویانو چې د خپلواکۍ په جګړه کې برخه اخیستې وه، په خپله خوښه د پاچا امان الله په مخ کې په رڼې تېر شول. په دې چې امان الله دغسې پاچا دئ، چې و برتانوي امپراتورۍ ته یې چیلینج ورکړئ و. د برتانیې حکومت ته د خلکو دغه تود هرکلي له توقع نه پورته و. ډېره مهمه دا ده چې د برتانیې حکومت د افغانستان د پیاوړتیا د پاره موافقه وکړه چې ډول ډول عصري توپونه، توپک او نوري وسلې او مهمات ورېیا ورکوي او د خپل سند هرسنټ په نظامي اکاډمۍ کې به شل تنه افغان منصبداران د هند د حکومت په لګښت روزي.(ادمک، ۱۳۰)

د برتانیې او هند حکومت غوښتل چې پاچا امان الله پیاوړئ او د خپل هیواد واکمن پاتې وي. په هغو لیکونو کې چې د ۱۹۲۵ او ۱۹۲۲ کلونو کې د دوی تر مینځ مبادله شوي، ویل شوي چې " د لومړۍ درجې مهمه موضوع دا ده چې امیر په خپل تخت وساتلی شي. دی که څه هم د قناعت وړ شخص نه دئ، تر ده ښه بل څوک نه لیدل کیږي، او انقلاب هغه څیز دئ، چې شورویان ورته کار کوي." پاچا امان الله هم ویلي و چې " زه پوهېږم چې د شوروي ایجنټان زیار باسي زما په خلکو کې انقلابي نظریې خپرې کړي، او زه دغومره ړوند نه یم چې فرض کړم چې کمونستي حکومت به ما او زما تخت ته له دښمنۍ نه غېر بل څه وي." (ستیوړټ، ۳۱۱)

اساسي دا ده چې برتانویانو د افغان-انګلیس له دوهم جنګ نه وروسته، د پخوا برخلاف، دغه سیاست غوره کړئ وو، چې افغانستان پیاوړئ او دوست وي، چې د باندني یرغل په وړاندي له ځان څخه دفاع وکړي، او د لزوم په وخت کې پخپله هم د هند د دفاع په مقصد د دغه احتمالي یرغل دفع وکړي. دوي د "علمي سرحد" په نامه عمومي پالیسي په واقع کي د همدغه مقصد لپاره ایستلې وه چې د ډیورنډ توافق لیک د دغه سیاست یوه برخه وه. دا چې افغانستان د امیر عبدالرحمن په وخت کې د لومړي ځل لپاره ټینګ مرکزي حکومت شو تر زیاتي اندازې دهمدغه سیاست له امله و. تاریخپوه، فیض محمد هم د دغه سیاست په ملاتړ وایي چې" برتانیه از رقابتي که با دولت روس دارد افغانستان را سد آهنین حمله رقیب خود پنداشته، در قوت و اقتدار و استحکام افاغنه و مملکت ایشان جد وافي و جهد کافي مبذول میدارند ، نه اینکه به تخریب این سد متین همت گماشته تیشه به ریشه خود مي زنند."(فیض محمد ، تذکر الانقلاب، ۳۱) سردار شیر احمد دغه مطلب په دغه ډول بیانوي: " لویه برتانیه له افغانستان سره کومه خاصه علاقه نه لري، خو هغه متجاوزه نه ده او دا یې پوره په ګټه ده چې غواړي افغانستان د بولشویکانو پر ضد د یوه حایل هیواد په شان پیاوړئ او اباد وي." (ستیوړټ، ۲۷۴) دا هم اساسي ده، چې د افغانستان او برتانیې پاچایي نظامونه سره په اساس کې جوړ، او په یوې لیکې روان وو، د شوروي نظام پر خلاف چې هغه له بېخ نه ورسره وران و. نو دا د برتانویانو په ګټه وه چې د پاچا امان الله واکمني پر ځای وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله ځیني مهمي تېروتنې

پاچا امان الله او حکومت ته يې چې د خوست له جنګ نه وروسته بل غټ خطر پېښ شو، هغه د ده له باندني سفر نه وروسته د دغسي اصلاحاتو له امله و، چې افغانان په هغو سره خپل د پیړیو دود دستور او ژوند طرز پرېږدي، او اروپايي دود دستور او ژوند طرز غوره کړي، هغه هم په حکومتي زور، او په ګړندي ډول. اول له ډیرو لوړپوړو چارواکو سره د ده شپږ میاشتي باندني سفر، په داسي حال کې چې دی هم د دولت او هم د حکومت سروال و، په دغسي وخت کې و چې هم د ده د لومړي دورې د نااشنا اصلاحاتو، او هم د یوه کلني جنګ خاطرې هیري شوي نه وې او د هیواد کراري هم په ډاډمن حال کې نه وه، د ده په بیرون کېدلو سره د غبار په وینا " در تمام ولایات افغانستان حلقه های مخفي مخالف به فعالیت ضد دولتي درامدند."(۱۳) لوی او اثرناک مخالف يې فضل عمر مجددي و، چې د پاچا نوي پروګرامونه يې د شریعت مخالف ګڼل. مجددیان د خپلي نقشبندیه عقیدې له مخې عقیده لري چې د یوه مسلمان ملک واکمنان مکلف دي چې د شرعي قانونو له مخې حکومت وکړي، او که يې و نه کړ، خلک دي د هغه مخالفت وکړي. فضل عمر مجددي د نقشبندي طریقې د مشر په توګه د پاچا امان الله په مخالفت د مخه له افغانستان څخه وتلئ او په اسماعیل خان دېره کې دېره شوئ و. د تاریخپوه ادمک د لیکني له مخي هغه د پاچا ضد تبلیغ تر څنګه د جنوبي او پکتیا له عالمانو سره غونډه وکړه او په دې وغږېدل چې" د ځوانو افغانانو پر ضد کودتا وشي، او پاچا امان الله په ستنېدو سره له یوه شوي عمل سره مخ شي." دوی دغه پرېکړه هم وکړه چې " په وروستي ګام کې دي پاچا ګوښه او جمهوري نظام په پښو ودرول شي." (ادمک، ۱۳۹)

دغه اوږد سفر د پاچا په خپل نوښت و. په کابل کې خسر يې، نومیالي او مجرب محمود طرزي، په دغه وخت کې د نه سفر کولو مشوره ورکړه، خو هغه و نه منله. د ایټالیې د ناپل په ښار کې جنرال محمد نادر، او وروڼو يې محمد هاشم، او شاه ولي، پاچا ته ځانونه ورسول، او ورته وویل چې " د افغانستان په اوسنیو اجتماعي، سیاسي او اقتصادي حالاتو کې د چټکو اصلاحاتو لپاره ډګر برابر نه دئ." د دې مانا دا کېده چې دغه سفر و نه کړي، او له دغسي اصلاحاتو نه لاس واخلي. پر عوض يې پاچا جنرال نادر ته وویل چې دی دي افغانستان ته لاړ شي. "سپاه سالار يې پر امر باندي غوږونه کاڼه واچول." او په سفر کي يې هم ورسره ملګرتوب ونه کړ.(۱۴) د پاچا مور چې په حکومتي چارو کې فعاله او د ملکې ثریا پر خلاف وه، هم د دغه سفر مخالفه وه، او نه يې غوښتل چي زوی يې " ... خپل تاج او تخت په خطر کې کړي."(۱۵)(عزیز هندي، ۳۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا چي له دغه سفر نه وطن ته ستون شو ، هغه پخوانی امان الله هم نه، بلکي د اروپايي کلتور تر تاثير لاندي شوئ و. د غبار په وينا " وقتيکه شاه برگشت آنمرد گذشته نبود. او بسيار خود رای و مغرور شده بود ، و با اقدامات عجولانه اي که نمود بزودي افغانستان را مستعد به يک انفلاق منفي نمود."(غبار، ۸۱۲) ليکوال عزيز هندي چي پاچا يې له نژدې پېژانده د غبار د نظر په تائيد کي د پاچا د وضع د تغير په اړه دليل هم راوړي او وايي چي (عزيز هندي، ۵۵): " په اروپا کي له ده نه کوم شاندار استقبال شوئ و، د ده په طبيعت باندي دا تاثير کړئ و، چي دی تر پخوا زيات د خپل عقل، پوهي او د فکر د ربښتين توب مدعي شي، نو ځکه د هيواد د پرمختګ له پاره چي ده کوم فکرونه او تجويزونه له ځان سره لرل، هغه يې سم او د لاس وهنې وړ نه ګڼل." له همدې امله و، چي پاچا په ترکيه کې د هغه مشر اتا ترک ته په همدغې روحيې سره مالومات ورکړل.

اتا ترک وپوښته چې " ايا اعلي حضرت په خپل هيواد کې دومره محبوبيت لري چي د اصلاحاتو خلاف اعمال به د يوه بغاوت په شکل را مينځ ته شي؟ پاچا ځواب ورکړ، چي " ما د منګلو د بغاوت په ترڅ کې تر زياته حده د روحانيونو قدرت مات کړ، او دوی زما په هيواد کې يو مقتدر عنصر ګڼل کيږي، چي د حکومت پر ضد د خلکو د راپورته کولو او تحريک کولو قدرت او استعداد لري، خو اوس دغې ډلې ته پخوانی قدرت نه دئ پاتي چې د حکومت پر ضد سرونه راپورته کړي." اتا ترک له ده نه بيا پوښتنه وکړه، چې که بيا هم دغه ډله په دغه کار کې بريالۍ شوه " اعليحضرت به وکړای شي هغوی په خپل قدرت سره و ځپي. [؟] پاچا په ډاډ وويل چي " هو، زه په اساني سره کولای شم چي د خپل پوځي قدرت په ذريعه د داسي شورشونو او فتنو په ټکولو بريالی شم." د اتاترک بله پوښتنه دا وه چي پوځ به د "تحريک" په وخت کې " خپل دسپلين وساتي او تاسي ته به وفادار پاتې شي [؟]" ځواب يې واوريد چي " هو، زه په خپل پوځ کي ډېر زيات محبوب، او د دوی په زړه کې ځای لرم." د اتا ترک بله مهمه پوښتنه دا وه چي د بغاوت " ... په حال کې تاسي يقين لرئ چې ګاونډي هيوادونه به د اعليحضرت د حکومت پر خلاف کار روايي او لاس وهنه و نه کړي [؟]. ځواب يې واوريد چي " زه په دغه خبره کامل يقين لرم چي په دغه حال کي به روس او انګرېز دواړه خپلو ژمنو او تړونونو ته په درنه سترګه وګوري، او احترام به يې وکړي." اتاترک بيا ورته مشوره ورکړه چي " څرنګه چي دا ټول حالات د اعليحضرت په موافقت دي، نو دی دې دا اصلاحات زر تر زره پيل کړي." خو هغه په پای کي دا هم ورته وويل چي " په ترکيه کي هيڅ اصلاحاتو ته هرکلی نه دئ شوئ. ... هغه ما د برچې په څوکه عملي کړي دي. هيڅ اوسېدونکي خپل پخواني دودونه، دستورونه، رواجونه په خپله خوښه نه پرېږدي، تر څو د وخت حکومت د هغو [د ځپلو] لپاره قدرت استعمال نه کړي." د عزيز هندي د ليکني له مخي (عزيز هندي، ۴۹) " تر دغو وروسته اعليحضرت تر پخوا زيات پر اراده او عزم ټينګ ودريد. ... دا فکر هم په ده کي پياوړئ شو چي دی به افغانستان ته د رسېدلو سره سم اصلاحات په قوت او زور رواجوي." پاچا په ربښتيا همدغسي وکړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا امان الله وطن ته د رسېدلو په لار کې، د هرات او کندهار له لارې د ۱۹۲۸ کال د جولای په اوله ورځ کابل ته ورسېد ، او دوه میاشتې وروسته یې لویه جرګه په پغمان کې راوبلله.

د پاچا امان الله ورستنۍ لویه جرګه

لویه جرګه په پغمان کې د زرو تنو ولسي استازو، لوړ پوړو چارواکو، علماوو، او مخورو کسانو په ګډون د ۱۹۲۸ کال د اګست په ۲۹ پرانیستله شوه. ټول غړي یې په دریشي ملبس وو، نه وطني کالیو کې. او هغه توري دریشي، سپین کمیس او نکټايي کړې، او وریا ورکړې وې. غونډې په پنځو ورځو کې سر په سر وشوې، او جرګه د سپټمبر په دوهمه پای ته ورسېده. ډیرې موضوع ګانې ورته وړاندې شوې، چې مهمې او اثرناکې یې دا وې: عسکري خدمت له دوو کلو نه دروکلو ته اوږد شو. ملایان مکلف شول چې امتحان ورکړې، او تصدیق تر لاسه کړې، او له هغه نه پرته ملایي ونه کړي. باندني ملایان، په تېره له دیوبندي مدرسې نه فارغ ملایان، وطن ته له راتللو نه منع اعلان شول. دا هم فیصله وشوه، چې شرعي محکمې دې له دې وروسته دعواګاني د شواهدو پر بنسټ فیصله کوي، نه د شاهدانو په شهادت. له پنځلس کلونو نه پورته نارینه افغان باندې د وسلو د رانیولو د بابته پنځه افغانۍ حواله شوې. له هر حکومتي چارواکي نه وغوښتل شول چې د یوې میاشتې تنخواه اخیستلو نه تېر شي، او هغه دې حکومت ته وبښي. هر نوئ چارواکئ مکلف و ګڼل شو ،چې د خپل ماموریت په شروع کې خپله شتمني ثبت کړي. پاچا له لومړۍ وینا نه مخکې له یو سل او پنځو هلکانو، او پنځلسو نجونو سره مخه ښه وکړه. هغوی د حاضرینو له مخې تېر شول، او د زده کړو لپاره په موټرو کې د ترکیې په مقصد روان شول. پاچا جرګې ته دغه نظر هم وړاندې کړ، چې نارینه دې له ۲۲ کلنۍ نه، او نجونې دې له اتلس کلنۍ نه د مخه واده و نه کړي. حکومتي چارواکي مکلف وګڼل شول چې یوازې یوه نکاحي ښځه ولري. پاچا د دغې جرګې په درشل کې د جرګې د یو څو تنو سره په یوې خصوصي کتنې کې ښکاره کړې وه، چې غواړي دین له دولت نه بېل، او د څو ښځو کول منع اعلان کړي، خو د هغو او د خپلو لوړپوړو چارواکو د مخالفت له امله له هغو نه تېر شو. دغه موضوع به وروسته بیان شي.

پاچا په دغې جرګې اکتفا و نه کړه، او یوه میاشت وروسته یې د اکتوبر په دوهمه د باندنیو چارو وزارت کې د مخورو، علماوو، چارواکو، دولتي شورا غړو او باندنیو ډیپلوماتو نه جوړه یوه شپږ سوه کسیزه غونډه پرانیستله. په دغې غونډې کې د افغان چارواکو مېرمنو هم ګډون کړئ وو، او دا لومړی ځل و چې افغان مېرمنې د خپلو مېړو سره په یوې عمومي، رسمي غونډې کې یو ځای وې. مقصد دا و چې، پاچا خپل اصلاحي پروګرامونه دوی ته شرح کړي، او د هغوی له لارې خپل خلک د خپلو اصلاحاتو پر خوا رامات کړي. پاچا ... هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل باندنی سفر ګټور وباله، او وې ويل چې د سفر ټول لګښت د هغو سوغاتو له ارزښت نه لږ دئ چې ورته ورکول شوي دي. خو ده د هغو ځیزونو د رانیولو پیسې ونه ښودلې چې په ایتالیې او فرانسې کې شاوخوا شپږ میلیون او په جرمني کې شاوخوا څورلس میلیون نقد پرې لګېدلي وو. پاچا امان الله خپل سفر په سیاسي لحاظ ګټور وباله، چې له نورو حکومتونو سره یې د دوستۍ تړونونه لاسلیک کړي، او سوداګري اسانتیاوې برابرې کړې دي.

پاچا په دوهمې غونډې کې څرګنده کړه، چې نظامي افسران منع دي چې د روحانیونو او پیرانو مریدان وي، او سرتیري باید دغسي مهارتونه هم زده کړي، چې وروسته ترېنه کار اخیستلی وشي. ده دا هم وویل چې نظامي افسران دي په خپله رضا د اصلاحاتو په خاطر له درو میاشتو معاش نه تېر شي. په عین حال کې یې دا هم وویل چې د سرتیرو معاش به ډېر شي. په ولایتونو کې یې د ښوونځیو د پرانیستلو وعده هم ورکړه خو زده کوونکي باید د زده کړي پر مهال واده ونکړي.

په درېیمه ویناکې پاچا امان الله د ښځو د ستر په اړه وویل، چې په دوو میاشتو کې به ستر له مینځ نه یوورل شي. پاچا چادري د ښځو روغتیا ته خطر وباله، او وې ویل چې دوی دې د چادري پر ځای له ترکي نقاب نه کار واخلي. هغه دا هم وویل چې " ... ستر په اسلام کې الزامي نه دئ، او ده بیا خپلي مېرمني ته مخ راواړاوه، او ورنه وغوښتل چي مخپټونی له مخ نه لیري کړي. هغې د ښځو په چکچکو سره همدغسي وکړل." نورو ښځو هم مخونه لوڅ کړل. دا په واقع کې د افغان ښځو د مخ لوڅۍ لومړی ګام و. په رښتیا هم د اسلام په صدر کې ښځې مخ پټې نه وې. د مخ پټۍ په اړه په اسلام کې ارشاد نه شته، او مخ پټی یا ستر له باندي نه په اسلامي عربستان کې رواج موندلئ دئ. پاچا امان الله بیا ملایان د نادانو او متعصبانو په نامه وغندل او د جهالت او تعصب د خپرولو او دوه مخۍ مسئول وګڼل.

پاچا په څلرمه ویناکې وویل چې ده سردار شیراحمد صدراعظم ونوموه، خو هغه ونه کولی شو افغانان وهڅوي چې د ده تر لاس لاندي کار وکړي، او تر هغو چې نوی انتخابي پارلمان جوړیږي، دی به د صدارت چاري هم تر سره کوي، ځکه چه یوازي دی انقلابي ریفورمونه پلي کولی شي. ده په پای کې زیاته کړه چې " زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم د ژوند په هر اړخ کې انقلاب راولم." (ادمک، ۱۲۲-۱۳۷)

د پاچا دغه ویناوي یوازي د اورولو لپاره نه وې، د عمل لپاره وې. "عامو نارینه وو ته امر وشو چې مغربي کالي واغوندي.... په لومړي سر کي یوازي څو تفریحي ځایونو ته بې له خولۍ او لویدیځ ډول کالیو ورتګ بند شو، خو وروسته څارندوی ته... حکم وشو چې له هر ډول لارې څخه دې، چې ټاکل شوي کالي یې نه وي اغوستي، یوه پیسه د جرمانې په ډول تر لاسه کړي." د بل حکم له مخې " ... هیڅ یوه نارینه ته چې اروپایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کالي يې نه وي اغوستي د استقلال په مراسمو کې ګډون کولای نه شي." داسي هم د يوه بل حکم له مخې "هيڅ ښځي ته د مکتبي برقعې د په سر کولو نه پرته له کور څخه د وتلو اجازه نه وي." (عزيز هندي، ۷۸-۸۱) د غبار د ليکنې (مخ ۸۱۳) له مخې، "شاه امر نمود تا در جاده هاى مخصوص در پايتخت تابلوها كذاشتند و نوشتند هيچ زني با برقع نمی تواند ازينجا عبور کند." پاچا دا امر هم وکړ چي "تمام مردم در شهر کابل دريشی و کلاه بپوشند و در هر چند قدمي پوليس استاد بود که از متخلفين جريمه نقدی ميگرفت." غبار دا هم وايي چي "قطع نظر از مصارف گزاف دريشی، که از توان اکثريت مردم خارج بود، برای تطبيق اين امر هيچ مغازه بزرگی ... موجود نبود. لهذا اغلب دکانداران کلاه های افسران نظامی در سر ميکذاشتند." داسي هم "... سلام دادن با دست منع شده و بايستی برسم فرنگ بايد کلاه از سر برداشته شود." دغه حکمونه عملي کېدل، او کابل ښاروال علي احمد لودين د هغو په عملي کولو کې ډېر فعاليت کاوه. يو ځل د بخارا پخوانی پاچا چي کابل ته يې پناه راوړې وه د "... پوليسو له خوا ودرول شو او جريمه شو، د دې لپاره چي لنګوټۍ يې په سر و."(ستېورټ، ۴۱۱)

د حيرانۍ ځای لا دا دئ چي پاچا له روحانيونو سره په عام محضر کي ناوړی سلوک کاوه. د ليکوال عزيز هندي په وينا (عزيز هندي،۵۸) هغه وخت چي روحانيان د خارجه وزارت په سالون کي د پاچا د هرکلي د پاره راټول شوي وو، پاچا "... د خپلو درباريانو، ملازمينو، د بهرنيو دولتونو سفيرانو سره په اروپايي کاليو کې سالون ته راننوت، دا دستور صادر شو چې د سلام عليک او ستړي مشي پر ځای دي ټول له سر نه خولۍ راکښنه کړي، او په دې ترتيب دي د هغه سلام ته ځواب وويل شي، او بيا ده له يوه سر نه تر بل پورې يوه وچه ستړې مشي وکړه او تېر شو. د اعليحضرت دا عمل د ده ډلې لپاره بيخي نوئ او د زغملو نه و. هغوی د خپلو عقيدو له مخي د ده دا عمل د مذهب په خلاف وګاڼه."

خو د لوړپوړو چارواکو په کورنيو کي د ښځو مخ لوڅی مخ په زياتېدو وه. "... په کابل او پغمان کي ښځي په ډېرو ښايسته کاليو کي په بې پروا ډول هري خواته په سيل او چکر بوختي وي. د هغو کالي اروپايي ډوله، مخونه بيخي لوڅ او سينګار دي." (عزيز هندي، ۷۷). مخ لوڅی عموما مخ په ډېرېدو وه. پاچا مېرمن ثرايا د ښځو د شکايتونو لپاره اداري ايستلي وې. په هغو کې د مېړو په وړاندې د ښځو عرضونه اورېدل کېدل. چي خپلو مېرمنو ته يې "کافي ډوډۍ نه ورکوله، وهلې يې، او [مېرمنو] يې طلاق غوښته." پاچا مېرمن يوه پټه ښځينه پوليسي اداره تنظيم کړې وه، چي "... د کابل په نارينه وو کي يا حتی د ښځو تر مينځ د هر ډول ارتجاعي حرکت څارنه وکړي. زړو ښځو ته وظيفه ورکول کېدله، چي کورونو ته ورشي، او وګوري چي که له هغوی سره ښه چلند کېده." (ستېورټ، ۴۱۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا دا هم د اصلاحاتو یوه برخه ګڼله چې د جمعې ورځې رخصتي د پنجشنبې ورځ کړي، په داسې حال کې چې د جمعې ورځ خلکو ته یو ډول مذهبي ورځ شوې وه. د لیکوالي ستېیوړټ په نظر (ستېیوړټ، ۴۱۱) دا ټول د پاچا د ستر پلان شروع وه. پاچا د خپل پلان د عملي کولو لپاره د باندنیو چارو وزارت کې ژوند غوره کړ، او عادي چارې یې محمد ولي ته سپارلې وې. خو په نورو ساحو کې د پاچا امان الله د لبرل او ازاد مارکیټ د رواجولو له امله پرمختګ شوئ او پانګه وره ډله خلک د هسکېدلو په حال کې وه. په ټولیز ډول " په اقتصادي برخه کې هم یو ژور اوښتون د مینځ ته راتللو په حال کې و، او د خلکو د ژوند څرنګوالئ مخ په ښه کېدو و. ... د سوداګرو منځنۍ طبقه هم د خپل راپرزېدلي حال نه راپورته شوې وه. ... په کلیو او کورونو کې د لاسي مصنوعاتو جوړولو ته زیات پرمختګ په برخه شوئ و. د حمل او نقل لپاره هره ورځ نوي اسانتیاوي را مینځ ته کېدلې." د کابل او پېښور تر مینځ د تجارتي مالونو د لېږدولو لپاره یوه کمپنئ فعاله شوې وه. " د حکومت له خوا د موټرو دغه ترانسپورټي مؤسسو ته خاص حقوق او واکونه ورکول شول. د هیواد واردات او صادرات ورځ په ورځ مخ په زیاتېدو وو." (عزیز هندي، ۹۷-۹۹) په ختیځ کې د بند غازي په نامه یو بند جوړ شوئ و، چې ډېرې مځکې په خړوبېدلې. نهر کریم داسې هم په غزني کې د سلطان محمود پاچا د وخت بند سلطان د فعال کولو لپاره کار کېده. خو د اطرافي سیمو په وګړو کې د بېکارۍ له امله غریبي ډېره وه. داړه مارانو او غلو د همدغو بېکاره خلکو په مرسته یو وخت بل وخت داړې اچولې او امنیت یې ګډ وډ کاوه. دغه اجتماعي رنځ لیکوال عزیز هندي په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره اوږد بیان کړئ او د هغه رول یې په ملي سیاست کې د حبیب الله کلکاني په بریالي کېدلو کې ښوولئ.

حکومتي چارواکو په دغه حال کې هم له خپل مقام نه ناوړې ګټې پورته کولې، او د حکومت او خلکو د نارضائیت پروا یې نه کوله. حتی نائب الحکومه ګانو هم په خپلو سیمو کې د " دزد بګیر" په نامه ډلې ساتلې، او "... اکثرو لنډ فکرو او طامعو حاکمانو د دوی په منځګړتوب له لوټمارو سره اړیکې (ساتلې) او په هر لوټ کې به یې خپله برخه اخیستله." (عزیز هندي، ۱۴۲) له نائب الحکومه ګانو هم پوښتنه کېدلای نشوه، ځکه چې " همه آنها بارکزایي و مربوط به خاندان سراج الخواتین، مادر شاه بودند." تاریخپوه حبیبي د هغو نومونه ذکر کړي، او دا یې هم ویلي چې د دوی زیاترو په خپلو ناوړو کارونو سره " شاه محبوب و ترقیخواه را از آغوش مردم دور ساختند، و حمایت ازو رو به کاهش نهاد." (حبیبي، جنبش مشروطیت، ۱۷۴) پاچا مور، سرور سلطان، چې په سراج الخواتین یادېده، په حکومتي چارو کې ګوتي وهلې، او زوی یې د هغې مخه نه نیوله، ځکه چې هغې د هغه په پاچا کېدلو کې رول لوبولئ، او هم یې خپل وراره، والي علي احمد، له هغه سره پخلا کړئ و. والي علي احمد د پاچایي په فکر و. سراج الخواتین په سیاست کې هغسې فعاله وه، لکه ناسکه خوابنې یې، بي بي حلیمه چې وه. وروستنۍ دغومره نوم ایستلئ و چې ویل کیده چې نرۍ له امیر عبدالرحمن نه ویرېږي، او هغه له بي بي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حليمې نه. خو په بحراني وخت کې سراج الخواتين او بي بي حليمې د ملت په ګټه کوم مهم کار نه دئ کړئ. په داسي حال کې چې د امير محمد يعقوب خان او غازي محمد ايوب مور، ارواښادي قمر جاني، لوی غازي ملا مشک عالم، او لوی غازي غټ مشر، محمد جان وردګ او نور غازيان د برتانوي يرغلګرو پر ضد هڅول. تر ډېره حده د هغې په هلو ځلو او د پيسو په لګښت و، چې لمسی يې، دوولس کلن موسی جان، په غزني کې دغازيانو له خوا د پلار پر ځای امير اعلان شو. خو محترم عبدالله کاظم په خپلې يوې ليکنې کې هغه "... از پشتون های فقير" په نامه يادوي، په داسي حال کې چې هغه د ارواښاد سعادت خان مومند لور وه، چې څلوېښت کاله د مومندو خان او د برتانويانو سخت مخالف و.

د پاچا امان الله په وخت کې د کابل خلکو کې فکري بدلون راغلئ او مخ په پياوړي کېدو و. د اروا ښاد مجروح په الفاظو (سرگذشت من، ۴۲-۴۳) " بعد از حصول استقلال در رفت و آمد به خارج زيادت قابل ملاحظه اي رخ داد، که اين هم برای احيای شعور سياسي عامل مهمي به شمار ميرفت. ... اصطلاحات و لغات نو از زبان آنها شنيده ميشد. منورين و مکتبيان عوض نام عشيره و قبيله، و بجای نام مسکن و ولديت خود نام ملت و وطن را جانشين ساختند. افق نظر وسيعتر ميشد." دوی کوښښ کاوه "... آزادی سياسی بيشتر بوجود آيد. حتی نام جمهوريت هم از زبانها ميخاست، و الغای رژيم پاچاهی را قرار ميدادند."

خو دغه "منورين" يوه وړه ډله خلک وه. دوی کابل ته منحصر او د پاچا تينګ پلويان وو."(ادمک، ۱۳۸) ليکواله ستېوړټ يوازي د جمهوريت غوښتونکو د نامه ذکر کوي. او غبار وايي (مسير تاريخ، ۸۱۴) چې " در بين روشنفکران وطنپرست يکدسته عناصر مرموز بشکل يک حزب نقابدار و مصنوعی رخنه کرده. اين نقابداران شارلتان در مرکز و شرق کشور جهت فريفتن مردم شعار های دروغين (انقلابي) ميدادند، و ظاهرا از جمهوريت دم ميزدند." له "حزب نقابدار" نه د غبار مطلب به د جمهوريت ګوند وي، چې د منشي علي احمد په وينا مشر يې محمد ولي، او غړي يې، د غلام صديق څرخي په ګډون، يو څو لوړپوړي چارواکي وو. په دغه وخت کې له دغه ګوند نه پرته بل ګوند نه و. خو محمد ولي قومي او ولسي بنسټ نه لاره، او د کابل په تعليم کړو منورو ډلو باندي يې له پاچا نه وروسته ډېر نفوذ لاره. د مشروطيت حرکت د مخه په افرادو وېشل شوئ و، او که کوم منظم جوړښت يې لاره، هغه له مينځ نه تللئ و. په پاسنيو رسمي کړيو کې وړې ډلې په اشخاصو څرخېدلې، او والي علي احمد هم جمهوريت غوښته، خو هغه ځانته ډنګوله.

د ډلو سرانو کوښښ کاوه له رسمي قدرت نه په استفادې سره خپلې ډلې پياوړي کړي. غبار (۸۱۲) د بهسودو د يوه مشر، مير غلام صديق، له قول نه وايي چې په کوهدامن کي چيرته چي والي علي احمد د تحقيق لپاره تللئ و، يوه شپه يې کلکاني حبيب الله او سيد حسين ورته وپېژندل او وويل چي "... ما تا کنون سه برادر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوديم؛ حالا چار برادر شديم»" د منشي علي احمد د ليکني له مخي، پاچا چې په سفر کې و، نائب السلطنه يې، محمد ولي په قلعه مراد بيگ کې، په خپل کور کې د حبيب الله کلکاني سره د شپې په پټه ليدل او ورته ويل چې که دى يې و بښي پاچا به يې ونه بښي. له حبيب الله کلکاني سره د همدغو کتنو له امله به وو چې محمد ولي د پاچا امان الله د وخت يوازي لوړ پوړئ چارواکئ و، چې د حبيب الله د امارت په وخت کې په کابل کې مامون اوسېده، په داسي حال کې چې ځو نور لوړپوړي چارواکي، د محمدزي سردارانو په ګډون، وځپل شول. لا عجبه داده چې د شاه اغا صديق مجددي په روايت د ۱۹۲۸ کال په نومبر کې د صاحبزاده عبد الله مجددي په کور کې کلکاني حبيب الله، له يو ځو نورو مخورو، د حيات الله عزالدوله په ګډون، د دغي يوې ناستي لپاره بلل شوئ و، چې د پاچا پر ضد پاځون تحريک کړي. پاچا، د دوی په نظر، د شريعت خلاف شوئ و. په يوې مخکنۍ غونډه کې د پاچا مشر ورور، سردار عنايت الله هم ګډون کړئ و، خو په دغې دوهمي غونډې کي يې د وعدې پرخلاف ګډون ونه کړ. (۱۵) دغه روايت د يوې سرچشمي له مخې دئ او تائيد ته اړه لري. وروسته حبيب الله چې د سردار عنايت الله پاچايي ونه منله، دغه روايت يو څه قوي کوي. په هر حال، غلام صديق (څرخي) په خپل وار، له کابل نه د شينوارو دوه مشران خپل قوم ته واستول چې د پاچا پر ضد پاځون تحريک کړي. د پاچا ضد دغه ورانکاري او کړه د يوې لړۍ پيل شو. په شلمې پېړۍ کې، د طالبانو د رجيم نه پرته، نور ټول حکومتونه د رقيبو لوړ پوړو چارواکو د ورانکاريو او کړو په نتيجه کې نسکور شوي دي.

د پاچا امان الله په وخت کې د ډلو مشران هم سره وران وو، او پاچا نه غوښته او يا يې نه شو کولی سره متحد يې کړي. د اروپا د سفر نه وروسته "... د هغه د وزيرانو تر مينځ بې اتفاقي رامينځ ته شوې وه." (عزيز هندي، ۲۱). د دغې بې اتفاقۍ دليل دا و چې پاچا د دې لپاره چې خپل انقلابي پروګرامونه په قوت پر مخ بوزي، لوړ قدرت ځانله منحصر کاوه. په دغه کار سره د وزيرانو صلاحيت لږېده له لويې جرګې نه وروسته سردار شېراحمد ته پاچا بلنه ورکړه چې، لومړی وزير يا صدراعظم وي، خو ټولو هغو، په تېره غلام صديق چې د هغه وزيران ونومول شول، ونه غوښتل چې د هغه تر لاس لاندي کار وکړي. ستيوړټ لا وايي (۴۰۰) چې " او پخپله امان الله د کابينې غړو هر ځانګړي وزير ته په پټه ته او مشوره ورکوله، چې [د هغه تر لاس لاندي] له خدمت نه سر وغړوي." پاچا او سردار شېر احمد له اول نه سره وران و، لکه پاچا او والي علي احمد چې سره وران وو. پاچا په پای کې د سپتمبر پر ۲۲ مه څرګنده کړه چې، څرنګه چې ممکنه نه ده د کوم صدراعظم په مشري کابينه جوړه شي، نو دې لا هم د دولت او حکومت سروالي کوي. پاچا په دې ډول د صدارت مسئوليت ځان ته متوجه کړ، چې پايله يې ورته ګرانه تمامه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده په اخري حکومت کې د امنيتي چارو افسران دا وو: عبدالعزيز بارکزی د حرب وزير، محمود سامي د قول اردو قوماندان او عبدالاحد (مايار) داخله وزير. غلام صديق (څرخي) د باندنيو چارو وزير و. محمود طرزي، چې د تجربې خاوند او د پاچا رښتينئ خواخوږئ و، له نظرنه لوېدلئ و. په دې چې د پاچا مور د هغه د لور ياني ملکې ثريا سره مخالفه وه. د پاچا د کورنۍ دغه ستونزه تر اخيره پوري پاتي وه. خو پاچا ډاډه و چې د ستري جرګې له لارې، چې دی يې مؤسس و، د ولس له ملاتړ نه به بهره من او په اوضاع به حاکم وي. له همدې امله و، چې ده څرګنده کړې وه چې لويې جرګې به په منظم ډول کيږي، او چاري به د هغو په مشوره اجرا کيږي. دا چې د ده حکومت د پغمان د لويي جرګې د استازو بې ساري عزت وکړ، په دغه مقصد و چې په دوی کې به دغسي يوه پياوړې ډله هسکه شي چي "... د پاچا د نويو فکرونو هر ډول ننګه او ملاتړ وکړي."، خو هسي چې پاچا فکر کاوه هغسي ونه شول." سره له دې هم چا فکر نه کاوه چې" ... همدا وکيلان چې نن يې دغومره قدر کيږي، کله به چې ... خپلو کورو ته ستانه شي په هر ځای کي به د پاچا پر خلاف د الحاد او بې دينۍ تبليغ کوي." (عزيز هندي، ۲۲)

د پاچا ضد تبليغونه او بغاوتونه

لويه جرګه لا پای ته نه وه رسېدلې، چي پاچا له غټو ستونزو سره مخ شو. غبار (۸۱۷) د نورو له قول نه هغه د "... حلقه مخصوص حضرات مجددي به شمول بعضي سرداران بزرگ و روحانيون مشهور" کار بولي. د غبار مطلب به د شاه اغا مجددي روايت وي چې بيان يې د مخه شوئ دئ. د قاضيانو د اعدام پايلې هم پاچا ته ګرانې تمامې شوې. دغه قصه د مخه د منشي علي احمد د روايت له مخې بيان شوئ. ليکواله ستيوړټ (۳۹۰-۳۹۳) د هغې بيان، په تفصيل خو په لږ تفاوت، کوي. دغه پېښه د ۱۹۲۸ کال د اګست مياشتې په اخرو کې ښيي، او شمېر يې هم نهه تنه، د پخواني ستر قاضي عبدالرحمن بېګتوتي په سروالي ښيې. هغه دا هم وايي چې د قاضيانو له اعدام نه وروسته ملايانو په لوګر، کوهدامن، کوهستان او کابل ښار کې پاچا ضد تبليغونو ته زور ورکړ، چې د هغو له امله شاوخوا لس تنه ملايان په کابل، نژدې لس تنه په خوست او شاوخوا پنځلس تنه په کوهستان کې بندي شول. د مؤلف فضل غني مجددي په وينا حتی "بعضي از وزرا و بزرگان دولت موقف امان الله خان را تائيد نکردند، مثل محمود طرزي، عبدالهادي خان وزير تجارت و عبدالرحمن لودي همه استعفاي خود را تقديم پادشاه کردند." (۱۲) په خلکو کې هم ويل کېدل، چي پاچا غواړي د کمال اتاترک په شان ملايان وځپي، شرع پرېږدي او د ملک نظام سيکولر کړي. داسي ښکاري چي د پاچا په کامپ کې د قاضيانو د اعدام په پايلو چا فکر نه دئ کړئ. دوي به په دې فکر وو، چې په دغو اعدامونو سره به د حکومت مخالفان عبرت واخلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پوه شي چې حکومت پیاوړئ او په اوضاع حاکم دئ، خو دوی دې ته ملتفت نه وو چې اوازې تر ډېره حده په نالوستې افغان ټولنه کې په ګړندي ډول خپرېږي او خلک پاروي، هغه هم چې د قاضیانو د مظلومیت په اړه وي. لیکواله ستېیورټ وایي چې "له کابل نه د باندي، په ولایتونو کې خلکو په ازاد ډول ویل چې پاچا به حتماً لېونی وي." (ستېیورټ، ۴۰۲)، خو په کابل کې حکومتي چارواکو د پاچا ملاتړ کاوه. دوی هغه پرمختګ ستایه چې پاچا ورته ملا تړلې وه، خو ویل کېده چې دوي غوږه مالان دي، او هغه څه وایي چې پاچا یې غواړي. خو دغه خلک هم د پاچا په اصلاحاتو زیانمن کېدل. پاچا کوښښ کاوه د دوي د هغو عوایدو مخه ونیسي چې په هغو سره یې اروپایي دریشی، ګاڼې او ګړندي موټرونه رانیول. په دې ډول پاچا له منورو ایډیالستي ځوانانو نه پرته رښتیني متحدان نه لرل، او خپل دریځ یې هم نه ټینګ کوه. "هغه نژدې یوازې و." (ستېیورټ، ۴۲۰)

د شنوارو یاغي توب

په همدغه حال کې و چې شنواري د ۱۹۲۸ کال د نومبر په ۱۴ مه یاغي شول. دوی لا د مخه په اکتوبر کې هڅه کړې وه چې د هغو نجونو د تګ مخه ونیسي چې د جلال اباد- ډکې په لار ترکیې ته د زده کړې لپاره تللې، خو شنواري په دې کې بریالي نه شول. عزیز هندي وایي چې کشکي چې دوي بریالي شوي وای، چې په هغه حال کې ممکن پاچا پر ځای پاتي وای، چې دی یې اخلاصمن و. دی دا هم وایي چې د دغو نجونو ډېر پلرونه هم ناراض وو، چې لوڼې یې دباندي استولي کېږي او ویل کېده چې دوی د شنوارو لویان تحریک کړي وو. (عزیز هندي، ۲۴۳، ستېیورټ، ۴۱۳)

غبار (۸۱۸) د سنګو خېل شنوارو بغاوت د کوچیانو سره د هغو د یوې نښتې نتیجه ګڼي، چې په هغې کې څو تنه شنواري تلف شول، دوی قاتلان ونیول او حکومتي چارواکو ته یې و سپارل، خو هغو قاتلان خوشې کړل. او شنواري بیا د حکومت پر ضد جګ شول. ستېیورټ دغه پېښه د هغو د یاغیګرۍ نه څو ورځې وروسته ښیي، خو هغه د قاتلانو خوشي کېدل د بډو له امله ګڼي، او بیا وایي چې په دغه کار سره شنواري دومره وتورېدل، چې " د انتقام قانون" ته یې رجوع وکړه. (ستېیورټ، ۴۱۷). منشي علي احمد د شنوارو د یاغي توب مخکښان محمد افضل او محمد علم بولي، چې دواړه د سنګو خیل شنوارو مشران وو. دوی په دغه وخت کې په کابل کي وو. هلته غلام صدیق څرخي وهڅول چې خپل قوم و پاڅون ته و هڅوي. په شنوارو کې دوی خپلو قومیانو ته وویل چې " پرېکړه داده چې د دوی لوڼې به د زده کړې لپاره ترکیې ته واستولي شي، خو [مګرا] دا چې دوی د هرې یوې د معافي کېدولو په لار کي پنځه سوه روپۍ ولګوي" سنګو خېل د شنوارو د درو نورو څانګو- علي شېر خېل، سه پای او مندوزي- کې، تر ټولو مهمه څانګه وه، او په دغه وخت کې ملک محمد افضل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک محمد علم دغومره فعال وو، چې هم يې خپل قوم د پاچا پر ضد و لمسوه او وروسته يې د حبيب الله کلکاني په امارت کې په قومي او ملي سياست کې فعاله مخکښي وکړه. محمد افضل ليکل او لوستل هم کولی شول. لکه چې د مخه ويل شوئ، شنواري د عجب خان اپريدي په موضوع کې له حکومت نه د انتقام اخيستلو موقع ته سترگي په لار وو.

دوی سمدلاسه د ډکې او بټي کوټ لار بنده کړه او په اچين کي يې حکومتي مرکز چور کړ، او چارواکي يې بندي کړل. د جلال اباد اعلی حاکم پاچا له دغې پيښې نه په تليفون کې خبر کړ. پاچا ورته ډاډ ورکړ چې " دی الوتکي، پوځ او وسلې لري، او څنگه چې سلطنت يې په بين المللي بنسټ ولاړ دئ، دی د دغسي بغاوتونو پروا چندان نه کوي." (ستيوړټ، ۴۱۷) پاچا په عين حال کې اعلی حاکم ته هدايت وکړ، چې شنوارو ته دې يوه درې کسيزه جرگه واستوله شي، خو په هغې کي دې ملا، حضرت او سيد نه وي. اعلی حاکم همدغسي وکړل، خو په غني خېل کې هغه له اويا څخه ډېرو شنوارو چور کړه. په همدغه وخت کې نور شنواري هم له سنگوخېل سره يو ځای شول او ټولو په گډه د پيښ بولک په چونۍ بريد وکړ. سرتيرو د زړه مقاومت ونه کړ، او ياغيانو د هغو وسلې او د خزانې پيسې تر لاسه کړې. شنواري په دغه ډول د وسلو خاوندان شول.

حکومت بيا د لومړي ځل لپاره د نومبر په شلمه شنواري بمباري کړل. د الوتکو پيلوټان افغانان او شورويان وو. تبليغي پاڼي يې په شنوارو وغورځول شوی، چې په هغو کي يې دا د "علم او جهل" جگړه وبلله. (ستيوړټ، ۴۲۰)

پاچا په يوه کتني کې د برتانوي هند سفير، همفريز، ته وويل، چې "شنواري زما د دښمنانو له خوا، چې ملايان دي، هڅول شوي دي، او دوی زما د اصلاحاتو په اړه غلطي اوازې خپروي." هغه ورته وويل چې "ملايان د خپل شته والي لپاره جنگيږي." او دا چې دغه بمباري د روسي پيلوټانو له خوا کيږي، خلک يې ناراضه کړي دي." همفريز بيا رډ ورته کړه چې په تاسي باندي د قومي خلکو له خوا د اسلام ضد تور لگول کيږي، او دا چې تاسي کسبي ملحدان گمارئ چې ستاسي رعيت بمباري کړي، دغو تورونو ته اعتبار ورکوي." (ستيوړټ، ۴۲۰) غبار هم وايي، چې همفريز شاه ته وويل چې "... اعليحضرت تمام طبقات مردم را مخالف خويش ساخته. روحانيون، دهقان ها، تجار و عساکر همه از ريفورم های جديد و تزئيد ماليات ناراضي گرديده اند." غبار دا هم وايي چې همفريز بيا مشوره ورکړه چې " ... شاه بايد با تمام قوا در صلح و اشتيبی با رهبران شورش شنوار بکوشد تا اغتشاش در محل خود محدود بماند، ورنه اگر مهمند ها با اغتشاشيون پيوستند، خطر عظيم خواهد شد." (غبار، ۸۱۹). داسي ښکاري چې څو ورځې وروسته دوو روسي پيلوټانو په افغان سرتيرو باندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سهو بمونه وغورځول، چې له امله یې د برش تنه تلف او ډېر نور ټپي شول.(ستېیوړټ، ۴۲۰) په دغه حال کې د جلال اباد ښار ساتنه مهمه شوه.

یو شمېر خوګیاڼي د ښار د ساتنې لپاره ورسېدل، خو نظامي قوماندان چې له کابل نه جلال اباد ته ورسېد، نه په هغو او نه په نورو ایله جاریو اعتماد درلود، چې د رضاکارو په نامه هلته رسیدلي وو. دغه قوماندان مومندو ته د وسلو وېش بند کړ، او په ښار کې یې نظامي حکومت اعلان کړ. په دغه وخت کې اوازې وې چې شنواري او مومندان غواړي چې په ښار ننوزي او چور یې کړي. د مومندو نفوذناک روحاني، د چکنور ملا، تر دغه وخته دوی ارام ساتلي وو، خو هغه له پاچا نه هم غوښتي و، چې خپل اصلاحي پروګرمونه ودروي. پاچا د هغه غوښتنه هم ونه منله. هغه بیا " شنواري وهڅول چې په ښار و دانګي، په دغه مقصد چې افغان حکومت د هغه غوښتني ومني." (ستېیوړټ، ۴۲۱) محمد ګل مومند له پاچا نه په تیلیفون کې وغوښتل چې جلال اباد ته نور پوځ واستوي، او که نه دغه ښار به په څو ورځو کې له لاسه ووزي. پاچا یو څه توپونه او وسلې جلال اباد ته واستول، خو قوماندان محمدګل مومند ته یې دا هم وویل، چې د دسمبر تر پایه پورې له شنوارو سره و نه جنګیږي. خو شنواري د نومبر په ۲۹ مه د کابل وره له لارې ښار ته ننوتل. ښار ته د ننوتلو د مخه له ښار نه دباندې ښوونځي سوځول شوي وو.

شنوارو بیا په یوې لس ماده ایزې څرګندونې کې د پاچا د ټولو اصلاحي پروګرمونو لغو کول وغوښتل او په پاچا یې هم د "کافر" حکم وکړ. په عین حال کې پنځوسو شنوارو په جلال اباد کې د برتانوي هند قونسلګري بنده کړه. قونسل محمد جهانګیر هغو ته وویل چې دی او هیئت یې د پاچا د دولت مېلمانه دي، خو ځواب یې واورېد چې پاچا "کافر" دئ او میلمانه یې د رعایت مستحق نه دي." شنوارو بیا قونسګري چور کړه، اور یې ورته واچوه، خو له چارواکو سره یې غرض ونه کړ." (ادمک، ۱۳۹، ستېیوړټ، ۴۲۲). جلال اباد ته لویې لارې د یاغي توب له پیل نه بندې شوې وې.

دا به د همفریز د مشورې په اثر و، چې پاچا سردار شېراحمد او غلام صدیق جلال اباد ته واستول، چې کشاله له یاغیانو سره د خبرو له لارې هواره کړي. شنوارو په درو ناستو کې (ډسمبر ۳،۴) خپلې غوښتې ورته وړاندې کړې. غوښتنې یې دا وې، چې ټول ریفورمونه دې، د هشت نفري جلبي سیستم په ګډون لغو شي، نجونې دې له اروپا څخه بیرته راوغوښتلې شي، د ملایانو او سیدانو په چاروکې دې مداخله و نه شي: او د دوی پر ضد دې له انتقامي اقدام نه ډډه وشي.(ادمک، ۱۴۱). ستېیوړټ نورې غوښتنې هم پرې اضافه کوي، چې ډېرې مهمې یې دا وې، چې پاچا باید خپله مېرمن "طلاقه کړي"، محمود طرزي بندي او کورنۍ یې له ملکه بهرون کړي. (ستېیوړټ، ۴۳۳). غبار (۸۲۰) لا دا هم وایي چې " درین ضمن سردار شیراحمد خان یک پیشنهاد بیست و یک

(c) ketabton.com: The Digital Library

فقره اي از طرف شنواري ها به کابل فرستاد ، که در طی آن عزل شاه، وليعهد و حکام و کابينه با اخراج محمود طرزي از افغانستان مطالبه شده بود." غبار ديو شمېر نورو مخورو افغان لويانو ذکر هم کوي، چې د سولې د خوندي کولو لپاره يې کوښښونه وکړل، خو په مقصد و نه رسېدل.

فيض محمد او عزيز هندي د دغه هيئت په ناکامۍ کي د هغه د سروالانو وتخريبي رول ته ګوته نيسي. د عزيز هندي په وينا سردار شيراحمد شنوارو ته اخطار ورکړ، چې " عبدالرحمن خان يوازې ستاسي له سرونو څخه منارونه جوړ کړي وو، خو زه به ستاسي خاوره هم په شنوارو کې پرې نه ږدم، او هغه به کابل ته يوسم." (عزيز هندي، ۲۵۲) د فيض محمد په وينا په جلال اباد باندې د شنوارو حمله د غلام صديق په لمسه وه، په دې ډول چې "غلام صديق خود را به متمردين دوست نموده ايشان را به بندي کردن خود و حمله بر شهر جلال اباد و شيراحمد خان نمودن ترغيب کرده."(فيض محمد، انقلاب، ۱۷، ۳۳) غلام صديق په شنوارو باندې نفوذ لاره. ده لا د مخه د هغو دوه مشران د خپل قوم د پاڅولو لپاره لمسولي وو. دی د نوميالي ارواښاد سپاه سالار غلام حيدر څرخي زوی و، چې هغه د امير عبدالرحمن په وخت کي د مشرقي د نظامي او ملکي چارو د اعلی حاکم په توګه له شنوارو سره په ښه چلند کې نوم ايستلئ و. خو له غلام صديق نه چې توقع کېدله، چې شنوار به ارام کړي، هغه دغه کار ونه کړ. په نتيجه کې د دوی هيئت په مقصد ونه رسېد، او پاچا بيا د شنوارو د ارامولو لپاره د محمود ياور په مشري يوه نظامي قوه واستوله، خو دغه قوه له نملې نه اخوا تللی نه شوه، او په خپل ماموريت کې ناکامه شوه. پاچا له ناچارۍ خپل ماما زوی، پخواني والي علي احمد، د تنظيمي رئيس په توګه د يوې نظامي قوې په قوماندانۍ هغې خوا ته واستوئ. دی تر ډېره حده په خپل ماموريت کې بريالی شو، خو د ماموريت نتېجه يې لا معلومه نه وه، چې پاچا امان الله د حبيب الله کلکاني او ډلې له خوا له دغسې خطر سره مخامخ شو، چې له پاچايي نه يې هم لاس واخيست. که څه هم پاچا د نوي کال د جنورۍ په پنځمه خپل اصلاحي پروګرامونه لغو اعلان کړي وو، (ادمک، ۱۴۲) لکه چې خوست د ياغي توب په اخر کې يې هم د خپلو اصلاحاتو لغو اعلام کړي وه. خو دواړه يې هغه وخت اعلان کړل، چې وخت له وخته تېر و، او مؤثر واقع نه شول.

حبيب الله په نا ارام کوهدامن او سيد حسين په ناکرار کوهستان کې

د شنوارو بغاوت لا پای ته رسېدلئ نه و چې په کوهدامن کې کلکاني حبيب الله، چې په عامه ژبه په سقاو زوی ياديږي، د ډسمبر له دوهمې اونۍ نه وروسته، تر پخوا ډېر جدي شو، او په دغه ډول حکومت له بل خطر سره مخ شو. دغه خطر که څه هم د شنوارو د خطر په اندازه غټ نه و خو، کابل ته د نژدې والي له امله، تر هغه مهم کېدلی شو، خو لکه څنګه چې وبه ليدل شي، حکومتي چارواکي دغې نکتې ته متوجه نه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبیب الله چې په ۱۹۲۸ کي شاوخوا د څلوېښتو کلونو و، د کوهدامن د کلکان د کلي " ... یو معمولي بې وزلئ او نوم ورکئ سړی و." د ادمک د روایت (۱۴۳) له مخې د ده اوله نوکري په قلعه مراد بیګ کي د محمد ولي په کور کي وه. د یوه بل روایت له مخې د ده اوله نوکري د کوهدامن د ملک محسن په کور کي وه. حبیب الله په قطعه نمونه کې سرتېرئ شو. دغه قطعه د ترکیې د جمال پاشا د افغان پوځ لپاره د نمونې په توګه تنظیم شوې وه، خو هغه د خوست د پاڅون نه د مخه له مینځ نه تللې وه. عزیز هندي په دغه قطعه کې کپتان و. دی وایي چې حبیب الله یوه ورځ له اجازې نه پرته کورته ته، چې د ده او د پیره دارانو تر مینځ نښته وشوه. حبیب الله د پیره دار په توپک سره هغه وواژه، او یاغي شو، او پېښور ته و تښتېد. هلته یې یو کال د چایو دوکان و چلوه. بیا پاړه چنار ته لاړ، خو هلته یې د غلا په تور یوولس میاشتې په بند کې تیري کړې، او چې له بند نه خلاص شو د منګلو په بغاوت کې یې د حکومت پر ضد برخه واخیسته. یو څو سرتېري یې ووژل او بیا یې په خپلې سیمې، کوهدامن، کې په داړه مارۍ شروع وکړه، خو فیض محمد (۱۴) وایي چې حبیب الله له اول نه له غریبۍ نه غلا ته ملا تړلې وه. دی په قطعه نمونه کې د هغه نوکري هم نه یادوي، خو په پېښور او توتګي کې د هغه له ستونمن ژوند نه غږېږي.

حبیب الله چې کوهدامن ته ستون شو، له یوه عادي غله نه زیات نه و. د چاریکارو سید حسین تر هغه خطرناک داړه مار و. دی د مخه د یوې ښځې په قضیه کې د دوو کسو د وژلو له امله فرار اویاغي شوئ و. دی د شتو خاوند و. " خلک له هغه څخه ډېر ډارېدل او هغه په دومره زړه ورتیا چې د خپلو څو تنو ملګرو سره به ښارونو ته ننوت او له لوټمارۍ وروسته به بیرته تلو، او چا د هغه سره د مقابلې توان نه لاره."(عزیز هندي، ۳۲۹) د سید حسین په لاس کي به هر وخت توپانچه وه، او چي به په چا په غوسه شو، سمدلاسه به یې پرې فیر کاوه. د حبیب الله او سید حسین په داړه ماري سره کوهدامن او کوهستان نا ارامي سیمي شوې.

حبیب الله کوهدامن ته تر راتللو وروسته د فیض محمد (۱۵) په وینا " ترک اقامت در خانه و لانه خود گفته، با چند تن دوستاني که با او همراز و انباز بودند، شب به جاي و روز به جاي... گذرانیده، از غلبه جوع اقدام در سرقت و اکل مال حرام و ریختن خون ضعفای انام نموده، و رفته رفته به علاقه دار و حاکم کوهدامن و کوهستان به دادن حصه مال از مردم یار گردیده از خوف دستگیر شدن ایمن و مطمئن گشت." فیض محمد دا هم وایي چې " حتی محمد ولي خان... با او عهد امان جان در بین نهاده و پول و تفنگ و فشنگ داده، اسوده خاطرش ساخت." مؤلف سید رسول هم وایي چې " محمد ولي با این ناز و نعمت او[امان الله] با بچه سقاو همدست بوده و به او کمک مینمود."(۱۷) پخپله محمد ولي "هم د دغه داړه مار له دغه داړه مار [حبیب الله] سره تماس نیول منلئ، خو هغه دا هم ویلي چي ده دا کار د امان الله په خبرتیا او امرونو سره کړئ دئ.." (ستېوړټ، ۵۷۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستیورټ (۴۳۵) له غریبانو سره د حبیب الله له سخاوت نه هم غږیږي او وايي چي په دغه سخاوت سره " هغه ځان له غله نه وچت کړ." هغې حبیب الله حتی د انګلستان د رابن هوډ په قطار کې هم ودروه، چي شته من به یې لوټول، او له بې وزلو سره به یې مرسته کوله. غبار وايي چې " ... بچه سقا نیز در کاپیسا و پروان دسته دزدي فراهم کرد و به سرقت و قطع طریق پرداخت: او شبها دزدي میکرد و روزها در کوه ها متواري میگردید، و دستگیري او برای پولیس محل مشکل میگردید. ساحه فعالیت او انقدر وسیع شد که حتی اگر شبی با دسته خود به خانه وارد میشد، صاحب خانه، از ترس جان، خاموشانه او را تغذیه میکرد و به حکومت اطلاعی نمیداد. کار او به جایي رسید که مقداري پول از خزانه مزار به کابل مي امد، و همینکه بچه سقا شنید، راه را گرفت و پول را ربود، و تعقیب حکومت محل به جایي نرسید."(غبار، ۸۲۱) ډېره موده نه وه تېره شوې چي حبیب الله او سید حسین دغومره زړه ور شول چي " حتی بر بازرگانان کابل که مال التجاره، از قبیل پوست قره قل و قالین و اجناس روسي از ترکستان حمل و در کابل نقل میدادند، پول حواله کرده و ایشان مکتوب حواله او را به حکومت نموده، از بیم اینکه مال تجارت ایشان را از عرض راه نچاپند، ناچار پول همی دادند و حکومت به دستجات قشون سواره و پیاده عزم تعقیب و گرفتاری انها نکرده، تا که نیرو در بازو یافته، و جنگ ها در بین حکومت و ایشان واقع گشته، که چند تن به قتل رسیده، بدست نیافتادند."(فیض محمد، ۱۵) غبار (۸۲۱) وایي چي " در قوس که اتش اغتشاش ننگرهار تیز شد، حکومت محل ملک محسن و چند نفري را به سبب امداد به بچه سقا محبوسا به کابل اعزام نمود. متعاقبا دولت، احمد علي خان، رئیس بلدیه کابل، را به حیث رئیس تنظیمه کاپیسا و پروان با اختیارات تامه اعزام کرد، تا از پشت سر مطمئن بوده به اطفای شورش ننگرهار پرداخته بتواند."

احمد علي لودین په خپل دغه ماموریت کې د جرګې لار ونیوله، لکه سردار شیراحمد چې د مخه په ننګرهار کي له شنوارو سره نیولې وه. اول یې له حکومت نه وغوښتل هغه بندیان ازاد کړي چي له حبیب الله سره یې د مرستي کولو له امله نیولي وو، بیا یې د کاپیسا او پروان له مشرانو سره جرګه وکړه. د جرګې فیصله دا شوه چې له حبیب الله سره دې پوهاوی وشي. په عین حال کي دوی ومنله چې "... در جلب قوه های محلي به دولت خدمت نماید." لودین وروسته له هغه چي له مرکز نه یې صلاحیت تر لاسه کړ، له شخص حبیب الله او سید حسین سره په باغ عاروق کي جرګه شو. هلته یې " ...عهدنامه و انهم در حاشیه قران با دو نفر مذکور امضا کرد. درین معاهده بچه سقا قبول کرد که از مخالفت با دولت و شرارت دست بکشد. در مقابل دولت تعهد نمود که جرایم بچه سقا و سید حسین را عفو نماید." لودین بیا د حرب وزیر نه په تلیفون کي وغوښتل چې " ...هشتاد و دو تفنګ و کارتوس با معاش و رتبه غوند مشري به هردو نفر، بچه سقا و سید حسین داده شود." (فیض محمد، ۱۲ غبار ۸۲۱) په دې ډول دغو داړه مارانو، چې د قانون او شریعت پر خلاف خپل وطنوال وژلي او امنیت یې ګډوډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړئ وو، سمله لاسه د ډسمبر په ۱۲مه د دغسي رسمي حيثيت او رسمي مقامونو خاوندان شول چي پخپله به هم ورته حيران وو. حبيب الله کلکاني يو غريب، نالوستئ کليوال و، خو ساده نه و. د سفر او بندي توب کړاونو، او د ژوند نورو ترخو تجربو د هغه عقلي قوه پياوړې کړې وه، چي په دې فکر کي شو، چي پاچا کوم هغه سلوک چې له ګوډ ملا عبدالله سره کړئ و، ممکن له ده سره هم هغسي وکړي، او له مينځ نه يې يوسي. د فيض محمد په الفاظو "ملا عبدالله با جمعي از بانيان فساد بعهد امان الله خان و سوګند قران در کابل امده به یاسارسید." (فيض محمد، ۳۲) حبيب الله د دې لپاره چي دی هم د ګوډ ملا په شان له مينځ نه يوړل نه شي، په سرای خواجه کې د احمد علي لودين په نامه له شخص پاچا سره په تليفون کې وغږيد، چي د ځان په اړه د پاچا امان الله په نيت پوه شي. دغه تليفوني مکالمه د مخه په تفصيل سره بيان شوې ده، کومي تليفوني مکالمې چي په ټول افغان ولس او په خاص ډول پخپله په پاچا امان الله ژور اثر کړئ، همدا مکالمه وه، خو پاچا په هغه وخت کې هغه په جدي ډول په نظر کې ونه نيوله.

پاچا د شنوارو د ځپلو لپاره له ټول افغانستان نه ايله جاري يا قومي مليشياوي وغوښتې- له لوګر، پکتيا نه (منګل، ځدران، ځاځي، ځمکني، مقبل، وزير او احمدزيو) نه ، له ميدان، وردګ، غزني او بهسودو څخه، له پنجشير، نجراب، تګاو، ريزه کوهستان او غوربند نه، له پغمان ، چاردهي نه، له مزار، قندهار، هرات او قطغن نه يې احتياطي او نظامي پوځ هم وغوښته. (فيض محمد، ۱۸) خو دا يوه پروسه وه چي وخت، تنظيم او وسله وال کېدل يې غوښتل. د منظم پوځ پرخلاف چي هم وسله وال او هم د کسبي افسرانو تر قومندې لاندي په لږ وخت کي د جنګ ډګر ته استول کېدی شي. حکومت به د مشرقي په غير شنواري قومونو او خلکو اعتبار نه لاره، چي د هغوی ايله جاري يې نه وه غوښتي، سره له دې چي هغه په کم وخت او نسبتاً لږ لګښت سره تنظيم کېدلای او د شنوارو پرخلاف استول کېدلای شو. ډېره مهمه لا دا ده چې، په کابل کې به لا منظم پوځ لږ و، چي حکومت دغسي لوی کار ته لاس واچاوه. په کابل کې چې منظم پوځ هر څومره و، زياتره برخه يې ننګرهار ته استول شوې وه. ستېيورټ په دغه وخت کې د کابل پوځ يو نيم زر ښيي. (ستيپورټ، ۴۳۸) نور ليکوالان په کابل کې په دغه وخت کې د پوځ د شمېر په اړه يا چوب دي، يا وايي چي کابل له پوځ نه خالي و.

مهمه دا هم ده چې د حرب وزارت چارواکي او په سرکې يې پخپله وزير، سردار عبدالعزيز، دغسي کسان نه وو چي په دغسي اضطراري حال او غېر عادي ژمي کي د راتلونکو ايله جاريو تنظيم وکولی شي. مليشياوو ته له ژېرمه تونو نه وسلې ورکول کېدې، خو مشران يې د نامه او تجربې خاوندان نه وو. يوازې د احمدزيو د ايله جاري مشر مالوم و، چي هغه مير غوث الدين و. د ښار او چاردهي خلکو ته د هغو د کلانترو له لارې وسلې ورکړل شوې. ايله جاريو په کابل کي په پرله پسې راتګ سره دا سي حال جوړ کړئ وو، لکه په کابل کي چې حکومت نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بلي خوا له تيليفوني مکالمې نه وروسته حبيب الله ته خبره د مرګ او ژوند وه. فکر به يې کاوه چې تر هغو چې امان الله په واک کې وي دې په افغانستان کې ژوندی پاتي کېدلی نه شي. خو له دې وروسته د پېښو په اړه ليکني سره توپير لري. د بېلګې په ډول، فيض محمد (۱۸) وايي چې حبيب الله او سيد حسين دواړو په ګډه اول چاريکار ونيوه، او بيا يې احمد علي په جبل سراج کې له اتلسو ورځو محاصرې نه وروسته تسليمېدو ته اړ کړ او " احمد علي خان (با عده اي) از سواران نظام شاهي و پياده به تخليه ارګ جبل سراج رضا داده و عهد امان جان خود با ايشان در ميان نهاده، قلعه و قورخانه و خزانه راکه در انجا بود با هژده ضرب توپ ماشينګن و قلعه شکن و مقداري از تفنګ به ياغيان تسليم نموده، راه فرار جانب کابل را پيمود، و دزدان از تصرف اين ارګ پادشاهي مکنتي از پول نقد و اسلحه بدست اورده زيادتر دلير و جسور شده، عزم حمله و يورش بر کابل جزم کردند." خو ليکوال عزيز هندي وايي چې دا يوازي سيد حسين و، چې د چاريکارو له نيولو نه وروسته يې جبل سراج کلابند او بيا يې حبيب الله پرې خبر کړ، او له هغه وروسته و چې حبيب الله په کابل د حملې تکل وکړ. فيض محمد، په خپل پورته بيان کې، تېر وتلئ دئ. په بل ځای کې دی هم، د سټيوړټ په شان، په کابل باندي د حبيب الله بري د قوس ۲۲، ۱۳۰۷ (ډسمبر ۲۲، ۱۹۲۸) ښيي او پر دې برسېره په هغو دوولسو ورځو کې، چې دی په کابل کې په ننبتو اخته و، سيد حسين هلته نه و، که څه هم حبيب الله پيغامونه ورته استولي وو.

پر کابل باندي د حبيب الله بريد

حبيب الله پخوا له دې چې په کابل ورد مخه شي، د فيض محمد په وينا (۱۹) د يو شو ملايانو او خانانو له خوا د امير په توګه وپېژندل شو، په دې ډول چې "... ملايان بعيد از ديانت... به اظهار اينکه بدون امير حمله بر کابل شرعاً بلا جواز، و اګر کسي کشته شود خونش هدر و در نزد داور بي نياز مردود است، نماز جمعه را با خطبه امارت به نام حبيب الله خواند. راه مدعا برګرفتند." غبار هم وايي (۸۲۲) چې در همين تاريخ [۲۰ قوس] يکدسته خان و دزد در قلعه ملا ويس الدين (کلکان) شبانه اجتماع کرده و بچه سقا را به عنوان (پادشاه افغانستان) شناختند و دستاري بر سرش بستند." خو د عزيز هندي په روايت (۴۰۱ مخ) حبيب الله له يرغل نه وروسته په کومي نښتې کې " په کوهدامن کې د خپل امارت اعلان کړئ او هري خوا ته يې خپل حاکمان او کارکوونکي ټاکلي او لېږلي وو." حبيب الله وروسته تر هغه د ملايانو په مشوره دا کار وکړ، چې سيد حسين ونه غوښته چې امير شي. هغه فکر نه کاوه چې دوی حکومت نسکورولی شي. د امير او پاچا لقبونه په مينځ کې سره توپير لري، او حبيب الله به دلته امير نومول شوئ وي، ځکه چې کله چې دی په واک شو، د امير لقب يې غوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ. د حملې د نېټې او د حبیب الله د ملګرو د شمېر په اړه هم اختلاف دئ، او د ستیوړټ د یرغل نېټه سمه ښکاري، چې هغه د ډسمبر ۱۴مه ده.

د حیرانۍ ځای لا دا دئ چې حکومت هغه وخت خبر شو چې یرغلګر د کابل ښار ته ننوتل. دوي د ښار په ګډوډ حال کې نارې وهلې، چې غواړي له شنوارو سره د حکومت په ملاتړ وجنګېږي. دوی د غبار په روایت تر درې سوه، او د عزیز هندي په روایت شاوخوا یونیم سل تنه وو. فیض محمد د هغو ټول شمېر شاوخوا دوه زره ګڼي، خو په دوی کې یوازې دوه سوه وسله وال او نور یې پښې لوڅې روان وو. فیض محمد دا هم وایي چې د یرغلګرو لومړنی، چټک پرمختګ، د حکومت له نه اماده توب نه برسېره، دا هم و چې "... وزرای خاین و حضرت شور بازار و سردار محمد عثمان و بزرګان کابل و محمد ولي خان... و غیره راکه به ایشان اطمینان و وقت حمله را نشان داده بودند." (فیض محمد، ۱۹ مخ) عزیز هندي (۳۵۲، ۳۵۷ مخ) د شمالي د یوه مشر، حاجي عبد الرحمن، د زوی له قول نه وایي چې دی په هغه مجلس کې حاضر و، چې حبیب الله په کابل باندې د یرغل تجویز کاوه، او ده دغه خبر په تکلیف سره پخپله د حرب وزیر، سردار عبد العزیز، ته ورسوه، خو هغه ورته اهمیت ورنه کړ او پاچا یې هم پرې خبر نه کړ. د عزیز هندي په وینا "د هغه زړه او فکر ټول د دولت [پیسو] په ټولولو پسې و او دا دولت په هماغه اندازه زیات را ټولېدای شو، څومره چې پاڅون اوږدېده." دا سره له دې چې ده دغومره شته ټول کړي وو، چې یوازې "... د هغه د اسونو د اوخور ورځنی لګښت یونیم سل روپۍ وې." د عزیز هندي په نظر دا سردار عبدالعزیز و چې د پاچا امان الله "... افغاني حکومت یې د سقاو زوی لاس ته وسپاره." (عزیز هندي، ۳۵۸) د پاچا امان الله د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، د ولسمشر محمد داود د ملي دفاع وزیر، سردار غلام حیدر رسولي را یادوي چې په خپلې بې کفایتۍ او ځانله د خاص اجندا په تعقیب سره د جمهوري نظام نسکورېدل ممکن کړل.

په کابل باندې د حبیب الله کلکاني او ملګرو یرغل عزیز هندي، تر نورو لیکوالانو، اوږد بیان کړئ دئ. دی د ډېرو پېښو مشاهد و، او وروسته د حبیب الله د یوه ملګري روایت بیانوي چې "... د سقاو زوی نیت دا و چې، ښار ته له ننوتلو سره سم داسې مشهوره کړي چې د خپلو ملګرو سره د پاچا کومک ته راغلئ دئ، او په دې ترتیب د کوم خنډ پرته هغه نېغ په نېغه ارګ ته ننوځي او پاچا ونیسي."(عزیز هندي، ۳۵۹ مخ) حبیب الله به دغه تاکتیک ځکه غوره کړئ و، چې حکومت ټوله توجه شنوارو ته اړولې وه، او کابل یې نژدې له پوځ نه خالي کړئ و. او پاچا د حبیب الله له خوا ښار په خطر کې نه لیده. دا چې حبیب الله د ډسمبر په ۱۴مه (جمعه، د قوس ۲۲، ۱۳۰۷) بې له کوم غبرګ مانع، ځان له خپلو ملګرو سره ارګ ته نژدې ورسوه، په دې اړه ټول لیکوالان موافق دي، خو هر یوه دغه پېښه په بېل ډول بیان کړې ده. عزیز هندي (۳۵۸) تعجب کوي چې حبیب الله دې کابل ته "... یوازې د یو څو تنو په مرسته راشي او هیڅوک یې مخه و نه شي نیولای. ان تر دې چې هغه د انګریزي سفارت له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپاهیانو څخه هم وسله واخلي او د ځان له طرفه هلته محافظان ودروي او بیا هم د حربیې وزارت وربا ندي خبر نه وي، او نور پرمختګ هم وکړي او د پوځي ښوونځي له سرتېرو څخه توپک او وسلې واخلي او تر دې وخته هم د حربیې وزارت په خوب ویده وي." غبار د عزیز هندي د مطلب اصلي ټکی تائیدوي، خو هغه دا هم وایي چې (مخ ۸۲۲) " در وقت پیشین همین روز (۲۲ قوس) وزارت حربیه مطلع شد که بچه سقا نزدیک کابل رسیده است. چون کابل را قبلا از عسکر منظم تخلیه کرده بودند، پس بناچار معین وزارت حربیه (حبیب الله خان) با یک عده کوچک رو به راه شمال حرکت کرد. یک دسته پولیس هم به گردنه (اسمایي) صعود و تولی گارد شاهي به استقامت (کلوله پشته) مارش نمود، ولي بچه سقا تا ان وقت داخل سرک شهر ارای کابل شده، مستقیما ارګ شاهي را هدف قرار داده بود."

دا د نظامیانو یو وړ ټولی و، چې په ټینګ عزم یې سقاویان، د حربیې وزارت له امر نه پرته په شا ووهل. غبار وایي (مخ ۸۲۲) چې " ... هژده نفر شاگردان تعلیمگاه سواري از باغ نزدیک (شهر ارا)، جلو سریع بچه سقا را گرفتند." خو د عزیز هندي به روایت (۳۲۱ مخ) " ... د شاهیو رساله" د " حربیې وزارت د امر رسېدلو نه پرته، له سقاویانو سره په جګړه پیل وکړ، او د سقاویانو د زیاتېدونکي سیلاو مخه یې د ښار د دروازې مخکې ونیوله." فیض محمد وایي (۱۹ مخ) " دسته ظابطان سواري... به دفاع برخاسته، ایشان را از دخول شهر باز داشتند." سقاویان بیا یو ځای بل ځای په شا کېدل. په شهر ارا کې یې لږ څه توختنه او دفاع وکړه او بیا باغ بالا او شاوخوا ځایونو ته په شا شول. خو د دوی ناڅاپي حمله او چټک پرمختګ، که څه هم د لنډ وخت د پاره و، د امنیتي چاراوکو او په واقعیت کې پخپله د حکومت حتی د پایتخت په خوندي ساتلو کې بې کفایتي وښووله. او حکومتي اعتبار ته یې سخت زیان ورساوه. ښاریانو او د چاردې (چارده) خلکو چې د فیض محمد په روایت پنځوس زره توپک او پریمانه کارتوسونه له حکومت نه تر لاسه کړي وو، د خپلو کورونو ساتنه کوله اوله دوی نه لږو کسانو له حکومت سره همکاري وکړه.

لا مهمه دا ده چې د فیض محمد په روایت (مخ ۲۰) " ... حتی بعضي از مردم وزیري، منګل و احمدزي سپاهیان امیر امان الله خان را از کوه اسمایي هدف گلوله کرده، از جمله غلام غوث [الدین]... افزون از سه صد میل تفنګ را که به دست اورده بود، با خود در خوست برده، خلاف دولت برخاست." ارګ ته له کوم نږدې ځای څخه د پاچا نائب، محمد ولي، او بیا د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، هر یو توپک په لاس په داسې حال کې چې تر شا یې سرتیرې وو، په منډه روان شول. له هغه وروسته و، چې توپونو په ډزو او الوتکو د سقاویانو پر ځایونو بمبارې شروع کړه، په دغه وخت کې د غبار په وینا (مخ ۸۲۳) " بچه سقا از کوه کافر و نه برجه و باغ بالا تا کوتل خیرخانه موضع گرفته و تقویه شده میرفت. در حالیکه دولت در شهرارا و قلعه بلند و کلوله پشته و تپه شیرپور، شکل دفاعي اختیار کرده بود."

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حملې په دريېمه ورځ چې ټاک او ټوک کېده، او حکومتي نظم له مينځ نه تللئ و، برتانوي چارواکي هم له بد امنۍ نه اند ېښمن شول: که څه هم حبيب الله هغوی ته ډاډ ورکړئ و، چې له دوی سره به غرض ونه شي. په همدغه وخت کې يوه اکتشافي الوتکه د ښار په فضا کې را ښکاره شوه، او په پښتو او فارسي کې يې پاڼې وشيندلې، چې په هغو کې د افغان- برتانيې د دوستۍ په اړه ډېر څه ويل شوي وو، په عين حال کي يې اخطار هم ورکړئ و چې، که د دوی سفارت ته تاوان واوښت، دوی به انتقام واخلي. په دغه کار سره هم خلک او هم حکومتي چارواکي په غوسه شول، او دغه عمل يې د افغان خپلواکۍ پر خلاف عمل وګاڼه. خو برتانويانو دغه عمل ځکه وکړ، چې وېرېدل چې په دغه ګډوډي کې، چې حکومت يې ساتنه نه شي کولی، ممکن په دوی هغه څه وشي چې په لومړي افغان-انګليس جنګ کې، په مکناټن او په دوهم جنګ کې په کوګناري شوئ وو. دوی، چې د برتانيې سياسي استازي وو، په دغو جنګونو کې وژل شوي وو. شنوارو خو په جلال اباد کې د دوی قونسلګري چور کړې او سوځولې وه.

ډېره دردناکه پېښه د ارګ په اوسېدونکو باندي د يرغل هيبتناک اثر و، چې ماشومان يې په ژړا او انګولا کړل، او پاچا مور يې دغومره ووېروله چې د ارګ محافظان او د شاهي رسالې سرتيري يې پرې نه ښوول چې له دوی نه ليري شي. پخپله پاچا يې هم تر دې حده په غوسه کړئ و، چې خپل وزيران يې ملامتول چې له حالاتو نه يې بې خبره ساتلئ و. دی چې يو زړه ور شخص و، څو ځله يې وغوښتل چې پخپله د جګړې ډګر ته ورشي خو "... هر ځل به سرونه د هغه پښو ته ټيټ شول او په ډېر منت او زاريو او ژړاګانو به يې له ارګ څخه له وتلو منع کړ." (عزيز هندي، ۳۶۲) خو پيښو په پاچا سخت اثر وکړ. په نتيجه کي د قومونو د نه همکاري او "... بې وفايي مردم کابل و چاردهي... ياس به او روي داده، مادر و زوجه و پسران کوچک خويش را با تمام جواهرات دولتي در روز چارم حمله حبيب الله و سيد حسين به سواري طياره به قندهار فرستاد." (فيض محمد، ص ۲۰)، خو عزيز هندي وايي (مخ ۳۷۱- ۳۷۸) چې "... په دې موده کې د سقاو زوي مرستي ته نه پخپله سيد حسين راغئ، او نه يې کومه مرسته راولېږله."، خو د سقاويانو په ځايونو باندي د توپونو ګولۍ او له الوتکو نه بمونه غورځېدل، چې له امله يې د يرغل په پنځمه يا شپږمه ورځ د حبيب الله او ملګرو زړه ورتيا له مينځ نه لاړه. بې وسلې کسان يې په شا شول او پاتي يې په "زيات شمېر يا ژوبل يا مړه شول."

دوی چې د کلوله پشته او باغ بالا له سلاح کوټونو نه پرېمانه وسلې تر لاسه کړې وې، ښه جنګېدل. حتی هغه وخت چې حبيب الله په باغ بالا کي پټ و، په شراپنل يا چرې سره په اوږه ولګېد، او ټپي شو، بيا هم جنګېده، او د خپلو ملګرو معنويات يې لوړول.(عزيز هندي، ۳۷۳، فيض محمد، ۲۰) په پای کې د يرغل په لسمه يا يوولسمه ورځ ټول يرغلګر په شا شول، اول له نو برجه کلا او بيا له باغ بالا او شاوخوا ځايونو څخه. په دغه ډول حکومتيان په يرغلګرو غالب شول، او د کابل ښار يې د هغو له خطر نه وژغوره. په همدغه وخت کې و

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ترکيې جنرال، کاظم پاشا د جنګي چارو د تنظيم لپاره کابل ته ورسېد. واضحه ده چې د حکومتي چارواکو او په سر کې د وزير عبدالعزيز ستره غلطي دا وه چې د کابل د ښار د دفاع لپاره يې کافي قوه نه وه پرې ايښې، او حبيب الله او ملګرو ته يې اسانه کړه چې په زړه ورتيا او مهارت له دغه حال نه استفاده وکړي. په اصل کې دا د پاچا امان الله غلطي وه، چې د نيکه او پلار پوځ يې کم کړئ، د دغه فکر له مخې چې دا د قلم وخت دئ، نه د توري، که څه هم د ده دغه بېځايه شعار د خوست ياغيانو د مخه باطل کړئ و.

حبيب الله او ملګري يې چې کوهدامن ته په شا شول، کوهدامنيان او کوهستانيان يې ناراض وليدل. البته روحانيونو يې د پخوا په شان د حکومت پر ضد تبليغ کاوه، او پخپله پاچا يې "کافر" باله او خلک يې جهاد ته بلل، خو خانان، ملکان او عام خلک يې حيران وو چې څه ډول چلند غوره کړي. عزيز هندي يوازنی ليکوال دئ چې په دې اړه يې اوږده ليکنه کړې. دی وايي (عزيز هندي، ۳۹۴-۳۹۲) چې وروستي له دواړو نه په وېره کې وو او دغه وېره پکې عامه وه چې " د حکومت پوځونه به د سقاو زوي په تعقيب شي، او څنګه چې دی غل او لوټمار دئ، وبه تښتي او په غرونو کې به ځان پټ کړي او بدنامي به په دوی راځي." بيا نو د دغو "... سيمو زيات اوسېدونکي له خپلو سيمو څخه" نجراو، پنجشير او نورو سيمو ته کډه وکړه." ځيني يې په دې فکر هم وو چې څه وخت "... د حکومت پوځونه د شمال سيمو ته ننوځي، هغوی به په يوه ترتيب د سقاو زوی او د هغه ملګري ونيسي او حکومت ته به يې وسپاري." عزيز هندي بيا وايي چې " که په دې وخت کې د حکومت پوځونه د شمالي سيمي حدودو ته ننوتلي وای، نو د سقاو زوی له مينځ نه تلل ضروري و."

خو حکومت په سقاويانو باندي خپل بری تعقيب نه کړ. پر ځای يې تبليغي پاڼې وشيندلې، او له توپونو او بمونو څخه يې کار واخېست، او له پوځ نه يې کار وا نه خېست او له تبليغي پاڼو نه، چې له الوتکو نه خپرېدلې" ... داسي ښکارېده چې دولت د شمال ټول اوسېدونکي د دغه پاڅون مسئول ګڼي، او ډېر زر به پوځونه هلته وليږي." ځنګه چې عام وګړي نالوستي وو، مغرضانو "... اوازې خپرولې چې پاچا خپلو پوځونو ته د دوی د عامې وژنې امر کړئ دئ." حکومت ضد تبليغونه او اوازې عامې شوې، او وېره ډېره شوه. د حبيب الله ملګرو، روحانيونو او نورو "فساد غوښتونکو" له دغه حال نه په استفادې سره د حبيب الله د امارت موضوع پورته کړه. عزيز هندي وايي چې په دغه وخت کې و چې حبيب الله په کوهدامن کې، د پورته کسانو له خوا امير غوره شو. د امارت وړانديز اول سيد حسين ته شوئ و، خو هغه و نه مانه، ځکه چې هغه "... هيڅکله په دې ايمان نه لاره چې د حکومت په قدرت باندي دي بريالی شي." (عزيز هندي، ۴۰۰) بيا نو حبيب الله په "... جبر سره په خلکو خپله سلطه ټينګوله، او له خلکو څخه يې سرتيري په زور را ټولول."

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغو ټولو انکشافاتو په وړاندي د حکومت ځواب دا شو چي "... له کابل څخه یې د لیري ویشتونکو توپونو خولې له امتیاز نه پرته د دې یاغي خلکو خواته کړې، او په کلای مراد بیګ باندي یې ګولۍ واورولې." په دوهمې اونۍ کي یې هوایي بمبارۍ هم پیل کړئ. په دې ډول په دغو بمباریو او ګولیو سره بې شماره عادي کسان تلف شول، په تېره وروسته له هغه چي شدیدې شوې. په دغه حال کې ډېر په دې فکر شول چي د حکومت په بري کي "د دوی بربادي ده." بیا هم ډېرو خلکو له حکومت سره د جنګ پر ځای هجرت ته دوام ورکړ، خو "... د دوی خانان او مخور کسان له خپلو لښکرو سره تر پایه پوري د سقاو د زوی مرستي ته رانغلل." کوم کسان چې له حبیب الله سره ملګري شول، هغه بې وزلي وو، چي مقصد یې لوټماري وه، نه جنګ. دوی ته "... په دې ډول د ډوډۍ پیدا کولو یوه ښه لاره برابره شوې وه." (عزیز هندی، ۴۰۲-۴۰۵)

د کابل ښار استحکامات او د پاچا ناڅاپي استعفی

غبار وایي (مخ ۸۲۴) چي حبیب الله او ملګري یې د ډسمبر په ۲۵مه له کابل نه په شا شول، له هغه وروسته "... تقریبا دوازده هزار عسکر منظم و غیر منظم در سرتاسر خط کوتل خیر خانه و غیره حصص تمرکز یافت و اشغال قطعي کاپیسا و پروان محتمل گردید." خو دی دا هم وایي چي د عالي مرکز د نشته والي یا سبوتاژ له امله د مارش امر و نه شو، او دغه جبهه په دفاعي حالت کي پاتې شوه. د فیض محمد په وینا (مخ ۲۱) دغه جبهه په منظم پوځ او ایله جاري سره وار په وار پیاوړې کېدله او په قلعه مراد بیګ او نورو برخو کې د کوهدامنیانو پر ځایونو ګوزارونه کېدل، خو ګټه یې نه کوله. عزیز هندي د دغه وخت پیښي په تفصیل ذکر کړي، چي لنډیز یې دا کېږي، چي د ترکي جنرال، کاظم پاشا په تجویز د کابل په جنوب لویدیځ او شمال لویدیځ کي دفاعي کرښې جوړي شوې اود منظم او غېرمنظم پوځ کابو دوه ویشت زره پوځ ځای پر ځای شو، او د هر محاذ قومنداني د یوه جرنیل په غاړه شوه. باغ بالا د جبهې د مرکز په شان مظبوط شو او په لوړو غونډیو او د الوتکو د ډګر په لوړو ځایونو کې توپونه ودرول شول، او د کابل امنیت په دې ډول ونیول شو. پوځ ته هم د پرمختګ امر ورکړل شو، او قومانده یې هم سور جرنېل محمد عمر ته وسپارله شوه. دی چي یو زړه ور قومندان و، زیړ، ظالم اوبډي خور هم و، چي له امله یې څو ځله بندي شوئ، خو د ضرورت په حال کي به سمله لاسه ازاد او وظیفه به ورو سپارله شوه، لکه اوس چي همدغسي وشول.

دا چي د جنرال محمد عمر تر لاس لاندي قوه څومره وه، مالومه نه ده، خو هغه د ټول پوځ یوه برخه وه، چي له کابل نه یې لس میله لیري یو څو کلي ونیول، او د کلای مرادبیګ د څوکو په هغه خوا کي یې مورچې جوړې کړې او هغه یې خپل مرکز وټاکه. ده مهمات راټول کړل، د دې لپاره چي په سیمې کي د ننه ور د مخه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ده یوه غته ستونزه هم لرله، او هغه دا چي د ده په پوځ کي د ځدرانو او منګلو جنګيالي د خپلو مشرانو تر قوماندې لاندي وو، دغه مشران د خوست په جنګ کې له ده سره دغومره وران شوي وو، چي له هغه " سره یې خبري څه لاندي باندي کولې، تر څو خبره زور ته ورسېده او له دواړو خواوو څخه څو تنه ژوبل [شول] او پخپله سور جرنېل هم په پښې په ګولۍ ولګېد. او هغه له میدان څخه د خپلي خېمې په خوا په شا شو. ډېر ژر دا اوازه په رضا کارانو او پوځ کي خپره شوه، او د جګړې په لومړۍ لیکه کي یوه عامه نا ارامي پیدا شوه." له کابل نه د پاچا نایب محمد ولي سمله لاسه دلته ځان ورسوه او د منګلو په غوسه شوي مشران یې ارام کړل، خو د سور جرنېل په پوځ باندي د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۳ مه شپه یو ناڅاپي برید له حد نه ډېر اثرناک ثابت شو.

په هغه " ... شپه د سقاو زوی ورور، حمید الله، پنځوس تنو ... د څلورو خواوو څخه یې د شبخون تکل وکړ. او د دې غلچکي برید هدف یوازي دا و، چي سرکاري پوځ او رضاکاران یوځه وارخطا کړي." خو، " همدا چي غلچکي برید پیل شو [دسرکاري پوځ] یوه برخه په دې فکر شوه چي د کوهستان لښکر، چي د راټولېدو اوازې یې خپرې وې، ناڅاپي یرغل کړئ دئ، او یوې بلې برخي داسي فکر کاوه چي قبایلي لښکر د سهار پېښنه یو ځل بیا راپورته او توده کړې ده، او پوځونه یې چي د سختو سړو له امله په خپلو خېمو کي دننه پراته وو، په ډېره وارخطايي له خېمو نه راووتل، او کله چي یې ولیدله چي له څلورو خواوو نه ګولۍ اوریږي، نو جرئت یې له لاسه ورکړ او د شپې په دې وېروونکې تیاره کي چي هري خواته هڅه وکړه ، په هماغه خوا وتښتېدل."(عزیز هندي، ۴۱۴) په دې ډول حبیب الله او ملګرو ته یې د سرکاري پوځ ټول توپک، ماشیندار او توپونه په لاس ورغلل، او دوی ځانونه کابل ته نږدې ورسول. خود کابل دفاعي ترتیبات، لکه چي د مخه ویل شوئ، دغومره پیاوړي وو، چي حبیب الله او ملګرو ته یې د کابل نیول ممکن نه و.

خو چي "د دې مخکینۍ کلا (کمر بند) د ماتېدلو خبر غازي امان الله ته په هماغه نیمه شپه ورسېده... د هغه په افغانستان باندي د راتلونکي حکومت د ټینګېدلو ټولي هیلي له مینځ نه ولاړې." (عزیز هندي، مخ ۴۱۷) تراجیدي یوازي دا هم نه ده. یاغي شنواري د پاچا د پاره غټه اندېښنه وه. د فیض محمد په ژبه (۲۱، ۱۰۸ مخونه) د ننګرهار د تنظیمې رئیس، سردار علي احمد، " به طمع امارت با خامه خدیعت و فریب به امان الله خان نوشت که: ۲۳ هزار کس از شنواري و غیره جانب کابل به راه افتادند، اطلاعاً عرض شد. و این مکتوب او به امان الله خان رسیده موجب هراس او گشت." فیض محمد بیا لیکي چي پاچا "... هم به فراست دریافت که وزرای غدار و خیانت کارش او را دست بسته به حبیب الله خان خواهند سپرد، ناچار ترک سلطنت نموده، فرار اختیار کرد که گویا فرارش از همان مکتوب علي احمد خان به روی کار آمده."(فیض محمد، ص ۱۵۸) په بل ځای کې فیض محمد د پاچا عزم په دې ډول یادوي: " از بي وفایي قشون نظامي و قومي و اهالي شهر کابل و چار دهي...

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر امان الله خان را از حصول ظفر مایوس ساخته در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند." (فیض محمد، ۱۵۸- ۲۱۰)

په دې ډول پاچا د مقاومت روحیه له لاسه ورکړه. که څه هم د کابل استحکام پیاوړی، پوځ پر ځای، او وسلې پریمانه وې، د توپونو او څو جنګي الوتکو په ګډون. پاچا په هماغه نیمه شپه کې، بې له دې چې له چا سره مشوره وکړي، خپل مشر ورور معین السلطنه سردار عنایت الله، که څه هم د واکمنۍ شوقي نه و، راضي کړ چې د ده پر ځای پاچا وي. دی بیا د سهار پر نهو بجو د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۴مه له محمود طرزي، دباندنیو چارو وزیرغلام صدیق، د دربار وزیرمحمد یعقوب، او داخله وزیر عبدالاحد (مایار) سره په موټرونو کې د کندهار په لور روان شو.(فیض محمد، ص ۲۱، ستیوړټ، ۴۲۹ مخ) عزیز هندي د پاچا امان الله د دغه سفر ربړونه هم یادوي، چې هغه د پرله پسې واوري اورېدولو له امله، د جدي سخت ساړه او په پاچايي موټرونو کې د کافي تېل نشتنه والۍ وو، خو څنګه چې پاچا په " ډېرو باوري کسانو هم ډاډ له لاسه ورکړئ و" خپل قیمتي وخت ضایع نه کړ او له لږو تېلو سره هم د کندهار په لور روان شو. په لار کې یې د تیلو د یوه ټانکر نه تېل تر لاسه کړل، خو د غزني او مقر تر مینځ، له لنډو وقفو نه پرته، د پرله پسې واوري اورېدلو له امله سړک د موټرو د تللو نه و، تر څو چې هغه د خلکو په مرسته د موټر تللو وړ شو. (عزیز هندي، ۴۲۲-۴۲۵ مخونه) ستیوړټ لا وایي چې امان الله د خپلو ملګرو سره څلور ساعته پیاده مزل وکړ، چې مقر ته ورسېد، او اوښئ (اخښئ) یې، محمد حسن، له کندهار نه له څو موټرو سره راغئ او بیا دوی ټول کندهار ته لاړل. دغه ټول سفر ۳۲ ساعته ونیول.

د امان الله له ګوښه کېدو نه وروسته درې مهمې پېښې وشوې: د ننګرهار د تنظیمي رئیس، سردار علي احمد، د پاچايي اعلان وکړ، خو په دغه کار کې پاتي راغئ او حتی مجبور شو، د ځان ژغورنې په مقصد میدان ترک کړي، او په ډېرو تکلیفونو سره پېښور ته لاړ شي. بله پېښه، چې ممکن افغانستان او افغانانو ته سخته تمامه شوې وای، د غلام نبي په تش په نامه سروالي د شوروي اتحاد د زرکسیز پوځ له مزار نه پر شا کېدل و، چې کابل ته د تګ په حال کې و. دغه موضوع په افغان لیکوالو کې اروا ښاد خلیل الله خلیلي، په افغانستان باندې د شوروي اتحاد لومړی یرغل په نامه کتابګوټي کې کښلې وه. په دې وخت کې په مسکو کې د برتانیې سفیر، بریټ ویټ (Braith Waite) په خپل اثر کې، چې د روسیې د رسمي پاڼو پر بنسټ یې کښلئ، لیکي چې" روسانو د ۱۹۲۹ کال په پسرلي کې په افغانستان یرغل وکړ، چې امان الله په خپل لړزېدلي تخت، بیرته کښېنوي. سټالین شاوخوا زر کسان، په افغان یونیفورم کې، د خپل پخواني نظامي اتاشې، پریماکوف، په قوماندانۍ چې ترکي یونیفورم یې اغوستئ و، افغانستان ته واستول. هغو مزار او بلخ له سختو جګړو وروسته ونیوه، خو د محلي خلکو خواخوږي یې زر له لاسه ورکړه، او سټالین چې خبر شو، امان الله تښتېدلئ، هغه یې بیرته وغوښتل."(۱۸) ستیوړټ دغه پېښه په یو څه تغیر، خو په اوږده ډول، بیان کړې، او وایي چې دغه انتخابي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قوه له شاوخوا اتو سوو کسانو څخه جوړه شوې وه، د یو څو الوتکو په ګډون دغه قوه د مې د میاشتې په اولو کې یانې د حبیب الله کلکانې د امارت په مهال افغانستان ته واستول شوه، او ستالین چې هغه بیرته وغوښتله، غلام نبي بیا هم له خپلو افغان جنګیالیو سره تر بامیان پورې د مخه ولاړ، او بیا په شا شو. (ستیوړټ، ۵۲۱)

داچې دغه قوه د پاچا امان الله په غوښتنه استول شوې وه، معلومه نه ده. ستیوړټ وایې چې دا په مسکو کې د افغانستان د وخت سفیر، غلام نبي (څرخي)، او ورورېې، د باندنیو چارو وزیرغلام صدیق (څرخي) کار وو. وروستی چې د دوو میاشتو لپاره مسکو ته تللئ و، هلته یې له خپل ورور سره په ګډه دباندنیو چارو کمیسار او د اسیا په چارو کې د هغه مرستیال، کاراخان، نه وغوښتل چې له امان الله خان سره د بیرته واکمن کېدلو په لار کې مرسته وکړي. له هغه وروسته و، چې د شوروي اتحاد سیاسي بېرو (پولیټ بېرو یا سیاسي دفتر) دغه فیصله وکړه. دا چې دغه مرسته دي په څه ډول وي، په دې اړه دواړه ورونه، جنرال پریماکوف او ستالین سره، چې د شوروي اتحاد ستر واکمن وو، وغږېدل او دغه قوه په هغه ډول واستول شوه چې پورته یې بیان وشو. (ستیوړټ، مخ ۵۲۱) مالومه نه ده چې د شوروي اتحاد دغه پوځ دغو ورونو پخپل سر بللئ و، یا یې د پاچا امان الله په هدایت غوښتئ و. دا ویل کیدی شي چې غلام صدیق به له کندهار نه د پاچا امان الله په امر تللئ وي. دا چې ستالین دغه قوه افغانستان ته استولې وه، د تعجب وړ ښکاري. ده چې د قدرت ګټلو په لار کې خپل رقیبان ځپلي و، په دې پیل کړئ و چې د ننه په شوروي اتحاد کې سوشلیزم عملي کړي. د دې مانا دا کېدله چې دی به نورو هیوادونو ته د انقلاب له صادرلو نه ډډه کوي، په داسي حال کې چې د ده ستر مغلوب رقیب، لیون تراتسکي، معتقد و چې د "اکتوبر انقلاب" د ساتلو لپاره دې په نورو هیوادونو کې دایمي انقلاب وهڅول شي. هغه دغومره انقلابي وو، چې ویل یې څوک چې په شلمې پېړۍ کې پیدا شوئ، او انقلابي نه وي، سهوه کړې ده.

عجبه لا داده چې د پاچا له ګوښه کېدلو نه درې ورځې وروسته، یانې د جنوري په ۱۷مه حبیب الله کلکاني، بېله دې چې جګړه یې کړې وي، په ارګ مسلط شو. سردار عنایت الله له درو ورځو پاچایې نه وروسته، د خپلې کورنۍ او ځینو لوړپوړو چارواکو سره په برتانوي الوتکه کې پېښور ته ځان خوندي وایست، او حبیب الله ځان خادم دین رسول الله ونوموه او په واکمنۍ پیل وکړ، چې د کورني جنګ په حال کې یې نهه میاشتې دوام وکړ، او بیا، د جنرال محمد نادر په سروالي، د یحیی خېل کورنۍ په واک شوه.

امان الله په کندهار کې د دوهم مستعفي پاچا، عنایت الله، او دریم مستعفي پاچا، علي احمد، له یوځای کېدو نه وروسته، بیرته د پاچا کېدلو حرکت پیل کړ. د کندهار خلکو ورسره خواخوږي وښووله، خو د جنګي مېړو په ورکولو کې زړه نا زړه وو، او امان الله چې هغو ته وویل، دی به د مېړو جلبولو لپاره هرات ته لاړ شي، کندهاریو بیا شاوخوا څوارلس زره مړونه ورته تنظیم کړل. ده بیا هلته یو نوئ حکومت تنظیم کړ، او له نوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قومي پوځ سره د ۱۹۲۹ د مارچ میاشتي په ۲۵مه د کابل په لور روان شو، او په غزني کې له دوو زرو نه زیات هزاره مېړونه د ملاتړ لپاره ورسره یوځای شول. خو په غزني کې دی له خطرونو سره مخ شو. لومړی خطر د امیر حبیب الله د پوځیانو له خوا و، چي ډېر لیري نه و. ده ته بل خطر د سلیمان خېل او اندړ پونده قومونو له خوا و، چي د موسمي کډوالي په لړ کې له هند نه غزني ته رسېدلي و، او دوی د شیراغا مجددي له خوا د پاچا پر ضد لمسول شوي و. مجددي چي کلونه د مخه د پاچا امان الله سره د هغه د ریفورمونو په سر له افغانستان څخه وتلئ او په دېره اسماعیل خان کې دېره و، دغه پونده قومونه د هغه مریدان و. په پونده قومونو کې سلیمان خېل شتمن او د وسلو خاوندان وو. خو د دوی توپکونو کافي کارتوسونه نه درلودل. حبیب الله چي په کابل د دوی له دغه حال نه خبر شو "... وزارت حربیه را فرمان کرد که از هر رقم فشنگ که به تفنگ های انها راست بیاید صندوق های زیادي را فوراً حمل و نقل داده، به انها برسانند." (فیض محمد، مخ ۹۷) د پاچا پوځ چې یو ځای بل ځای په نښتوکې برې موندلئ و، په ښه حال کې و. په همدغه حال کې و چي یوه ملا چي غوښتل یې ځان پاچا ته، د عرض کولو په پلمه، ورسوي، او په تبرګي یې ووژني، سمدلاسه ونیول شو، او ووژل شو. په کابل کي نوي امیر د خپل ورور، حمید الله او د کابل والي، محمد محسن، د ظلمونو له امله له مخالفتونو سره مخ شوي و، که څه هم دوی تبلیغ کاوه چي پاچا امان الله د اسلام له دائرې نه بیرون شوئ دئ. تر دغه وخت پوري وردګو د نوي امیر د پوځ څو حملې په بري سره شنډې کړې وې. داخله وزیر عبدالاحد (مایار وردګ) پاچا ته مشوره ورکړه چي د وردګو په لار په کابل ور د مخه شي، خو پاچا د خپل اوښې[اخښې]، محمد محسن، په مشوره وروسته له هغه چي یو شمېر کندهاریو د جنګ میدان پرې ایښئ او د کندهار په لور روان شوي و، د مې په ۲۳مه ناڅاپه د کندهار په لور مخ په شا شو. دوی لا په داخله وزیر هم شکمن شول چي غوښتل یې په دغه ډول دی د امیر حبیب الله پوځ ته په لاس ورشي. (ستیوړټ، مخ ۵۲۵) د کندهار ښار ته نژدې چیرته په کوم ځای کي د هغه ټوله کورنۍ - ۲۷ تنه نارینه، ۳۵ ښځې او ماشومان او درې نوکران په څو موټرونو کې ورسره یوځای شول، او ټول په ګډه کوټې ته ولاړل، چي هغه په برتانوي هند کي حسابېدله. پاچا بیا له خپلي کورنۍ سره بمبیي ته کډه وکړه او له هغه ښار نه په کښتۍ کې ایټالیې ته لاړ، او د ژوند تر پایه پوري هلته استوګن شو، تر څو په کال ۱۹۶۱ کي وفات شو، او مړئ یې د افغانستان د جلال اباد په ښار کې د پلار تر څنګه خاورو ته وسپارل شو.

پاچا امان الله او د هغه لس کلنه واکمني

د پاچا امان الله لس کلنه واکمني، د پېښو د نظر نه، ډېره شتمنه ده. هغومره چي دی په افغانانو کې یادېږي، پلار او نیکه یې نه یادېږي، که څه هم د هغو د هر یوه د واکمنۍ موده، د ده تر مودې ډېره اوږده وه، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیکه یې امیر عبدالرحمن خان لا د معاصر افغانستان د دوهمې دورې مؤسس دئ، سره له دې هم د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه تر اوسه کوم جامع، افاقي او انتقادي اثر کښل شوئ نه دئ. د دغسې اثر د نشته والي له امله به و، چې وروستیو سمون پالو واکمنو ډلو، د محمد داود د صدارت له دورې پرته، غټې تېر وتنې وکړې او افغان ولس ته یې ډېر زیانونه ورسول.

د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه د عزیز هندي، فیض محمد، او غبار، او تر څه حده د لودویک ادمک، او ریه ستیورټ لیکنې ډېرې مهمې دي، خو جامعې نه دي. ارواښاد غبار ته مې یوه ورځ یاده کړه چې له تانه توقع کېدله چې، د پاچا امان الله په اړه دې جامعه لیکنه کړې وای، خو هغه خبره هسې تېره کړه. په اصل کې له پاچا امان الله سره بېعدالتي شوې ده. کلونه کلونه د هغه نوم نه اخېستل کېده، او دارالامان یې په نوي کابل واړول شو. خو په افغانستان کې نوي په واک شوي کورنۍ، له پخوانۍ واکمنې کورنۍ سره همدغسې بې عدالتې ګانې کړې دي. نو د پاچا امان الله په اړه نه دا چې بحثونه ونه شول، انتقادي بحثونه هم پرې ونه شول، او په اړه یې سطحي او ناسم ذهنیت خپور شو او پاچا امان الله او واکمنې یې هغسې چې وه ونه پېژندل شوه. خو دی اوس هم مخالفان او پلویان لري، او په اړه یې احساسات پارېږي. په دې وروستیو کې لا ویب سایټې نېشنلستان د هغه د سر پرېکړو په شان سلوک کوي. دا به له دې امله هم وي، چې افغان کلتور په اصل کې په یو کرښه ییز فکر بنا دئ: یا نیکي یا بدي، غندنه یا ستاینه، کفر یا اسلام، سپین یا تور او داسې نور. دا به د اوستا (Avista) په حواله د سپتامه (Spitama) ته منسوب د اوښه، زردښت، فکري میراث وي چې نړۍ یې د دوه ګوني مفکورې، یا د اهورا مزدا (د نیکۍ خدای) او اهریمن (د بدۍ خدای) په نامه وېشلې وه. (۱۹) د زردښت عقیدوي فکرونه د اټکل مخزیږدي شپږمې پېړۍ نه د اسلام تر خپرېدو پورې په افغانستان او پارس کې مروج وو. سپتامه د پښتنو یوه څانګه وه چې ډېر نامتو اتل یې سپتامتنر و، او هغه څه کم دوه کاله له مقدوني سکندر سره په اریانه او سغدیانه کې وجنګېد.

په افغانستان کې د رسمي پاڼو د ارشیف نشته والی هم د تاریخي موضوعاتو په اړه د متوازنو او افاقي اثارو لیکل مشکل کړي دي. اوس خو د یوه کرښه ایز کلتور جذمي توب په اثر، د دین په نامه حیرانوونکي عملونه، لیکنې او تلقینونه کېږي. له نیکه مرغه په دې وروستیو کې، د نویو تعلیم کړو، ازادي پالو په هسکېدلو سره په افغانانو کې انتقادي روحیه ټوکېدلې، او هیله کېږي، چې وروسته به څو کرښه ایز فکر د دغه منحط یو کرښه ایز کلتور ځای ونیسي او د متوازنو او انتقادي لیکنو دپاره به ډګر هوار شي. دغه حال به بیا د فرد، ډلې او ټولنې د پېژندلو په لار کې غټه مرسته کړې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به په دې اړه خاصي خبري وشي، چې پاچا امان الله خپله واکمني له لاسه ورکړه، په داسي حال کي چې دی په ۱۹۱۹کي د دغسي افغانستان واکمن شو، چې ټينګ مرکزي حکومت او قوي پوځ يې لاره، او په خزانه کي يې شاوخوا ۱۵۰ ميليونه روپۍ موجودي وې. پاچا امان الله د پوره خپلواکۍ په ګټلو سره، په ولس کي د منلي توب هسکي ته ورسېد ، خو لس کاله وروسته ده ځان مجبور وليد چې له خپلي کورنۍ سره له افغانستان نه د تل لپاره ووزي، هغه وطن چي ده يې په اړه ويل چې "از خدمت به وطن بالاتر عشقي ندارم."

د پاچا امان الله اوله غټه ناکامي په منځنۍ اسيا کي وه، چې هلته يې په ملکي جامو کي سرتيري واستول او ډيري پيسې يې ولګولې، په دې هيله، چي د انور پاشا او محمود طرزي د تجويز له مخي دی به د يوه اسلامي کانفډريشن مشر وي په منځنۍ اسيا کې د لومړي نړيوال جنګ په ختم سره، او د تزاري امپراتورۍ په پاشل کېدو سره سياسي تشيا او ګډوډي مسلطه شوې وه. هلته افغانانو په اول کې ښه پرمختګ وکړ، او په ډيرو سيمو کې، په تېره بيا په مرو کي يې نفوذ خپور شو، خو په مسکو کي چې د بولشويکي نوی حکومت ټينګ شو، او د مسکو-تاشکند رېلوې بيرته چالانه شوه ، نوي حکومت واکمني هلته جاري کړه شو، دا د پاچا د اجندا پای شو، او خبرداری هم ورته ورکړل شو، چي له سيمي نه په شا شي. امان الله همدغسي وکړل، خو شورويانو سره له دې هم افغانستان ته د پنجده د سپارلو وعده پر ځای نه کړه. د دواړو دوستي پر ځای وه، خو په منځنۍ اسيا کې د حکومت ټول کوښښونه او لګښتونه بابېزه شول.

د پاچا امان الله ډېره غټه ناکامي په ۱۹۲۴ کي د خوست ياغي توب وو. غبار يې علت دا ګڼي چي "... دهقانها و مردم خوست که از سوی اداره و فشار مامورين دولت ناراض بوده و از تبليغ عمدي (قانون ناسخ مذهب است)، فريب خورد، و زير پرچم خان و ملا قرار ګرفته بودند، به استقامت لوګر حرکت کردند" (غبار، ۷۹۸). فيض محمد (۱۴) هم د چاراواکو ناوړې چلند او بدې اخيستلو ته ګوته نيسي، خو دی دهغه نږدې او مشخص علت د حاکم امرالدين په هغه امر کيويني چي د منګلو د يوې ښځي په دعوه کي فيصله د هغه چا په ګټه شوې وه چي ښځه پرې ولاړه وه. قاضي ملا عبدالله د دعوې هغه بله خوا نيسي، چي دغه ښځه په وړکتوب کي د هغه په نامه شوې وه. دلته د حکومت د اصلاحاتو په لړ کې، د ښځو په اړه نوئ قانون له مروج دود سره په ټکر کي و، او ملا عبدالله دغه دود د شريعت له مخې د اجرا وړ ګاڼه. هغه "... بر حاکم اعتراض اعراض از شرع مطهر کرده، حاکم به ترديد و تنقيد فقيه او وقعي ننهاده، ګفتارش را به ګوش قبول جای نه داد." دی بيا وايي، چي "ملا عبدالله که مترصد افروختن فساد بود ، فرصت يافته اقدام در ايقاذ نايره کينه و عناد نموده و مدعي ملزم را تحريک و ترغيب به ننګ افغاني بودن در نزد ملکان و قبايل کرده، خود نيز دامن زن اتش فتنه ګشت و نائره قتال را حسب الزام خويش در اشتعال اورده و تمامت قبايل سمت جنوبي از تبليغات و تحريکات ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالله لنگ که ابراز تائید دین مبین و تنویر شرع متین مي نمود ، و مردم را وعده بهشت میداد ، رشته محاربت را با دولت تا یک سال و دو ماه امتداد دادند ."

ځیني کسان د خوست په یاغي توب کي د پخواني امیر، محمد یعقوب د کنیزي د زوی، عبدالکریم، لاس ویني او وایي چي هغه له هندوستان نه منګل ته راغئ، او د ځان د امیر کېدلو لپاره یې دغه یاغي توب تحریک کړ. خو دوی فکر نه کوي، چي دغه یاغیګري د ۱۹۲۴ د مارچ په کومه نېټه یاني هغه وخت شوئ و، چي هوا یوځه توده شوې وه او عبدالکریم د اګست د میاشتې په کومه ورځ، یاني شپږ یا اوه میاشتې وروسته منګلو ته راغلئ، او دغې یاغیګرۍ دغه وخت خپله تودوخې له لاسه ورکړې وه، او د هغه راتګ لا په یاغیانو منفي اغېزه وکړه، او دی بیا بیرته هند ته په شا شو، او د هند حکومت هغه برما ته تبعید کړ، او هلته یې هم تر ځارنې لاندي ونیوه، او هغه بیا ځان وواژه. په یوه بل روایت هغه کوم بل افغان وواژه. عجبه ده چي ځوک د نامتو غازي محمد ایوب هغه زوی نه یادوي چې، چي د دغې یاغي ګرۍ په وخت کي یې ځان وزیرستان ته ورسوه، خو څه یې له لاسه و نه شول.

د خوست تراژیدي افغانستان ته ګرانه تمامه شوه. د فیض محمد په روایت له دواړو خواوو څخه څوارلس زره کسان له مینځه لاړل. یو اته سوه کسیز کنډک چي له ځوانو رضاکارو افغانانو نه جوړ و، ټول له مینځه لاړ. او حکومت ته دېرش میلیونه روپۍ تاوان واوښت. ټول اصلاحات چي تر دغه وخت پوري شوي وو، لغو شول. دغه لویه تراجیدي د پاچا امان الله لپاره د عبرت درس کېدلی شو، خو هغه ترېنه زده کړه و نه کړه، او څلور کاله وروسته په ۱۹۲۸ کي یې د لومړۍ دورې تر اصلاحاتو نه په کراتو ډېرو پاروونکو اصلاحاتو پیل وکړ، چي نږدې ټول یې په افغانانو باندي په حکومتي زور د اروپایې ژوند طرز او دودونو تحمیل وو، چي پای یې بیاهم د افغانانو وژل کېدل، د پاچایي نظام نسکورېدل، او له وطن نه د تل لپاره پخپله د پاچا او د هغه د کورنۍ وتل شول. د معاصر افغانستان په تاریخ کي دا یوه بېسارې او دردناکه تراجیدي وه. په دغو ټولو پېښو کې پخپله د پاچا رول محوري و، چي په هغه به زر وږغیږم.

ایا په پورته پېښو کې برتانویانو لاس درلود؟ په هغه وخت کې په عام ډول، او اوس هم تر یوه حده، عامه ذهنیت د برتانویانو، یا په عامه ژبه د انګرېزیانو، پر ضد و. حتی اوس هم چې په دغې سیمه کي نه توقع کېدونکي پېښه وشي، ویل کېږي چي هغه د انګرېزانو کار دئ، لکه چې د شوروي اتحاد د یرغل په وخت کې ویل کېده چې د افغانستان له لاندي کولو څخه د هغو مطلب دا دئ چې، ځان تودو اوبو ته ورسوي. په اصل کي دغه فکر څه کم درې پېړۍ دمخه د تزاري روسیې سروال، لوی پیټر، وړاندې کړئ و، خو له هغه وخت نه تر اوسه په سیمي کي دغومره ژور انکشافات شوي دي، چي دغه فکر یې بې معنی کړئ دئ. د افغان طالبانو د هسکېدلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وخت کې حتی ګلبدین حکمتیار لا ویلي و چي دوی د انګرېزانو په تحریک راولاړ شوي دي. افغانان لکه چې په عمومي ډول په تحول او تغییر قانع نه دي. په هر حال، پاچا امان الله د خپلو خلکو د انګلیس ضد ذهنیت نه خبر و، او یو وخت بل وخت یې له دغه ذهنیت په پلوي په برتانیه انتقادونه کول، خو هغه له خپلو اکي ګټلو نه وروسته د هغو پر ضد عمل کړئ نه دئ، حتی د هغو په ګټه یې ډېر کارونه هم کړي، چي په د مخه پاڼو کي یې ذکر شوئ دئ.

فیض محمد، سره له دې چي د برتانویانو مخالف تاریخپوه و، لا یو څه په زیږه ژبه، د پاچا امان الله د وخت په پیښو کې د انګلیسانو د لاس لرلو فکر په دغه ډول ردوي: " ... هر حادثه و داهیه سیاسي را که در داخل افغانستان و سرحدات شرقي و شمالي آن از جهالت و وحشت ملت و سو کردار و رفتار و فشار و انزجار دولت و حکومت به روی روز افتاده و مې افتد، از اثرات اعمال قبیحه خود ندانسته، حمل بر تحریص دولت انګلیس مي نمایند." (فیض محمد، ص۳۱) پخپله امان الله هم د خپلي ناکامۍ پړه په خپلو وطنوالو اچوي، نه په بل چا. په بمبیي کي چي دی اروپا ته د تګ په لار کې تم شوئ و، د پښتنو لوی مشر پاچا خان ورته ځان ورسوه، او ورته وې ویل چي د دې لپاره چې په افغانستان کي د جنګ مخه ونیول شي، ته بیا د مخه شه او د سرحد [پښتونخوا] پښتانه به دي ملا په ټینګه وتړي. خو هغه صاف ورته کړه چي " بس زما کار ختم شو. ما لس کاله د دې قوم خدمت وکړ. په دې لسو کالو کې ما په وخت ډوډۍ نه ده خوړلې، د سحر نه مي تر ماښام کار کړئ، د خپلي ښځي او زامنو نه خبر نه وم. د شپې به بیا د دوی په فکر کې وم، چي دوی به څنګه ترقي وکړي. د دوی په صله کې زه قوم قادیاني او کافر کړم." پروفیسر ډاکټر وقارعلي شاه کاکا خېل چي د ۱۹۲۸ او ۱۹۲۹ کلونو د پښتون مجلې د لیکنو پر بنسټ د پاچا امان الله په اړه لیکنه تهیه کړې، دغي نتیجې ته رسېدلئ چي : " زه تر قیامته پوري د دې خبري منلو ته تیار نه یم چې د افغانستان انقلاب د بیروني سیاست د مکارۍ نتیجه ده." (۲۰). له "انقلاب" نه مانا د حکومت بدلون دئ. په اول کي انقلاب په دغه مفهوم یادېده. عامه افغانان اوس هم "سقاو زوی انقلاب" وایي. لیکوال عزیز هندي هم د انګرېزانو د لاسوهنې په اړه اوږده لیکنه لري چي په پای کې وایي چي " موږ به په هیڅ ډول په انګریزانو دا تور نه شو لګولای چي د افغانستان د ۱۹۲۹ کال په پاڅون کي یو ډول د هغو لاس وو." (عزیز هندي، ۵۲۳) دبرتانویانو د لاس وهني په اړه د نامتو انګلیس، لارنس، نوم هم راوړل کیږي، چي هغه په لومړي نړیوال جنګ کي عربان د عثماني امپراتوري په وړاندي په بري سره هڅولي وو، د پاچا امان الله په اړه پښتانه هم لمسولي دي. خو د دغي وینا مدعیان دې ته متوجه نه دي چي هغه د مکرم شاه په بدل نامه د ۱۹۲۸ کال له مې نه وروسته په کراچي او میران شاه کي د برتانیې فضایي قوه کي خدمت کاوه، حکومت یې هغه د ۱۹۲۹ کال په جنوري کې په بېړه انګلستان ته واستوه. (ادمک، ۱۴۲، ستیوړټ، ۴۹۱) په کابل کې د امان افغان ورځپاڼه د هغه له وظیفې نه خبره وه او په اړه یې راپورونه له مبالغې نه ډک ګڼل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله په وړاندي د وروستيو پاڅونونو په اړه د هغه خپل نظر قاطع دئ، چي ليکواله ستيوړټ يې په دغه ډول بيانوي (مخ ۵۱۱): " امان الله برتانيه د هغه پر ضد اغتشاش کې تبرئه کړه." پاچا خپل دغه نظر د شيکاګو ټريبيون جورنالست، لېړي روی(Larry Rue) ته هغه وخت ښکاره کړئ و، چي هغه د مرکې لپاره په خاصه الوتکه کې د ۱۹۲۹کال په فبروري کي کندهار ته ورغلئ و. پاچا د عبدالوهاب طرزي، د محمود طرزي زوی، په ترجماني هغه ته دا هم ويلي و، چي " ملايانو يې مخالفت کړئ ، ببله دې چي پيسې ورته ورکول شوي وي." هغه داهم ويلي و، چي " دی پوهيږي چي سقاو زوی د سفارت په وره کې له همفريز سره خبري کړي وې، خو د هغه په نظر دغه خبري يوازي د سفارت د حفاظت په اړه وې."، خو د هغه په نظر د هغه هغو کوښښونو چي مطلب يې د ايران، افغانستان، ترکيې، او روسيې سره متحد کول و، برتانويان پارولي وو، چي خلع يې کړي، خو دوی يې ويلو ته زړه نه کاوه. برتانويانو به ځکه په دې اړه څه نه ويل چي د دغسي اتحاد امکان بيخي لږ يا هيڅ نه و، او هغه هيڅ موضوع شوې نه وه.

باندني عوامل چي په پورته ډول د پاچا په مسافر کېدلو کي دخيل نه وو، هغه به پخپله د پاچا اصلاحات او د حکومتي عمالو کړه او د هغو په وړاندي د خلکو غبرګونونه وو، چي له امله يې له وطن نه ووت. په اصل کې دا خلک دي چي پيښې رامينځ ته کوي، او تاريخ جوړوي، په تېره هغه وخت چې دوی وپاريږي، او ټولنه ډيناميکه شي، لکه د پاچا امان الله په وخت کې چي همدغسي وشول. د افغانستان په معاصر تاريخ کې دا لومړی وار و چي حکومت په پراخو اصلاحاتو لاس پوري کړ، چي ځينو يې خلک مجبورول اروپايي دودونه او ژوند طرز غوره کړي، او خپل رواجونه او دودونه پرېږدي. د امير عبدالرحمن په وخت کې حکومت د لومړي ځل لپاره سيمي او کلي ته ننوت، خو د خلکو کلتوري ارزښتونه يې په خپل حال پرې ښوول. سره له دې هم په وړاندي يې پاڅونونه وشول، خو حکومت هغه په پياوړي پوځ وځپل. د پاچا امان الله په وخت کې حکومت هم د خلکو کورونو ته ننوت او هم يې ښځي او نارينه مجبورول چي خپل ژوند طرز اروپايي کړي، او کافي پوځ يې هم نه لاره. دا د سليم عقل پر خلاف کار و. څومره چي يو څوک د پاچا امان الله سياستونو او کړو ته ځير کيږي، هغومره حيرانيږي. پاچا امان الله په خپل باندني شپږ مياشتني سفر کي تر دې حده د اروپايي کلتور تر اثر لاندي شوئ و، چي لکه نور يې نه غوښتل چې په خپلو شډلو افغانانو واکمني وکړي. که داسي نه وای هغوی به يې نه مجبورول چي خپل د پيړيو کلتوري ارزښتونه پرېږدي، هغه هم په حکومتي زور او سمدلاسه، او په عوض کې د اروپايي کلتور ظواهر ومني، چي نه يې غوښتل او نه يې ورته ضرورت لاره. هغه دغومره پاروونکي وو چي هغه اوس هم څوک په افغانانو تحميل کولی نه شي.

دا چي امان الله ټينګ وطنپال او د پرمختګ او عصريت غوښتونکئ وو، په دې کې شک نه شته. ده د خپلواکي په ګټلو، او د عصري پوهنې په پراخولو او خلکو ته د برابرو حقوقو په خوندي کولو، او د ټولني په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدني کولو سره خپل ولسپال توب هم تثبیت کړ. هم یې ځوانان او ځوانانې د زده کړې لپاره، د حکومت په لګښت، باندنیو هیوادونو، په خاص ډول ترکیې، ته واستول، او هم یې د ننه په وطن کې، په کابل ښار او ولایتي ښارونو کې، ثانوي او مسلکي ښوونځي پرانیستل. پخپله یې هم پوهنې ته خاصه توجه وکړه. هغومره چې ده عصري پوهنې ته توجه کړې، بل افغان واکمن نه ده کړې. داسې هم ده د لیسې فېر یا ازاد مارکېټ په غوره کولو سره پانګه ورو ته ممکنه کړه، د لګښتي مالونو لپاره کارخانې جوړې کړې. هغوی همدغسې وکړل، او دغه لړۍ روانه وه. په نتیجه کې حکومتي عایدات یو څه ډېر شول. په ښېرازو ځمکو باندې د جنس پرځای د نقدي مالیاتو په ایښودلو سره هم دغه هڅه پیاوړې شوه، چې ځمکه وال ځمکې ښې ودانې کړې او شاړې ځمکې کرنیزې کړې. له دغو ټولو انکشافاتو سره فردي ازادي هم ملګرې شوه. خو دا د پاچا کلتوري سیاستونه وو، چې په پای کې یې دغه ټول انکشافات په صفر کې ضرب کړل. اروانباد سید شمس الدین، چې د هغه وخت زلمی و، په دې اړه داسې وایي چې: "با تمام این فضائل و مزایای دوره اماني، امان الله خان مرتکب سهوهای بزرگی هم شد، که منجر به اشوب افغانستان و سرنگوني خود او شد. او در عصري ساختن مملکت از عجله و ناسنجیدگي کار میگرفت. او فریفته ظواهر غرب بود و بیشتر از تحمل به عقائد به نو آوري ها دست زد، که مقبولیت و شهرت نیک خود را از دست داد. او خود را پادشاه انقلابي میگفت و حق هم داشت که او را انقلابي بگویند، اما قوتي را که چنین انقلاب اجتماعي بکار دارد با خود نداشت. ماشین عسکري و جنگي او ضعیف و غیر فعال بود. پشتیباني یک گروه قوي مردم را که با او همنوایي داشته باشد، هم نداشت و در همکاران خود مردمان شایسته و لایقي را هم کمتر داشت، که درین راه موید و مددگار او باشند."(مجروح، ص ۴۰)

له یادو شوو پېښو او چلندونو نه ښکاره ده، چې د پاچا په ناکام کېدلو د هغه خپل نظرونه، یا په یوه کلمه، د هغه خپل شخصیت محوري رول لاره. هغه ځو ځلې ویلي و، چې دی یو انقلابي پاچا دئ، او غواړي د وطنوالو د ژوند په هره ساحه کې انقلاب راولي. د هند یوه نومیالي کمونست مبارز، م. ن. رای (M. N. Roy) ته یې په یوې مرکې کې ویلي و، چې "... دی انقلابي او کمونست دئ." (۲۱) خو له انقلاب نه د پاچا مطلب هغه اصلاحات کېدل چې ده پرې شروع کړې وه، او له "کمونیزم" نه د هغه مطلب، د ستیوړټ په نظر، "... کوم ډیالکټیکي یا ټولنیز جوړښت نه، بلکې په عمومي ډول هغه احساس و، چې هر یو باید نیکمرغه او برابر وي."(ستیوړټ، مخ ۵۱۲) په دې ډول پاچا امان الله د خپلو وطنوالو د ژوند د ښه کولو لپاره غوښتل دغه اصلاحات وکړي. آیا ده دغه فکرونه له خپل چاپېریال، یا له هغو انقلابونو نه ترلاسه کړي وو، چې د مخه په ایران (۱۹۰۲)، عثماني ترکیې (۱۹۰۸) او په روسیه کې اول په ۱۹۰۵ کې او بیا په ۱۹۱۷ کې پېښ شوي وو؟ بولشویکانو له خپلو هسکېدلو نه وروسته د انقلاب او کمونیزم په اړه په دغسې پراخ پروپاګند لاس پورې کړئ وو، چې حتی د لویدیځې اروپا په نومیالیو تحول غوښتونکو باندې یې هم اثر کړئ و. په افغانستان کې، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربار په غلام بچه ګانو ، او د حبيبي ښوونځی په فارغانو او په نورو کې يا په لنډ ډول په مشروطه غوښتونکو کي د تحول غورځنګ په قوت پروت و ، خو د دوی اساسي غوښتني، قانوني نظام، د پوره خپلواکی ترلاسه کول، او د لوېديځ مدنيت رواجول وو. دوی په عمومي ډول اعتدالي وو ، خو افراطيان هم پکې وو ، چي امير حبيب الله شايد د همدغو په تحريک ، د لغمان په کله ګوش کې وژل شوئ وي. که د پاچا امان الله بيوګرافي چا ليکلې وای، دغه او دغسي نوري موضوعګاني به بيان شوي وای. خو دغسي بيوګرافي تر اوسه ليدل شوې نه ده. په دې اړه به زه دلته يو څه وليکم.

امان الله په اولي ځوانی کي د سراج الاخبار له ليکنو نه، چې نوميالي وطنپال، جورنالست، محمود طرزي، چلوه، متاثر شوئ دئ. دی هلته د هغه له لور، ثريا ، سره اشنا ، او بيا ښځه او مېره، او ملکه او پاچا شول. ملکه ثريا د خپل مېړه د اصلاحاتو ، په تېره د ښځو په موضوع کې د هغه ټينګه فکري ملګرې وه. پاچا ترکي ژبه زده وه، خو پښتو يې روانه نه وه، او ده خپل عمر زياتره په کابل ښار کې تېر کړئ او له اطرافي ژوند سره اشنا نه و. د پاچايي په وخت کې يې ډېر ترکي متخصصان استخدام کړل، او د هغو او افغان متخصصانو په مرسته يې ډېر قوانين وايستل. دی د ترکي اصلاحاتو په خوا و. په ترکيه کې د اتاترک په وخت کې ډېره مهمه پېښه د دولت نه د دين بېلول او د سيکولر نظام په پښو درول و ، چي په ټوله اسلامي نړۍ کي يې غټ غبرګونونه وپارول. ترکانو ډېر پخوا د عباسي خليفه ګانو په وخت کي، په تېره د سلجوقيانو ، او عثماني ترکيې په وخت کي اسلام او مسلمانانو ته ډېر خدمتونه کړي وو. پاچا چي په افغانستان کي اصلاحات پيل کړل، په زياته اندازه د ترکيې د اصلاحاتو نه په الهام وو. خو ده دا په نظر کي نه ده نيولې، چي د عثماني ترکيې اصلاحات، چي د تنظيماتو په نامه يادېدل، د نونسمي پېړۍ په سر کي شروع شوي وو. په دې اړه په انګريزي کي ښجوړې اثر د پروفيسر برنارډ لويس دئ، په نامه د معاصري ترکيې هسکېدنه. ما د لندن پوهنتون کي د دغه اثر نه د درسي کتاب په توګه ډېره استفاده کړې، او د هغه د مؤلف لکچرونه مي ډېر اورېدلي دي. دی هلته په هغه وخت کي د تاريخ د څانګي مشر و. په هر حال ترکي اصلاحات يا تنظيمات د نونسمي پېړۍ تر پايه پوري په وقفو سره کېدل، او د مخالفت له امله به کله پر ځای ودرېدل. په همدغو اصلاحاتو سره هلته په ملکي او نظامي ساحه کې دغومره ډېر تعليم کړي کسان هسک شوي وو ، چې په ۱۹۰۸ کي يې انقلاب وکړ. خو د دوی نوئ نظام د لومړي نړيوال جنګ له امله، چي دغه نظام يې يو جز و ، تجزيه شو ، او بيا له يوې لنډې وقفې نه وروسته، دغه اوسنۍ ترکيه د مصطفی کمال په سروالي د يوه متحد او نېشنلستي نظام په بڼه هسک شو ، او مصطفی کمال هم د اتاترک په نامه ياد شو. خو په افغانستان کې تر پاچا امان الله نه د مخه عصري اصلاحات نه وو شوي. زما د پاچا امان الله په نامه کتابګوتي له مخي "هغه وخت افغان ټولنه په ټينګه سنتي او نړدې ټوله نالوستې وه. د هغو ډېرو لږو سواد لرونکو اوښتون غوښتونکي لرل، خو د هغو شمېر بيخي لږ وو. په دوی کي مشروطه غوښتونکي يا د قانوني حکومت

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوښتونكي، چي غبار يې روښان فكران ګڼي لا د ګوتو په شمار وو. ... د دوی په برابر كي د اوښتون مخالفان يا ساتنپالان وو چي هم بيخي ډېر وو او هم يې له اولس سره يوځای د عنعنوي دودونو او چلندونو له مخې ژوند كاوه. ځيني دودونه لا داسي ګڼل كېدل، چي لكه د دين برخي وي. اسلامي شرع د دغسي ذهنيت په جوړولو كې اغېزمنه برخه لرله، او اسلام په ټينګه هم دين او هم دولت ګڼل كېده. دا د ټولو خلكو ذهنيت او د ملايانو، پيرانو او سيدانو ټينګه عقيده وه." ارواښاد مجروح لا وايي چي په ټولنه كې "عامه مردم افغانستان و محافظه كاران، كه اكثريت و قوت با انها بود، باعاده سنن قديم (ستاتسكو) تمايل داشتند و براى از بين بردن رژيم توطئه ميكردند." (مجروح، ص ۴۴)

په دغه حال كي هم پاچا امان الله د خوست له ورانوونكي پاڅون نه وروسته په ۱۹۲۸كي په لا پاروونكو اصلاحاتو شروع وكړه، په داسي حال كي چي كافي نظامي قوه يې هم نه لرله. ده د خپل زوی احسان الله په وينا د خپل دوست اتاترک هغه سلا هم هېره كړه چي يې ورته ويلي و، چي "تاسي غواړئ يوه ښكلې ماڼۍ جوړه كړئ، ښه بنسټ يې ايښي اردو مه هېروئ. لومړی دا اردو جوړه كړئ، بيا نو كولی شئ چي بې له وېري نه د خپل هيواد په پرمختګ ولاړ شي."(۲۲)

پاچا امان الله له پيښو نه زده كړه نه كوله، كه څه هم هغه به غتې وې، لكه د خوست پاڅون چي خلكو او دولت ته يې ډېر تاوان اړولئ وو. پاچا اتوكراټ و او چاري يې د خپل فكر له مخې اجرا كولې، كه څه هم د خلكو ژوند به يې په ژور ډول متاثر كاوه. ده يو ځل له نورو څخه وغوښته چي د ده په دغه وړانديز نظر ښكاره كړي. ده د ۱۹۲۸ كال د لويي جرګې په درشل كې يو څو وكيلانو او څو لوړ پوړو چارواكو ته په يوې خاصي غونډې كې وويل چي غواړي دغه څه عملي كړي. "د ستر له مينځ نه وړل، او په عمومي ډول د ښځو ازادي، د څو ښځو كولو الغا، له دولت نه د دين بېلتون د دغسي قوانينو په ايستلو سره چي حتمي به نه وي په اسلامي شرع بنا وي، په افغانستان كي د وسلو مجاز ګرځول، په محكو باندي د ماليات زياتول، د ملي بانک تاسيس او د بانک نوټونو خپرول." د ستيوړټ په وينا "هيڅ يوه د هغه يو هم تائيد نه كړ. غبرګون يو هيبت و، په خاص ډول د خوست د وكيلانو، او نورو سرحدي وكيلانو كې. كومه هغه روغ نيتي چي د دوی په خاص قدر كولو سره پيدا شوې وو، سمله لاسه په مخالفت بدل شو. امان الله خفه و. هغه به سره له دې په خپل دريغ ولاړ وای، خو [محمد] ولي، غلام صديق او څو نورو ترېنه په ټينګه وغوښتل چي خپل وړانديزونه تعديل كړي. هغه بيا په دغه فكر شو چي دغه لويه جرګه له دغسي بې تعليمو او شډلو كسانو نه جوړه ده، چي د دغسي موضوع ګانو په اړه سم نظر وركولي نه شي."(ستيوړټ،مخ ۳۸۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سياسي ټولنو واکمنان مشورو، او په خاص ډول د ولس يا د هغه د استازو د نظرياتو پوهېدلو ته اړتيا لري. په تېره کې که څه هم د اوس په شان منظمې دولتي مؤسسې نه وې، واکمنو بيا هم د خپلو خاصانو نظرونه غوښتل. هيرودوټ، دوه نيم زره کاله د مخه، په دې اړه د يوه واکمن د يوه مشاور نظر په دغه ډول ثبت کړئ دئ. د هخامنشي امپراتور، خشايارشاه يوه خپلوان، مشاور ارتـه بانوس هغـه تـه وويـل چې "صـاحبه! څه وخت چې مخالفي نظريې نه وي وړاندي شوي، ممکنه نه ده چې ډېره ښه يې غوره شي، او يو څوک مجبور دئ هغه ومني چې وړانديز يې شوئ وي. کله چې دغسي مخالفتونه اورېدل شوي وي، هغه د سرو زرو په څېر وي، چې ته يې له بل سره په يوه ګډ محک وسولوې، او توپير يې ووينې." (۲۳)

په افغانستان کي امير عبدالرحمن، سره له دې چې د خپلو اسلافو پر خلاف، زورواک و، بيا هم په تشيا يا په خپل سر کارونه نه کول. هغه به لومړی ملي موضوع د خپلو خاصانو تر مينځ طرح کړه، هغو به په اړه يې بحث وکړ، او امير به د دغه بحث په نظر کې نيولو سره هغه نظر غوره کاوه، او عملي کاوه چې ده به غوره ګاڼه. امير چې په ژوند کې ډېري سړې تودې حس کړي، او د هيواد په ډېرو سيمو کي ګرځېدلئ، او د تجربو خاوند و، د خلکو په دود دستور ښه پوهېده، اومراعات به يې کاوه. تر هغه د مخه پاچايانو مهمي چاري له قومي مشرانو، مخورو او له خپلو ملکي او نظامي مشاورانو سره په جرګو اجرا کولې. په دې ډول ولس د واکمنو له سياستونو، چلندونو، او نظريو نه خبرېده او جرګې چې قومي وې، د خلکو په ژوند اثر کاوه.

د پاچا امان الله په وخت کي لويي جرګې د لومړي ځل لپاره رواج شوې. پاچا دستور ورکړ چې هر پنځه کاله به لويه جرګه کيږي، او د خلکو استازي به په مشوره ورکولو سره په حکومت کولو کې برخه اخلي. خو د ۱۹۲۸ کال لويي جرګې يوې وړې ډلي وښووله چې د پاچا او اولسي استازو تر مينځ، د هغه د اصلاحي پروګرامونو په اړه اختلاف دومره ژور و، چې نه پخلاکېدونکئ ګڼل کېده. په دغه حال کي توقع کېدله چې پاچا به له خپل افراطي پروګرام نه تېر شي، يا بې لږ تر لږه لس، پنځلس کاله وروسته وغورځوي، تر څو هغه ډېر شمېر ځواناني او ځوانان، چې په هيواد او باندي په زده کړه بوخت وو، فارغ شي او د اصلاحاتو او تحول غوښتونکې ډله پياوړې شي. خو پاچا دغسي ونه کړه او په يوازي ځان يې د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو شروع وکړه. دی چي ځوان او له روغ ځان نه بهره من و، دغومره انتظار ايستلی شو. هغه وخت ده د تعليم کړو ځوانانو په مټ خپل سمونونه پيل کولی شول، بې له دې چې مخالفان يې په وړاندي اغېزناک خنډ کېدلی وشي. (دی په کال ۱۸۹۲ کي په پغمان کي زېږېدلئ و.) سره له دې دغه ډيناميک ځوان پاچا په کال ۱۹۲۸ کي، ياني له وخت نه ډېر د مخه په دې پيل وکړ، چې د يوې مياشتي مزل په يوه ورځ ووهي، او خپل افراطي پروګرامونه په دغسي ټولنې کي پيل کړي، چي خلک څه چي، حتی حکومتي چارواکي او نژدې کسان يې هم ورسره موافق نه وو، او ده د هغو مشوره هم نه منله. هسي چي د شنوارو د پاڅون په پيل کي ويل شوي، پاچا په خپل پوخ او په خاص ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپلې هوايي قوې ډاډه او په دې خيال و، چې په وړاندې يې څوک مخالفت کولی نه شي. حال دا چې د دغو الوتکو په بمباريو سره، چې ډېر بې توپيره تلفات يې لرل، شنواري او د شمالي خلک يې په خپل عزم نور هم ټينګ کړل. همدغه بمبارۍ وې چې د شمالي هغه خلک، چې تر دغه وخته د حکومت پر ضد نه وو، وتورېدل او هغوی د حبيب الله ډله پياوړې کړه.

د پاچا هغه وخت خپلو تېروتنو ته پام شو چې د ده د ژوند دښمن حبيب الله کلکاني له خپلو ملګرو سره په رڼا ورځ د ده د نيولو په نيت څانونه ارګ ته ورسول. حبيب الله په مقصد ونه رسېد، او له تلفاتو ورکولو نه وروسته په شا شو. خو دغې نه توقع کېدونکې پيښې په پاچا باندې ناوړې اثر وکړ، په دې ډول چې خپله ټوله کورنۍ يې د مامون کېدلو په مقصد کندهار ته په الوتکه کې واستوله، او د کابل ښار دفاعي ترتيبات يې دغومره ټينګ ونيول چې د عزيز هندي په ژبه "... د شمالي سيمي ټول قدرت هم نه شو کولای چې دا کلکه کلا ماته [کړي] او ورننوزي، خو غازي امان الله خان د خپل تذبذب او وار خطايي له امله په شپه کې دا کلکه کلا د شګو بند په څېر کړه." (عزيز هندي، ۴۱۲) پاچا سمله لاسه وروسته له هغه " دا کلکه کلا د شګو بند په څېر کړه"، چې د هغه د لوی پوځ يوه وړه برخه د جنوري ۱۳مه نيمه شپه په قلعه مرادبيګ کې د مقابلې خوا له يوه ډراماټيک او هيبتناک وار په برابر کې تېښته وکړه. پاچا په همدغې شپې کې هرڅه بايللي وګڼل او له واکمنۍ نه يې لاس واخيست، که څه هم حکومت او د ښار دفاعي ترتيبات پر ځای وو. په پاچا باندې واهمه او وېره غالبه شوه. په نورو څه چې په نژدې کسانو هم شکمن شو، او خپل ژوند ته يې خطر حس کړ. تاريخپوه فيض محمد يې په اړه داسې غږېږي: "... از بي وفايي قشون نظامي و قومي و اهالي شهر کابل و چاردهي... امير امان الله را از حصول ظفر مايوس ساخته و در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند." (فيض محمد، ۲۱، ۱۵۸) وروسته چې پاچا امان الله د کابل د نيولو په نيت د کندهار نه غزني ته رسېدلئ و، هم ټکنی شو. دلته دی حتی په خپل داخله وزير، عبد الاحد (مايار) باندې هم شکمن شو، چې د ده په فکر غوښته يې دی د حبيب الله کلکاني پوځ ته په لاس ورشي. (ستيوړټ، ۵۲۵) هغه ورته مشوره ورکړې وه، چې د وردګو په لار کابل ته ور د مخه شي، او وردګ به يې په ټينګه ملا وتړي.

اوس به په دې بحث وشي چې يوه نالوستي، غريب کليوال ولي وکړای شول دغسې نظام چپه کړي، چې مؤسس يې، امير عبدالرحمن تر څلوېښت نه ډېر واړه او لوی پاڅونونه ځپلي و، او لمسي يې هغه له دغه حبيب الله نه ژغورولی ونه شو.

حبيب الله په عام ډول تاجک ګڼل کيږي، خو نور په دې شک لري. اروابښاد مير محمد صديق فرهنګ دی په نسب مخلوط ګڼي او وايي چې: "... علاوه بر عنصر اصلي تاجک، احتمالاً خون هزاره يا ازبک هم در رگ هاى

(c) ketabton.com: The Digital Library

او جریان داشت." (فرهنګ، ۴۰۱) ارواښاد مجروح، چې حبیب الله یې د امیرۍ په وخت کې په کابل کې لیدلئ و، هم د هغه په اړه ورته نظر ښکاره کوي. " او مرد چارشانه، گندمي رنګ، متوسط قامت بود. چشم و بیني او چهره مردان توراني، مغولي را به خاطر مي اورد. معلوم بود که او از اختلاط دو نژاد آریایي و توراني به وجود آمده است." (مجروح، ۲۴) په هر حال، حبیب الله چې د نسب په لحاظ هر څوک و، د دغسې غریب، نالوستي کلیوال په لاس د افغانستان د پاچايي نظام چپه کېدل په معاصر افغانستان کې یوه بېساري پېښه ده. هو امیر عبدالرحمن او پاچا امان الله په بېلو وختونو او شرایطو کې واکمني کړې، چې د هغو د واکمنیو د سم پوهېدلو لپاره د هغو د وختونو شرایط باید په نظر کې ونیول شي. خو شرایط او حالات چې په هر ډول او هرڅنګه وي، دا خلک دي چې پېښې زېږوي، او تاریخ جوړوي، او د خلکو اعلی واکمن یا مشر پکې محوري رول لوبوي، او نفوذ ناکې ډلې - اجتماعي، مذهبي، اقتصادي هم پکې مؤثر رول لوبوي.

په افغان دولتي نظام کې د پاچا امان الله رول محوري و، که څه هم د ده په وخت کې، افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د 'تشکیلات اساسي افغانستان' په نامه نظامنامه، د نورو نظامنامو په لړ کې، ایستل شوې وه. (دغه نظامنامه د رفیق شرکت له خوا په کال ۱۳۰۲ (۱۹۲۷) کې په کابل کې په پښتو خپره شوې وه، او یوه نسخه یې زه لرم) په دغې نظامنامې یا اساسي قانون کې د مرکزي حکومت او ولایتي ادارو تشکیلات او وظیفې بیان شوي دي. په مرکز کې اوه وزارتونه، یوه دولتي شورا، او یوه د طب مستقله اداره تجویز شوې وه. د کابل ولایت آمر د والي، او د ولایتونو آمران نائب الحکومه ګان، او د ځینو سیمو آمران اعلی حاکمان یاد شوي دي. د لیري اطرافي ورې سیمې علاقه داري یادي شوي دي. په ولایتونو کې مشورتي شوراګانې هم تجویز شوي دي.

خو په دغه اساسي قانون کې د پاچا واک محدود شوئ نه دئ. نو پاچا د اساسي قانون په شته والي سره هم اتوکراسي او زورواکي کوله. ولس د قانون، شریعت او عنعنې له مخې د هغه واکمني منلې، او مالیات ورکول د دې لپاره چې پاچا امنیتي قوه ولري، او د هیواد امنیت، د خلکو ژوند او ملکیت خوندي وساتي، او د دوی د استازو په مشوره واکمني وکړي. خو پاچا امان الله سیاستونه په خپل فکر ایستل او پلي کول. په دې ډول د هغه شخصیت، د هغه نړۍ لید، او د هغه اراده د حکومت په کولو کې اساسي وو. دی ځوان، روغ او ډینامیک او د وطن خدمتګار و، او ویل یې چې " از خدمت به وطن بالاتر عشقي ندارم." نو یې غوښتل د سترو کسانو په څېر غټ کارونه وکړي، خو ده دغه کارونه هم په بېړه تر سره کول او هم یې د خپلي خوښې سمونونه پلي کول. بې له دې چې په وړاندي یې د خنډونو پروا وکړي. که څه هم هغه به غټ وو. دی په خپلې ورې هوایي قوې دومره ډاډه و، چې خنډونه یې مهم نه ګڼل. د سمونونو په پلي کولو کې یې له دولتي شورا او حتی له خپلو لوړ پوړو چارواکو سره هم مشوره نه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول پاچا امان الله د خپلې واکمنۍ تر پایه پورې اتوکراسي کوله. د ده د اتوکراسۍ وروستۍ بېلګه هغه وه، چې د ۱۹۲۹ کال د جنورې په ۱۳مه شپه، همدا چې په قلعه مراد بیګ کې د خپلې ورې، مخکښې قوې له ډراماټیکې تښتې نه خبر شو، سمله لاسه له پاچایې نه لاس په سر شو، بې له دې نه چې د چا سره یې مشوره کړې وي، که څه هم د ده استعفی ټول ملت متاثر کاوه. دغه وخت حکومت او پوځ پرځای او د کابل ښار دفاعي ترتیبات هم ټینګ وو، خو دی د هغو پېښو د ادارې نه عاجز شوئ و، چې د ده د سیاستونو او چلندونو زېږنده وې. په دغه حال کې دی په خپل ژوند وېرېده، او غوښته یې چې څومره ژر کېږي، له کابل نه بهر شي. بیا نو ده په هماغه نیمه شپه کې خپل مشر ورور وهڅوه چې د ده پر ځای پاچا شي، که څه هم هغه نه پاچایي غوښتله او نه یې کولای شوه. پېښو بس درې ورځې وروسته دغه فیصله باطله کړه، او د کلکان حبیب الله د امیر په نامه بې له جنګ نه د کابل په تخت کښېناست.

پاچا امان الله برسېره پر دې چې اتوکراسي کوله، له پېښو نه زده کړه نه کوله. د خوست لوی پاڅون، چې څه باندې یو کال یې دوام وکړ. او ډېر ځاني او مالي تلفات یې واړول، ده ته د عبرت درس کېدلی شو، چې بیا دغسې کارونه ونه کړي، چې په هغو سره خلک وپارېږي، او امنیت ګډوډ شي. خو ده څلور کاله وروسته د دغسې سمونونو په کولو پیل وکړ چې له وخت نه ډېر د مخه، غېر ضروري، پاروونکي او د سلیم عقل پر خلاف وو. د دغو ټولو پایله دا شوه چې د پاچا له ګوښه کېدو نه وروسته د نهو میاشتو په بهیر کې د هیواد د دوو لویو ژبو ویونکي د لومړي ځل لپاره سره و جنګیږي. د پاچا ټول سمونونه په صفر کې ضرب شي، په کابل ښار کې سمونپال زلمیان وځپل شي، د قانون او قانوني حکومت مفکوره هوا وکړي، د کابل ښار نژدې ټول کورونه چور شي، دولتي خزانه له پیسو نه خالي او د عصري کېدلو غورځنګ په ټپه ودرېږي، او افغانستان کلونه بیرته پاتې شي.

د اماني دورې له تاریخ سره بې کچه مینه او تنده

ښاغلئ زماني وایي چې دی " د اماني دورې سره بې کچې مینه او تنده لري." ګمان نه کوم چې دی د دغې جملې په مانا پوهېږي. دا د یوه عاقل وینا کېدلی نه شي. د دغې وینا له مخې د دغې دورې له ټولو هغو پېښو سره، چې د دغې دورې تاریخ جوړوي، "بې کچې مینه" لرل، احساساتي، د منطق اوحتی د عقل پر خلاف وینا ده. د دغې دورې پېښې سره متضادې اوځینې یې ترخې هم دي. لا مهمه داده چې دی د دغې وینا له مخې د اماني دورې له تاریخ سره افاقي او بې غرضه کېدلی نشي، او هر څه چې یې په اړه وایي اولیکي، پارتیزاني او یو اړخیز به وي. انتقادي کېدلی خو هیڅ نه شي. په اړه یې د نورو انتقادي لیکنې زغملی هم نه شي. دا د علمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

میتود برخلاف وینا ده چي د پښتو له پوهیدلو سره مرسته کولی نه شي. دا دغسي یو احساساتي دریځ دئ چي که هغه ته له یوه اړخ نه وکتل شي، وبه ویل شي چي کوم هغه "مین" چي له خپلي "میني" سره بې کچه مینه لري، د ناهیلي توب په حال کې ممکن افراطي عمل او حتی انتحار ته لاس کړي، او که دغسي مین د شوروي اتحاد د ستالین یا د کمبودیا د پول پوت په شان د دولت واکمن شي، د ملیونونو انسانانو قاتل هم کېدلی شي.

د ښاغلي زماني دغه لیکنې هم افراطي روحیه لري. په هغو کې د دغه اماتور له خوا کتري، تومتونه او بې بنسټه حکمونه لږ نه دي، چي د هغو له مخې ویل کېدلی شي هغه بې سویه، او لکه چې د کوڅې د خلکو وي. غټ مثال یې دادئ چي دی د امان الله په اړه زما کتابګوټئ " هماغه د انګرېزانو له فتنو نه ډک تبلیغات" ګڼي. زه به خوښ وای چي که ده خپل دغه حکم شرح کړئ، او "له فتنو نه ډک تبلیغات" یې په ګوته کړي وای. ده دغه کار نه دئ کړئ، او کولی یې هم نه شي، ځکه چې د دغه کتابګوټي ټول موضوعات د هغه وخت په نورو لیکنو کي هم ذکر شوي دي، او لکه چي د مخه مي شرح کړي، د هغه لیکونکئ منشي علي احمد (شالیزی مومند) دئ، نه شیخ محبوب علي. او بله داچي لکه چي د مخه مې پوره بیان کړئ، دا د برتانیې حکومت یا د هند برتانوي حکومت نه و، چي د پاچا امان الله د پاچایي په نسکورېدلو کي یې لاس لاره، او دا پخپله پاچا و چې د خپلې پاچایي د نسکورېدلو لامل شو- په خلکو باندې د نه منل کېدلو پروګرامونو په عملي کولو، او د خپلي زوروا کي او اتوکراسي له امله. ښاغلی زماني له خپل ذهن نه بس حکم صادر کړئ دئ، لکه دی چي یې په اړه د صلاحیت خاوند وي. دی په دې نه پوهیږي یا د خپل پارتیزاني دریځ له مخې د دې درک کولی نه شي، چي عمومي حکمونه باید د پیښو پر بنسټ ولاړ وي، او که نه هغه به عندي وي. ده بس په لوېدیځ کې د ویبساټونو د ازادو خپرونو نه په استفادې سره پورتنی حکم او دغسې نور حکمونه صادر کړي، او هغه اواز ته یې غوږ نه دئ نیولئ، چي هر څوک یې په ځان کې لري. حال دا چي له آزادۍ نه ناوړه استفاده د سلیم عقل د خاوند علامه نه ده، او د سلیم عقل خاوند تقاضا دا ده چي یو څوک په هر حال او د هرې موضوع په اړه چې وي، د عقلي او اخلاقي قضاوت له مخې وینا ، لیکنه، عمل او چلند وکړي.

خو زما د کتابګوټي د یوې جملې په اړه، د ښاغلي زماني اعتراض د یادولو وړ دئ، او هغه داچي دی وا یي، چې ما د غلام محی الدین ارتي نوم په لوی لاس په غلام محی الدین انیس بدل کړئ دئ. که دی د علمي او دقیقو لیکنو په مقررو پوهېدلای دغسي حکم به یې نه وای کړئ. ما چې د غلام محی الدین د نامه په اخیر کي لقب په دغې علامې [ ] کې نیولئ دئ مانا یې داده چي په متن کې یوازي غلام محی الدین و، او ما په دغې علامې کي دننه د انیس لقب اضافه کړئ، چي هغه وخت ماته مالوم نه و او دا په دقیقو لیکنو کې یو منل شوئ دود دئ چي لیکوال چي له کومي منبع نه نقل کوي، باید هغسي یې نقل کړي، چي په اصل متن کې وي؛ حتی که

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلط هم وي. په هغو کي د هر ډول تغير راوړلو لپاره خاصې علامې وضع شوي دي، چې د هغو له مخې ما د انيس تخلص په دغې علامې [ ] ښودلئ دئ. ښاغلئ زماني دي په خپله ناپوهي اعتراض وکړي نه په بل چا.

دا چي ښاغلئ زماني د اماني دورې له تاريخ سره " بې کچه مينه" لري، يو لامل به يې دا وي، پاچا امان الله ويل چي دی انقلابي دئ، او غواړي د خلکو په ژوند کې انقلابي تحول راولي. ښاغلئ زماني چي، د ډېرو روايتونو له مخې، ماوست دئ، انقلابي به هم و. انقلاب او ماويزم ديوې سکې دوه مخونه دي. ښاغلئ زماني پر افغانستان باندي د شورويانو د يرغل په وخت کي په پېښور کې د استريا د کومېټې غړئ و. د دغي کومېټې ډېر افغان غړي ماوستان وو، او دوی د نورو افغانانو په شان د شوروي او د هغه د لاسپوڅي رجيم پر ضد فعاليت کاوه. په کابل کي پرچمي رجيم هم ماوستان ځپل. دغه رجيم خپل نور سخت مخالفان هم د ماوستانو په تور بندي کول او کړول. افغان ماوستانو هم په پېښور کې د خپلې ايديالوجۍ لپاره هم فعاليت کاوه، لکه نورو ګوندونو او کسانو چي همدغسي کول. طبي ډاکټر، سعادت شګيوال، چي زما دوست و، هم د پورته کمېټې غړئ و. خو هغه د يوه ټينګ هيوادپال افغان ملتي په توګه ماوستي، اخواني، خلقي او ستمي ډلي هم وطن ته خطرناکې ګڼلې، او پر ضد يې فعاليت کاوه. له همدې امله به و، چي دی په پېښور کي په کومه نېټه کې ترور شو. په پېښور کې د هغه ترور د ماوستانو کار ګڼل کېده. که څه هم هلته د نوميالو افغانانو په ترور کې اسلامي حزب نوم ګټلئ و. پېښور د افغان ملي جهاد په دوره کي د ترور غټ مرکز شوئ و. له همدې امله به و، چې د افغان ډاکټرانو د اتحاديې مشر، ښاغلي نسيم جواد، کوم بل ملک ته کډه وکړه. تر هغه د مخه يې ما ته ويلي و، چي له پېښور نه پېښې وباسه، چې د ارواښاد پوهاند مجروح په شان ترور نه شې. د هغه له بيا مهاجر کېدلو نه وروسته ښاغلي زماني د هغه ځای ونيوه. په ده باندي هم، چي په ماوست يادېده، په کومي نېټې کې ناکامه ترورستي حمله وشوه، او دی د علاج لپاره استريا يا ناروي ته واستول شو. دی تر اوسه هم لږ څه عيبي دئ. په دغه ډول د ښاغلي زماني د ژوند فعاله برخه په مخالفت، ضديت، پټو فعاليتونو او ګوندي مبارزو کې تېره شوې، نه په طبي يا علمي کارونو يا ليکنو کې، خو په ښکاره مؤدب دئ. د ده دغه مبارزه ايزه خاصه د ده له هغو ليکونو نه هم جوته ده، چي زما په اړه يې کړي، او هغه يې د يو څو نورو همفکرو له ليکنو سره يوځای چاپ کړي، او يوځای بل ځای يې په غونډو کې ويشي. په دې ډول ده دغه موضوع سياسي او پروپاګنډي کړې ده.

د ښاغلي زماني دغه کار د ده د مخينې په نظر کي نيولو سره عجب نه ښکاري. د حيراني ځای دا دئ چي دی دلته په شمالي کليفورنيا کې هم کوښښ کوي چي د افغان کلتوري ټولنې نه د خپلو شخصي مقصدونو په لار کي استفاده وکړي. دی په پوره شوق د خپلواکۍ ګټلو په ياد غونډو کې، چي دغه ټولنه يې هر کال لمانځي، څلرمه جبهه يادوي، چي هغه، د ده په نظر، د ده نيکه ميرزمان کونړي پر مخ بېوله. حقيقت دا دئ چي د خپلواکۍ په جګړه کې، نه څلرمه جبهه وه او نه ميرزمان د هغې سروال و. دا بل څه نه بلکي د افغان تاريخ مسخ کول دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپلواکۍ په جګړه کې په دغو درو جبهو کي فعالیت کېده: د خیبر جبهه د سپه سالار صالح محمد په قوماندانی، د پکتیا جبهه د جنرال محمد نادر په قوماندانی، او د کندهار جبهه د سردار عبدالقدوس په قوماندانی. غبار (۷۵۸-۷۲۸) دغه جبهې د محاذ په نامه یادوي او شمېر یې د دغو قوماندانانو په قوماندانی ډېر ښیي: د خیبر محاذ، د چترال محاذ، د قندهار محاذ، د پکتیا محاذ، د وزیرستان محاذ، د پیواړ محاذ، او د تل محاذ. او دی بیا عقب جبهه کابل ښیي چي د هغه په نظر هلته "... از نظر سوق الجیشي کدام مرکز عالي سوق و اداره اردوی افغانستان وجود نداشت." دلته موږ له اسمار او چترال نه غږېږو، چي د هوایي قوې د مروج کېدلو نه د مخه یې لږ و ډېر د خیبر په شان اهمیت لاره. په لرغوني مهال کې، له منځنۍ اسیا نه په هند باندي یرغلونه او مهاجرتونه شوي دي: د خیبر له لاري نه ډېر، او د چترال له لاري نه تر هغه لږ. چترال په جغرافیایي لحاظ د کونړ د درې سر دئ، چي د ستر احمد شاه له وخت نه د افغانستان یوه برخه وه. د نونسمي پېړۍ په وروستۍ لسیزه کې امیر عبدالرحمن او د باجوړ نوئ په واک رسېدلئ، عمرا خان، په اتفاق یو حکمران د مهتر په نامه په واک کړ، خو برتانوي هند، د چترال د ستراجیکي اهمیت له امله پرې حمله وکړه، هغه یې ونیوه، او یوه قوه یې هلته پر ځای کړه، د دې لپاره که روسیه له دغې لارې یا د شا له خوا د هند په لور سوقیات وکړي، مخه یې ونیسي.

بل کال (۱۸۹۲) امیر عبدالرحمن د پخواني کافرستان له لاندي کولو نه وروسته د باشګل یا بازګل مهمه او اوږده، لویه دره، چي له اسمار نه تر منجان غځېدلې ده، د تګ راتګ او سوداګرۍ لپاره پراخه او تیاره کړه، په اصل کې په دغه مقصد چي که روسیه په هند باندي یرغل کوي، دغه لنډه لار به غوره کړي، چي په دغه حال کي به نور پراخ افغانستان له خطر نه بچ وي. دغه حمله و نه شوه، او کېدل یې هم ګران وه، خو د برتانوي هند چارواکي هغه وخت د دغسې حملې وېره په قوت لرله. په هر حال له هغه کال (۱۸۹۵) نه چترال اول د برتانوي هند او بیا د پاکستان تر قبضې لاندي شو. د پاکستان دغه قبضه ممکن یوه ورځ پخپله کونړ ته خطر وګرځي. پاکستان په ژمي کي شاوخوا شپږ میاشتي، د مځکې یاني د دیر درې له لاري چترال ته د واورو له امله ورتللی نه شي، او د کونړ له لاري ورته تللای شي. خو چترال د خپلواکۍ په جګړه کي، چي پخپله افغانستان پرې پیل کړې و، چندان مهم نه و. په اسمار کې هم یوه وړه قوه د جنرال عبدالوکیل نورستاني په قوماندانی پرته وه.

د غبار په وینا (۷۲۰) د خپلواکۍ جګړې په اخیر کي، چي سپاه سالار صالح محمد په شا شوئ و "قوه افغاني از کنر در داخل علاقه چترال هجوم کرد. جنګ بین طرفین اغاز ګردید، ولي این جنګ ها قاطع نبود، تا متارکه امضا شد، و قوه افغاني مراجعت کرد." غبار دا هم وایي چي، میرزمان کونړي د ډېرو نورو افغانانو په شان د خپلواکۍ په پلوي او د انګریزانو په مخالفت تبلیغ کاوه. اروابناد سید شمس الدین، چي هغه وخت ځوان و، وایي چي: "میر زمان خان ... در جنګ استقلال در بریکوت (کنر) اشتراک کرد." (مجروح، ۴۲). بریکوټ چي د نورستان یو ښارګوټئ، یاني د افغانستان یوه برخه ده، د جنګ ډګر نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ښاغلئ زماني ټينګ دئ چې د خپلواکۍ په جګړه کې د ده نيکه څلرمه جبهه پرانيستلې او پر مخ بېوله. دا چي دی وايي د اماني دورې له تاريخ سره بې کچي مينه او تنده لري، په اصل کې شايد له همدې امله وي چي پاچا امان الله مير زمان له يوه عادي حال نه د خانۍ او اعتبار لوړ مقام ته رسولئ و. دلته دهغه په اړه يو څه ليکل ضروري ښکاري. ښاغلئ زماني چي زما په اړه ليکني کړي، وروسته له هغه و چي ما يوه شپه د ملګرو په مخ کې د څلورمي جبهې د جعلتوب او له خلکو سره د ده د نيکه د زور زياتي په اړه يو څه ويلي و، چي دی يې پارولئ او بيا يې دغه ليکنه وکړه. زه دلته د موضوع په اجتماعي اړخ يوڅه ليکم، او که زماني خپلې ليکنې ته د کمپين او مبارزې شکل نه وای ورکړئ ، ما به دغه ليکنه هم نه وای کړې. اوس نو که کورنۍ يې، او په خاص ډول د هغه شخصي کورنۍ، چي زه ورته په درنه سترګه ګورم، څه ګيله لري، هغه دي پخپله له ده څخه وکړي. زه به دغه موضوع په هيڅ ډول شخصي نه کړم.

لوی مجروح وايي چي " در کنر هم صافي ها (با مير زمان خان که از خوانين و ملکان بزرگ بشمار ميرفت) تصادم کردند و جنګ ها و زد و خورد های متعددی صورت ګرفت. مير زمان خان که از ملاکين کنر بشمار ميرفت خود او مرد فعال و جاه طلبي بود که بانجام اجاره درای [داري] های مالياتي با حکومت های محلي ثروت و اعتباري مزيدي اندوخت بعد باتهام يک واقعه جنايي در زمان حبيب الله خان محبوس شد و بعد از فوت امير حبيب الله خان محبوسين سياسي و سرکردګان قومي را امان الله از محبس رها کرد و انها را باشتراک در جنګ استقلال سوق داد مردم را به اماکن خود فرستاد و مير زمان خان باين ترتيب از حبس رها شد و در جنګ استقلال در بريکوت (کنر) اشتراک کرد و با استقرار رژيم اماني او هم بر اعتبار و قدرت خود در ولايت کنر افزود و از حسن نظر و اعتبار دولت بهره کافي برداشت. اما بالاخره شخصي ګشت که ديګر در کنر نمي ګنجيد و با قيام صافي ها و نارضايي مردم مواجه شد." (مجروح، ۴۱-۴۲)

د عزيز هندي په وينا (۱۵۸) مير زمان کونړي "... له يوه معمولي حالت نه ... پرمختګ کړئ و." دغه "معمولي حال" يوه مبهمه افاده ده، او زه نه غواړم په اړه يې څه ووايم.

داسي ښکاري چي مير زمان د منګلو له پاڅون نه وروسته په کونړ کې د لا غټ مقام ګټلو په فکر کې شوئ و، که څه هم قومي بنسټ يې نه لاره، بيا هم د عزيز هندي په وينا (۲۵۴-۲۵۲) (... کله چي [ميرزمان] د منګلو د پاڅون ټکولو نه وروسته د خپل لښکر [ايله جاري] سره سيمي ته ورغئ، نو په فکر کي يې بدلون راغئ او په خپل سر شو. اوس يې په منظمه توګه نقاره وهله او په خپلو سرتېرو يې پرېډ (تمرين) کاوه او " کله چي د ده ظلمونه خلکو وليدل، هغه يې و نه زغمل او د ده پر ضد يې پاڅون وکړ." اخر خبره حکومت ته ورسېده. حکومت اول برګېډ احمد جان، او د هغه د ناکامۍ نه وروسته يو بل ستر افسر هلته واستاوه. هغه هم امنيت ښه ټينګولی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونه شو. بیا پخپله پاچا جلال اباد ته لاړ." پاچا له هغه سره په ډېره نرمي چلند وکړ، سره له دې چې وروسته (له ده ځخه) ۹ سوه انګریزي توپګ او څو لکه مرمۍ راووتې." (عزیز هندي، ۲۵۲)

پاچا امان الله به ځکه چې میر زمان یې په خپل سر پرې ایښئ و، چې مور یې هغه "زوي" بللئ او "هغه به تل زیات شمېر سوغاتونه هغې ته لېږل." (عزیز هندي، ۲۵۳) لکه د مخه چې ویل شوي، پاچا د خپلي مور په سپارښتنه زیاتره نائب الحکومه ګان، بارکزیان، مقرر کړي وو. میر زمان یې هم د هغې په خاطر په خپل سر پرې ایښئ و. پاچا به له دې امله هم د خپلي مور سپارښتني منلې، چې هغې خپل وراره، والي علي احمد، چې د پاچايي خیال یې لاره، سرکښۍ ته نه پرېښود. خو میر زمان د پاچا او د هغه د مور په ډاډېنې "... د پاچا په رعیت ... تېری کاوه؛ محلي حاکمانو له وېرې د ده سره هیڅ نه شول ویلای او آن د شاوخوا د حاکمانو وهل ټکول د ده لپاره معمولي خبره وه." "د ده د نوکرانو د ظلمونو ځخه هم څوک خوندي نه وو، او په خپلو ګاونډیو خانانو باندي یې هم ډول ډول تیري کول، او د دوی مځکې یې په خپلو مځکو ګډولې." (عزیز هندي، ۲۵۳) د همدغې زور زیاتي پایله له خلکو سره نښتې او " ... شهرت امان الله ځان به بیدیني هم مزید علت ګشت." مجروح دا هم وایي چې " عم ما [سید زیور شاه] از عناصر ناراض از دولت بشمار رفت. این زد وخورد ها چهار سال کنر را نا آرام ساخت. بالاخره با این تصمیم اخر حکومت ارامي در منطقه اعاده شد. چند نفر از سرکردګان شنواري کنر اعدام ګشتند که این کشتن و بستن، کینه و انتقام را در دل مردم و مقابل خان مذکور بیشتر کرد و عواقب آن برای خان ناګوار تمام شد." (مجروح، ۴۲)

مجروح د دغو پېښو نېټه نه ورکوي. دا هم نه وایي چې حکومت له میر زمان سره څه وکړل. دا چې عزیز هندي وایي چې میر زمان د شنوارو له پاڅون نه د مخه په کابل کې "شاهي نظر بند و"، ممکن د دغو پېښو له امله وي. خو دا دغسي نظر بندي وه چې، هغه له کابل ځخه یوازي خپلي سیمي ته تللی نه شو. کورنۍ یې هم ورسره وه، او په کونړ کي یې جایداد هم پر ځای و. پر دې برسېره هلته په کابل کې " ... د فرقه مشرۍ رتبه ورکړل شوې وه." (عزیز هندي، ۲۵۲) سردار شیر احمد چې د شنوارو د پاڅون په ځپلو کي پاتي راغئ، او د جلال اباد ښار تر خطر لاندې شو، حکومت میر زمان کونړي هلته واستاوه، چې د مومندو له ایله جاري او سرکاري پوځ سره په ګډه جلال اباد وساتي. خو د عزیز هندي په نظر " ... د دې کار د تر سره کولو لپاره میر زمان کونړي په هیڅ ډول موزون نه و. هغه په لومړي سر کې په خپله سیمه کې د بد نوم خاوند و، او مومندو او نورو زیات خلکو [خلک] د ده د وینو تږي و." او هلته " د میر زمان خان د رسېدو سره سم ... د حکومت هځې له ناکامۍ سره مخ شوې" او دغو " ... دښمنو قبیلو او فرقو ته د بدل اخیستنې لپاره په زړه پوري موقع په لاس ورغله ... هغوی په میر زمان کونړي او د هغه په پلویانو برید وکړ. نتیجه دا شوه چې له لږې مودې وروسته دی او د ده لښکر یې و ځاپه." (عزیز هندي، ۲۵۷) په یوه روایت د میر زمان یو زوی هم د جلال اباد په جګړه کې تلف شوئ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میر زمان کونړي اساسي ضعف په خپلې سیمې کې و؛ هلته یې نه یوازي قومي بنسټ نه لاره، لوی قومونه لکه ساپې، شنواري او مومند ورسره مخالف وو. یوازي حکومت د ده ولي نعمت، او د ده د خانۍ او قدرت سرچینه وه، او همدا چي دغه سرچینه یاني د پاچا امان الله پاچایي نظام مخ په لړزېدلو شو، د ده خاني هم مخ په ختمېدلو شوه. پاچا چي له کابل نه د کندهار په لور روان شو، په کونړ کې ګډوډي شوه. ساپیان او شنواري د محلي حکومت پر ضد فعال شول. مجروح په دې اړه اوږد غږېږي. په لنډه توګه، میر زمان، چې له اویا وسله والو ساتندیانو سره ګرځېده، په چغه سرای (اوسني اسد اباد) کې له سید شمس الدین سره مخ شو. په دغه وخت کې دوي ټول د مجروح د کلي، یاني شین کوړک په خوا روان وو، چي له شیګل سره نژدې پروت دئ، چي زیاتره اوسېدونکي یې شنواري دي. میر زمان مجروح ته وویل چې غواړي اسمار د ده په مشوره له محاصرې څخه خلاص کړي. مجروح وایي چي هغه راته وویل چې " بعضي مردمان اوباش قریه تصمیم دارند بر من حمله کنند و شنیده ام انها برای همدستان خود به قریه های دیگر قاصدان و خبر رسانان فرستاده اند ." (مجروح، ۵۰) له دغو خلکو نه مطلب ساپیان وو، چي له بادیل او دیوه ګل نه ولاړ شوي، او د پېچ درې له ساپیانو سره یې په ګډه د چغه سرای ولایت مرکز نیولئ وو. مجروح په آس سور، ځان خپل کلي، شین کوړک، ته ورسوه. میر زمان له خپلو ملګرو سره پیاده، د ماښام په مهال شین کوړک ته ورسېد. مجروح وروسته له هغه چې په خپل میلمستون کې یې د هغو عزت وکړ، د هغه ملګري یې د وطني دود له مخې په نورو کورونو ووېشل. نور نو د هغه په ژبه " خودم به خوابگاه رفتم. لحظه یي بعد صدای فیر تفنگ شنیدم. و از بستر برجستم که طرف مهمانخانه بروم. دیدم در بزرگ قلعه از طرف بیرون بسته و زنجیر شده است. بر سر بام بر آمدم و صدای غلغله و صدای تفنگ ها را زیاد تر شنیدم. دیدم که راه برامدن از سربام موجود نیست. فرود امدم. در بین حویلي نا آرام و منتظر استاده ماندم که صدای کشودن در کلان بلند شد. به انطرف دویدم. ان ناظر امور ما را دیدم که در راه کشوده سات [است]. گفت خان صاحب را متاسفانه کشتند، و این شر ذمه قلیل اوباش به عجله کار خود را انجام دادند." (مجروح، **۵۰-۵۱**)

مجروح نه وایي چي دغه وژنه په مشخص ډول د چا کار و. له لیکنې نه یې ښکاري چي دا د ساپیانو کار وي. خو څنګه چي دغه دواړه قومونه له هغه نه د انتقام اخیستلو په انتظار وو، او مهم کارونه یې په ګډه کول، احتمال لري چې دغه وژنه د دواړو کار وي. په هر حال دغه پېښه به د ۱۹۲۹ کال د جنوري په اخر کې شوې وي.

په پای کې به د دغې لیکنې مهم ټکي له یو څو تبصرو سره په لنډ ډول بیان شي.

د ښاغلي زماني دغه حکم چي د امان الله د سقوط پاښو لیکوال برتانوی سکرتر، شیخ محبوب علي دئ، هم سم نه دئ. د هغو لیکونکئ اروا ښاد علي احمد (شالیزي مومند) دی، چي د پاچا په ټوله دوره کې د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منشي و. امریکایي لیکواله، ریه ستیوارټ، او د منشي علي احمد وراره، ښاغلئ مهدي شالیزي،همدغسې وایي. وروستی چې اوس په سویس کې اوسیږي، او په افغانستان کي یې په حربي پوهنتون کي استادي کوله، وایي چې تره یې د پاچا په ټوله موده کې د هغه منشي و، او کوټي ته هم ورسره لاړ، او بیا بیرته وطن ته ستون شو. دغه پاڼي هم یا په ۱۹۲۹ یا په ۱۹۳۰ کي تهیه شوي دي، یاني هغه وخت چې دی هلته و، نه محبوب علي. اساسي دا هم ده چي پاچا چي له کندهار نه د کابل په نیت غزني ته رسېدلئ و، هغه وخت شیخ محبوب علي په افغانستان کي نه و. هغه وخت په کابل کي د برتانوي هند سفارت تړل شوئ و. د معاصر لیکوال سید رسول په وینا " در ۲۰ فبروري همفریز، سفیر انگلیس، در کابل به عطا الحق وزیر خارجه رژیم حبیب الله اطلاع داد که حکومت انگلیس قصد دارد سفارتخانه اش را از کابل خارج نماید. ... عطا الحق هر قدر کوشید همفریز را قانع سازد که دولت روز به روز بر اوضاع مسلط میگردد. ... اما سفیر انگلیس حاضر نشد از نظرش بگذرد." و " چون زمستان شدید و میدان هایي کابل نسبت برف باري مسدود بود، عملي شدن این برنامه برای چند روز معطل ماند. در دو روز آینده آن "همفریز" تمام اسناد و اوراق سفارت انگلیس در کابل را آتش زد، و به تاریخ ۲۵ فبروري که هوا خوب شد، تمام اعضای سفارت در هشت طیاره عازم پشاور گردیدند، و رحمت خان را به حیث نماینده انگلیس در کابل گذاشتند." (سید رسول، ۴۷-۴۸)

خو ښاغلئ زماني وایي چې " دا لیکنه د منشي علي احمد خان نه ده. دی د دربار منشي هم نه و، او نه د خپل موقف پر اساس کره او دقیق معلومات درلودلي شو." دغه جمله سر پایه ناسمه او د هغه د ذهن زېږنده ده. د محترم مهدي شالیزي له قول نه د مخه ویل شوي چي تره یې، اروابناد منشي علي احمد د فارسي ادبیاتو او د کلاسیکو اشعارو علاقمن، او په دیني چارو کي لاربنود و، او پر دې ټولو برسېره د تاریخ غزنین په نامه یې لاسي لیکنه هم لرله، چي د صدراعظم محمد هاشم په وخت کې له چاپ نه پاتي او لادرکه شوه. خو د اروابناد فرهنگ د افغانستان در پنج قرن اخیر له مخي دغه ناخپره شوې لیکنه له اروابناد سید قاسم رښتیا سره وه، چي ده به له هغه په خپل اثر کي استفاده هم کړې وي، او اوس د منشي د کورنۍ غړي کوښښ کوي هغه پیدا او خپره کړي.

د ښاغلي زماني بله افسانه دا ده چي " دولت انگلیس ده سال زحمت کشید تا دولت امانیه را با پروگرامش معدوم کند." ډېر حیرانوونکئ فکر! په دغه حیرانوونکي بې بنسټه حکم د مخه پوره ګړېدلئ یم. دلته به دغومره ووایم چي پخپله پاچا امان الله په کندهار کې له یوه امریکایي جورنالست سره په یوې مرکې کي د برتانوي هند حکومت په خپلې ناکامۍ کې تبرئه کړئ، او پر هغه سربېره یې دا هم ویلي و چي دا افغانستان ملایانو د هغه مخالفت کړئ، بې له دې نه چي له چانه یې پیسې تر لاسه کړي وي. خو د ښاغلي زماني له دغو لیکنو نه څرګنده ده، چي دی د خپلې خاصي ایدیالوجۍ له مخیله "انګلیسانو" سره دغسې ټینګ مخالف دئ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د پاچا دغه خبره به هم و نه مني. او که ممکنه وای ورته به يې عرض کړئ وای چي صاحبه! تاسي چي لـه وطـن نه په وتلو مجبور شوئ، دا ستا پر ضد د انګريزانو د توطئو او دسيسو لـه امله ده، نـه د افغانـانو د مخالفت لـه امله.

ښاغلئ زماني دا هم وايي، چي همفريز " ... د انګريزي دسيسو او توطيو په جوړولو کي خورا ستره برخه درلوده." د ده مطلب دادئ چي پاچا امان الله د همفريز په " دسيسو او توطيو" سره ناکام او له وطن نه په وتلو سره مجبور شو. دی به په دې نه پوهيږي چي يو سفير د کوربه او د خپل حکومت تر مينځ يوه ديپلوماتيکي واسطه ده او وظيفه يې دا نه ده چي د کوربه حکومت په وړاندي سياست وضع کړي. دی بـه د کوربـه حکومت پـه اړه خپـل حکومت ته راپور تهيه کړي، او نظر ورکړي، خو دا د هغه د حکومت صلاحيت دئ، چي په اړه يې سياست وضـع کړي. لکه چي په متن کي د مخه شرح شوي د برتـانوي هند ، او د برتـانيې د حکومتونو سياست دا و، چې پاچا امان الله پر خپل مقام پاتي وي. دغه نظر هم ډېر اوربدل کيږي، چي د کلکان حبيب الله په کابل باندي د حملې پـه وخت کي زخمي شو، او د برتـانيې په سفارت کي يې درملنه وشوه. دغه اوازه حقيقت کېدلی نـه شي، پـه دې چي حکومتي قواوو، له هغه سره ارګ ته د تللو په حال کي ښتي نه دي کړي. حکومتي چاروا کي د هغه په حملې خبر نه وو، او تياري يې هم نه درلود. دا يوازي شاهي رساله وه، چي په خپل ټينګ مقاومت سره يې حبيب الله او ډلـه يې په شا تلو ته مجبوره کړه.، او لـه هغـه وروسـته و، چي حکومتي پوځيـان ورپسې شول، او لـه يـو څو ښـتو وروسته، حبيب الله او ملګرو يې په باغ بالا کي سنګر ونيوه، او مقابلې وشوې چي نژدې ديارلس ورځي يې دوام وکړ. په همدغه وخت کې و، چې دی په کومه ښته کي په هوايي بمبارۍ سره په اوږه پـه شـرپنل يـا چـره ولګېـد ، او زخمي شو، او يرغلګر وار په وار له ډګر نه په شا شول، او پخپله حبيب الله اول پغمان ته لاړ. په کوم ځای کي مې لوستي چې هلته کوم برتانوي جراح د هغه درملنه وکړه، خو د هغه زخم پـه اصـل کې کـاري نـه و. پاچـا امـان الله د حبيب الله د يرغل په اړه دغومره ويلي چي ارګ ته د راتګ په وخت کې کوم برتانوي چاروا کي يـا سفير لـه حبيـب الله سره ليدلي او خبري کړي وې، خو هغه په دې اړه چي سفارت مامون وي.

ښاغلئ زماني د شنوارو پاڅون هم د برتانوي قونسل، جهان ګير خان، په لمسه بولي، او وايي چي ده "... در اغتشاش شنوار رول مهمی را ايفا نمود." له زماني نه پرته به دا څوک ومني چي يو خـارجي قونسـل د شنوارو په شان يو لوی قوم د خپل پاچا پر ضد پاڅون ولمسولی شي. دغه پاڅون ډېر اساسي عوامل لرل، چي شرح يې د مخه شوې ده. هو، د پاچا امان الله د وخت په نا ارامیو کې برتـانوي چـاروا کو ډېر کوښښ کـاوه، چي څنګـه چې دوی د خپل امنيت په اړه د حکومت د امنيتي قواوو باندي ډاډه کېدلی نه شي، دوی بايد دغسي چلند ونه کړي، چي په دوي د مکناتېن او کوګناري کاني و نـه شي، چي پـه افغـان- انګليـس پـه لـومړۍ او دوهمـه جګـړه کـي وژل شوي وو. همفريز، چي له دغو پيښو څخه خبر و، کوښښ کاوه چي په نا ارام افغانستان کې د ده او د ملګرو ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوندي وي، او د خطر په وخت کې ترېنه ووزي. ده د حبيب الله کلکاني د اميري په وخت کې، د ۱۹۳۰ کال د فبروري په ۲۵ مه همدغسې وکړل. ده د هغه واکمني نه پاتي کېدونکې ګڼله، او فکر يې کاوه چي ناارامي به نوره هم ډېره شي. ده حتی د نورو لوېديځو هيوادو د سفارتونو چارواکي هم وهڅول چي له کابل نه په برتانوي الوتکو کې پېښور ته لاړ شي، او هغوی همدغسې وکړل. په کابل کې د شوروي اتحاد او ترکيې سفارتونه پاتي شول. تر ډېره اندازه د دغه همفريز په کوښښونو د امير حبيب الله رجيم بين المللي حيثيت و نه موند.

ښاغلي زماني چي زما په اړه دغه ليکنه کړې په اصل کې له شخصي نظر نه کړې ده. ما په يوه مجلس کې د ده نيکه په هغو الفاظو ياد کړئ و، چي د مخه يې ذکر شوئ دئ. ما داهم ويلي و، چي د خپلواکۍ په جګړه کې څلورمه جبهه نه وه، خو دی ټينګ دئ چي څلورمه جبهه وه او سروالي يې هم د ده نيکه کوله. دا بل څه نه بس د افغاني تاريخ مسخ کول دي. دی دا هم خيال کوي، پاچا امان الله، چي د ده نيکه يې، چې د امير حبيب الله په وخت کې، په کومې جنايي موضوع کې بندي شوئ و، له محبس نه ازاد کړي، او د اعتبار او حيثيت خاوند کړئ و، سپېڅلئ او له انتقادو نه اخوا دئ. دی په دې نه پوهېږي، هيڅ انسان- پاچا وي، يا پير يا ولي-سپېڅلئ او له انتقاد نه آخوا نه دئ. د معاصر مهال په دولتونو کې، هغه هم د پاچا امان الله په شان، چې په خپله خوښه يې حکومت کاوه. سياستونو او چلندونه په اساسي ډول مهم دي، په دې چې هغه په ټول ولس اثر کوي، او که يې وتوروي، دهغو په وړاندې غبرګونونه ښيي. دوی په واقع کې په دغسې موضوعګانو کې د خپل وخت قاضيان دي، او دا د تاريخپوه دنده ده، چې دغه ټول څه په نظر کې ونيسي، او هغه په افاقي ډول د هغه وخت د ليکنو پر بنسټ شرح او بيان کړي. سياسي تاريخ په حقيقت کې همدغه وي. ما په خپل کتآبګوتې کې، د پاچا امان الله په اړه دغه ټول په نظر کې نيولي، خو ښاغلئ زماني دا ټول هسې " د انګريزانو د فتنو نه ډک تبليغات" ګڼي. دي چې د امان الله له " دورې سره بې کچې مينه او تنده" لري، له دې نه عاجز شوئ چي د هغو درک وکړي.

نو د ده په اړه زما هغه وينا سمه ده، چي د مخه مې په همدغې ليکنې کې کړې، او هغه دا چې " د ښاغلي زماني د ژوند فعاله برخه په مخالفت، ضديت، پټو فعاليتونو او ګوندي مبارزو کې تېره شوې، نه په طبي او علمي کارونو کې." ده د همدغه فکر له مخې، زما په اړه له تومتونو، کترو او بې بنسټه حکومونو نه ډکې ليکنې هم په پښتو او هم په فارسي کې په افغان-جرمن ويبسايټ کې خپرې کړي. ده په دې هم بسيا نه ده کړې، او هغه يې بيا له يو څو ورته ليکنو سره يو ځای چاپ کړي او يو وخت بل وخت يې په غونډو کې ويشي. دی خيال کوي چي دا هم ګوندي مبارزه ده او دی چې په هغې کې مهارت لري، نوم به وګټي. له ده نه چې له ليسانس نه پورته تصديق په لرلو سره ځانله ډاکټر وايي، داسي توقع کېدله چې د ډاکټر په شان چلند وکړي، خو دی له دغسې چلند سره روږدئ نه دئ، او هغه يې لا په تکليف کوي. له همدې امله وه چې ده دغې موضوع ته د پوهې د شاګرد په څېر و نه کتل، او ډنډوره يې ترېنه جوړه کړه. البته هر څوک حق لري چې د هرچا په ليکنې انقاد وکړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیمګړتیا یې، که لري، په ګوته کړي، خو لیکني یې باید په سویه او د جامعې له نظر نه وي، نه له شخصي نظره. او په هر حال کې په نظر کې ولري چي دا د اجتماعي اخلاق تقاضا ده. خو ښاغلئ زماني په دغسې لیکنې کې پاتي راغلئ، او له لیکنو او د هغو له خپرونو نه یې واضحه ده چي دي یو پروپاګندچي ماوست دئ.

په پای کې به وویل شي چي ننداره ایزي لیکني به کله کله، هغه هم د لنډي مودې له پاره، له تاوده هرکلي سره مخ شي، خو هغه به په تېره چې د شخصي غرض له مخې وي، نه دا چي تنویر ونه کړي، تېرایستل به وکړي. ځوک چي په ارادي ډول د واقعیت پر خلاف لیکنه کوي، په اصل کې خپل ځان بې اعتباره کوي. نو که ځوک غواړي تنویر وکړي، ورته ښایي چې لیکني یې د ثقه شواهدو او معقولو دلیلونو له مخې وي، نه د بې بنسټه حکمونو او شخصي غرضونو له مخي، لکه د ښاغلي زماني چي دي.

اوس نو د هغه کوم خواخوږي ته ښایي چي ورته وو ایي چې ګوره اول زده کړه، بیا کوزده کړه، او تل رښتین اوسه، او دا چي دا یوویشتمه پېړۍ ده، او په دغې پېړۍ کې د تاریخپوه جان لوکاس په نظر " اوه! نور نو د تاریخپوه دندې اسانې نه دي. د ډېرو دلیلونو له مخې، د دغه حال په ګډون چي نور نو خلک- تعلیم کړئ وي یا نه وي، ساده نه دي." (۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

د ښاغلي سیستاني د لیکنو په هکله

ښاغلئ کاندید اکادیمیشن محمد اعظم سیستاني د ښاغلي زماني د لیکنو تر اثر لاندي له وطنوالو نه وغوښتل چي د پاچا امان الله په اړه زما کتابګوټئ له خپل لیست نه وباسي، یاني ویې نه لولي. ښاغلئ سیستاني به د ښاغلي زماني په شان زما دغه کتابګوټئ د " انګرېزانو له فتنو نه ډک تبلیغات " ګڼلي وي، چي په یوویشتمي پېړۍ او هغه هم په لوېدیځي نړۍ کې یې دغسي چنګیزي ډول حکم صادر کړئ دئ. له دې امله د ده د لیکنو په اړه یوه لنډه لیکنه لازمي ښکاري. څنګه چي په تیرو پاڼو کي مي دا تثبیته کړه، چي د پاچا امان الله د سقوط په نامه پاڼي د اروابناد منشي علي احمد لیکنه ده، نه د برتانوي هند د سفارت د سکرتر محبوب علي. د هغې په اړه دلته څه نه وایم. دغومره بیا وایم چي هغه وخت چي پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په نیت غزني ته رسېدلئ و، او دغه پاڼي د هغه د دغه سفر په اړه دغسي دقیق مالومات ورکوي، چي په نورو لیکنو کې نه لیدل کیږي. او دغه وخت په کابل کې د برتانوي هند سفارت تړلئ او چارواکي یې، د محبوب علي په ګډون، له افغانستان څخه وتلي وو، د ده لپاره ممکنه نه وه چي دغسي لیکنه وکړي، په داسي حال کي چي اروابناد منشي علي احمد له پاچا سره ملګرئ و. په دې ډول د سیستاني دغه وینا له اصلي موضوع سره هیڅ تړاو پیدا کولی نه شي، او هغه د ده د خپل ذهن محصول کیږي.

لا عجبه داده چي ښاغلي سیستاني په خپلې دغې لیکنې کې زما یو بل کتابګوټی " سطحي " ګڼلئ، په نامه د افغان، افغانستان و مختصري از کوشش هاي افغان ها برای تشکیل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان. دغه کتابګوټی په ۱۹۷۸ کي د کابل پوهنتون، د ادبیاتو د پوهنځي له خوا خپور شوئ دئ. د ده دغه حکم اول د بحث له موضوع سره هیڅ ارتباط نه لاره. دی په دې نه پوهیږي چي دا دعلم او منطق مخالفه طریقه ده، چي غواړي تاسي د خپلي موضوع په اړه هغه څه ولیکئ، چي ورسره ارتباط ولري. د لا وضاحت لپاره به ووایم چي که تاسي په لابراتوار کي له هایدروجن او اکسیجن سره کوم بل عنصر ګډ کړئ، اوبه تر لاسه کولی نه شئ. داسي هم که تاسي په خپل انټرنټي پیغام کې یو توری کم یا زیات کړئ، پیغام به مو هدف ته و نه رسیږي. په اجتماعي موضوع ګانو کي هم د دغه اصل رعایت حتمي دئ. تاریخ خو له هغه نه پرته تاریخ کېدی نه شي. تاریخ په اصل کې د تیرو انساني پیښو بیرته رغونه ده او تاسي نه شئ کولی چي ټولي تیري شوي پیښي له سره ورغوئ، خو په هغه حال کې چي په هغو کي انتخاب وکړئ، او هغه یې بیرته و رغوئ چي، په موضوع پوري مربوطي، مهمې او تمثیل کوونکي وي، او بیا پیښي د علیت د فارمول له مخې شرح او بیان کړي. په دې ډول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکونکي پوهه، تجربه او د څېړني طريقه په تاريخ ليکنه کي اساسي اهميت لري. ښاغلئ سيستاني د ښاغلي زماني په شان په خپله ليکنه کې هغه څه ننه باسي چي زړه يې غواړي، او له خپلي ليکني څخه ګډوله جوړوي. دغسي ليکنه به ادبيات يا بل څه وي، نه تاريخ، په خاص ډول چي منابع يې ثقه او د باور وړ نه وي، لکه د ښاغلي سيستاني راتلونکي ليکني چې همدغسي دي.

ښاغلي سيستاني د خپل ذهن په حکم زما افغان و افغانستان کتابګوتئ "سطحي" ګڼي، بې له دې چي محتويات او منابع يې په نظر کې ونيسي. زه عادت نه لرم خپل اثار وستايم، خو دلته مجبور يم ووايم چې زما دغه کوچنی اثر د اصلي منابعو له رويه کښل شوئ دئ. د يوې برخې ذکر يې دلته لازمه ګڼم.

ښاغلئ سيستاني د ساموېل بېل (Samuel Beal) او ستاني جولي ين (S. Julien) ترجمې نه دي ليدلي چې د نامتو چينايي زاير، شون چونګ (زوکړي کال ۲۰۳ زېږدي)، مشهور په هيون تسانګ اثر يې په انګليسي اړولئ، وروستي دېرش کاله په هندوستان، شمالي، مرکزي او شرقي افغانستان کي ګرځېدلئ او په خپل اثر کي يې د افغان نوم په اپوکين

(O-Po-Kien) ياد کړئ.

ما په خپل دغه کتابګوتي کې د ساموېل بيل (۱۸۸۸) له متن نه په استفادې سره د سر پرسي سايکس (Sir P. Sykes) يو غلط اقتباس هم سم کړئ، چي هغه د باميان د خلکو په اړه دئ. ما ته د دواړو ترجمو په لوستلو سره مالومه شوه، چي د پروفيسر بېل په ترجمه کې د اپوکين ياني افغان کلمه ترجمه شوې نه ده. دغه نوم د پروفيسر جولي ين په ترجمه کي ترجمه شوئ، چي هغه وروسته د لرغوني هند په نامه د ايليکزاندر کننګهم د اثر اساس شوئ دئ، او هغه په ټينګه ويلي چي: " زه نزدې ډاډه يم چي د اپوکين له نامه نه د شون چونګ مقصد افغان و."

داسي هم ما په هند کې د لودي او سوري سلطنتونو بيان د اصلي منابعو پر بنسټ کړئ دئ، لکه چي د ګورګانو په وړاندي مي روښاني غورځنګ شرح او بيان کړئ دئ. د همدغو منابعو پر بنسټ په دغو فصلونو کې دغسې بصيرتونه او نظرونه وړاندي شوي دي، چي ممکن په ډېرو لويو اثرونو کې و نه موندل شي. په فارس يا اوسني ايران باندي د هوتکو حاکميت هم د دغسي اصلي منابعو له مخې او په دغسې دقيق ډول تهيه شوئ چې حتی يو ايراني تاريخپوه ستايلئ، په داسي حال کې چې ايراني ليکوالان په عمومي ډول په فارس باندي د افغانانو غلبه "فتنه افاغنه" بولي. د دوی پرخلاف د ايران تاريخپوه داکتر يوسف متولي حقيقي د افغانستان او ايران په نامه په خپل اثر کې زما کتابګوتئ په دغه ډول ياد کړئ دئ: " محمد حسن کاکړ، مؤرخ افغاني، کتاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

خود را در دو فصل و بیست و یک گفتار و با استفاده از منابع فارسي و اروپایي تالیف کرده است. فصل اول این کتاب با عنوان افغان و افغانستان و مربوط به تاریخ سیاسي و تمدن افغانستان تا هجوم چنگیز را و فصل دوم با عنوان افغان ها و تاسیس دولت در تاریخ سیاسي افغانستان را بعد از حمله مغول تا پایان حکومت امیر عبدالرحمن خان مورد توجه قرار داده است. مؤلف که استاد تاریخ معاصر افغانستان در دانشگاه کابل بوده درین کتاب خود گوی سبقت را از سایر مؤرخان پشتون گرا ربوده و درین راستا حاضر نه شده است که از کلمه ایران در کتاب خود استفاده کند، بلکه ازان تحت عنوان فارس یاد کرده است. مهمترین ویژه گي مثبت این کتاب ارایه دقیق منابع و مآخذ است، که باین شکل در کمتر کتب مؤرخان افغاني به چشم میخورد." (۲۵)

زما د همدغه کتابګوتې اول څپرکۍ په ۴۰ مخونو کې د افغان، افغانستان یا د افغانانو هویت او د هغو استوګنځي ته وقف شوئ. دا هم د اصلي منابعو پر بنسټ ۳۷ کاله دمخه تهیه شوئ، چي ځیني یې افغانانو ته نوي، او ښاغلی سیستاني به ترې خبر هم نه وي. خو دی سره له دې هم دغومره زړه ور دئ چي زما دغه کتابګوتۍ "سطحي" وګڼي او لوستونکو ته وښیي چي دی په دغسي موضوع ګانو کې متخصص دئ. دی به په دې خبر هم نه وي چي دغه کتابګوتۍ زما د نوي اثر (۲۰۱۱) پښتون، افغان، افغانستان مهم ماخذ دئ. ښاغلئ سیستاني خیال کوي چي دی د کتاب پېژندنې متخصص دئ، او لوستونکي دي دا د یوه واقعیت په توګه وپېژني، خو کاشکي دا واقعیت وای. د تاج التواریخ په اړه د ده له تبصرې نه ښکاره ده چي دی د اصلي او جعلي کتاب تر مینځ توپیر کولی نه شي. د ده دغه تبصره یا لیکنه د مخه په افغان-جرمن ویب سایټ کي خپره شوې په نامه د سیمای امیر آهنین، امیر عبدالرحمن خان، در تاج التواریخ.

دغه کتاب زما د ژوند په نامه امیر عبدالرحمن ته منسوب، خو تنظیم کوونکي او انګریزي کوونکۍ د هغه سرمنشي، سلطان محمد، و. لومړی ټوک یې د افغانستان د داخلي انکشافاتو په اړه او دوهم ټوک یې، په ډېره اندازه، دباندنیو اړیکو او په خاص ډول د سرحدونو د ټاکل کېدلو په اړه دئ. دغه کتاب بې له کوم شک نه د برتانویانو په لاس جعل شوئ. د دغه جعلتوب په اړه به زه وغږېږم. ښاغلي سیستاني دغه اثر په انګلیسي نه دئ لوستئ. ده د هغه ژباړه د تاج التواریخ په نامه په فارسي لوستلې ده. د کتاب تر لوستلو د مخه ده باید مالومه کړې وای، چي د هغه ژباړوونکئ او خپرونکئ څوک دي. نامتو تاریخپوه پروفیسر اي. اچ. کار په خپل کوچني، خو په لویدیځ کې ډېر یاد کتاب، تاریخ څه ته وایي، په نامه، وایي چي تاسي پخوا له دې چي د تاریخ په اړه کوم اثر لولئ، باید معلومه کړئ چي لیکونکئ او خپروونکئ یې څوک دئ. (دغه کتاب، په همدغه نامه، زما په ژباړې، د کابل پوهنتون د ادبیاتو د پوهنځي له خوا په ۱۹۷۰ کال کې خپور شوئ دئ). ښاغلي سیستاني د تاج التواریخ د لوستلو په وخت کې دغه کار نه دئ کړئ، په داسي حال کې چي نه یې مترجم او نه یې د خپرونکي نوم او نه هم د سلطان محمد نوم پکې ذکر شوئ دئ. په دوهم ټوک کي یې دغومره ویل شوئ چي " بفرمایش عالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

جناب مجدت انتساب شیخ الهي بخش و محمد جلال الدین صاحبان لاهوري سلمهما الله تعالی تاجران کتب بازار کشمیر لاهور بطبع اسلامیه لاهور بزیور طبع آراسته گردید." دغه دوه تاجران څوک وو، مالومه نه ده. دا هم مالومه نه ده، چې دوی دغه ترجمه په خپل نوښت یا د چا یا مقام په سپارښتنه او لګښت چاپ کړې ده. دغو تاجرانو څه علاقه لرل، چې دغه کتاب په ډېر شمېر چاپ کړي، په دغومره شمېر چې په افغانستان کې تر دې نژدې وخت پورې په دوکانونو کې لیده کېده. دا خو به هر چا ته مالومه نه وي، چې هغه په یوه وخت کې په لاهور، بمبیې او مشهد کې بازارو ته عرضه شوئ و. فارسي یې هم روانه، ساده او د بیان طرز یې هم په سویه او قانع کوونکئ دئ، او په ښاغلي سیستاني تر دې حد پورې اثر کوي، چې په خپلو خاصو عباراتو او افادې سره هم دغه کتاب، او هم د هغه لیکونکئ، یاني امیر عبدالرحمن، ډېر ستایلئ او د کورنۍ اوسنیو منسوبانو ته لا توصیه کړې، چې هغه خلکو ته معرفي کړي. د ښاغلي سیستاني خپل عبارات مې په یاد نه دي، خو دلیکنې روحیه یې همدغسې وه. په دې ډول دی د خپلې لیکنې له مخې د برتانوي هند د حکومت د تبلیغاتو ښکار شوئ دئ.

د تاج التواریخ د جعلتوب کیسه دا ده، چې منشي سلطان محمد د هغه انګریزي لومړنی متن، په لندن کې، جان میري خپرونکي موسسې ته د چاپ لپاره وسپاره او پخپله پنجاب ته ستون شو، چې اصلي استوګنځی یې و. په لندن کې حکومتي برتانویانو په دغه وخت کې خپل خاص مطالب د هغه په دوهم ټوک کې ځای کړل. ما دغه جعلي توب په لندن کې، د ډاکترۍ شهادتنامې ته د څېړنې په مهال کشف کړ. دغه کشف هغه وخت ښه یقیني شو، چې ما د برتانوي هند حکومت د پوځ اعلی قوماندان، مشهور لارډ کچنر، هغه راپور ومونده، چې په کال ۱۹۰۳ کې یې وایسرای لارډ کرزن ته استولئ او پکې ویلي و چې: "دهغه وروستۍ برخه په انګلستان کې جعل شوې ده." د "وروستۍ برخه" نه د هغه مطلب د امیر عبدالرحمن زما ژوند دوهم ټوک دئ، چې د تاج التواریخ دوهم ټوک کېږي. په دې اړه ما نور تاییدي نوټونه هم وموندل، چې هغه ټول مې په خپل تیسس کې راوړي. دغه تیسس په انګریزي کې زما لومړی اثر شو، چې د امریکې د تکساس دولتي پوهنتون په ۱۹۷۹ کې خپور کړ، په نامه 'د افغانستان ټولنه او حکومت د امیر عبدالرحمن په واکمنۍ کې'.

ښاغلي سیستاني دغه اثر لوستلئ نه دئ. دی په انګریزي نه پوهیږي. ده به زما هغه بل اثر هم لوستئ نه وي، چې هغه په ۲۰۰۲ کې په هالینډ کې د برل خپروونکي مؤسسې له خوا خپور شوئ، په نامه د افغانستان سیاسي او دیپلوماټیکي تاریخ، د امیر دوست محمد له مړینې نه د امیر عبدالرحمن تر مړینې پورې. د برل مؤسسه یوازې اختصاصي آثار خپروي. په دغه اثر کې د امیر شیرعلي او امیر عبدالرحمن داخلي او باندني سیاستونه او په خاص ډول د ډیورانډ توافق لیک په تفصیل بیان شوئ. دغه اثر به د محترم نسیم سلیمي په ژباړه، د علامه رشاد د خپرندویه ټولنې له خوا په نږدې راتلونکي کې خپور شي. ښاغلي سیستاني که په پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي دغه بل اثر هم لوستلئ وای، د جعلي تاج التواریخ تر اثر لاندي به نه وای تللئ. دغه اثر د ډیورانډ د کرښي په اړه، د دغي کرښي د دواړو خواوو لیکوالو، د نومیالي مشر افضل خان لالا په ګډون د مقالو ټولګه ده چي د ښاغلي زرین انځور په مشري، د افغانستان د کلتوري ودي ټولني له خوا په ۲۰۰۷ کي خپره شوې، په نامه د ډیورنډ، د واحد ملت د بېلتون کرښه. په دغه اثر کي د ډیورنډ کرښي په اړه زما اوه نوي مقالې هم نیول شوي دي. دا اثر په پښتو کي د دغي موضوع په اره یو بېساریځ، مهم انتقادي اثر دئ. که ښاغلي سیستاني دغه اثر هم لوستئ وای، د برتانوي هند د حکومت د تبلیغاتو ښکار به شوئ نه وای، هغه هم په دغسي موضوع کي، چي افغانانو ته حیاتي اهمیت لري. له همدې امله به وي، چي د ده له لیکنو نه واضحه ده چي د ده په نظر که افغان حکومت او خلکو دغه کرښه په رسمي ډول وپېژندله، له پاکستان سره به د دوی ستونزي پای ته ورسیږي. واضحه ده چي په دغه نظر سره دی د افغانستان په اړه د پاکستان د نقشو درک کولی نه شي، که څه هم ځان نیشنلست ګڼي. دی دغه تناقض ته هم ملتفت نه دئ.

په پاي کې به وویل شي، چي امیر عبدالرحمن د تالیف دغه جعل هم د برتانوي هند، او هم وروسته د پاکستان په ګټه او د افغانستان په تاوان تمام شوئ، چي د ستالین هغه وینا را یادوي، چي "ښه دپلوماسي د یوې فرقې کار کوي."

د ښاغلي سیستاني بله خاصه داده چي د خپلو لیکنو د سرچینو ثقه توب هم په نظر کې نه نیسي، او لیکل هم ډېر کوي. دی خیال کوي، چي ډېر لیکل یو څوک د علم لوړي درجې ته رسوي. په دې اړه به هم یوه بېلګه وړاندي کړم. شاوخوا پنځه ویشت کاله دمخه ده، د دعوت په مجله کې، په یوې لیکني کې ویلي و، چي "... از پوهاند هاله و پوهاند داکتر حسن کاکر، استادان پوهنتون کابل، باید پرسید که هر دو هنگام خروج از کشور دستگیر و به زندان پلچرخی سپرده شدند، چه ها که ندیدند از شکنجه و توهین و هتک حرمت وغیره. و اگر فشار نامه هاي پیهم سازمان عفو بین المللي، به ادرس ریاست جمهوري و اعضای شورای انقلابي و غیره ارگان هاي ذیربط نمیبود، خدا میداند که چه شري به روزگار شان می اوردند." په هغه وخت کي یوه درانه دوست رانه وغوښتل، چي د دغي غلطۍ د اصلاح لپاره یو څه ولیکم، چي زه یې له وطن نه په بیرون وتلو کي نه، بلکه وروسته په کابل کې ونیولم. ما وویل چې خیر دئ، دا کومه غټه موضوع نه ده، او ښاغلئ سیستاني به خپله تېرونه سمه کړي. خو دی سره له دې هم په دغه فکر کي دئ او تېر کال یې خپله دغه لیکنه په افغان-جرمن ویب سایټ کي خپره کړه، او له نورو لیکنو سره یې په ګډه چاپ کړه. ښاغلي سیستاني څنګه دغه موضوع نه ده هېره کړې، او په هماغه شکل یې بیا یاده کړې؟ ده به شاید غوښتل وښیي چي کاکړ له اجازې پرته له وطن نه وته، او مقاماتو ونیوه او بندي یې کړ. ما په بل ځای کي نه دي لوستلي، چي زه له پوهاند هاله سره یوځای د وتلو په حال کې نیول شوئ او بندي شوئ وم. څنګه چي ښاغلئ سیستاني د پرچم په رجیم کې د انقلابي شورا د رئیسه هیئت

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږئ و، دغه جعلي خبر به ده ته له رسمي منبع نه رسېدلئ وي. پرچمي چارواکو هم د نورو کمونستي رجيمونو د چارواکو په شان، خپلو ادارو ته د خپل خاص نظر له مخې خبرونه تهيه کول او رسول. په دغه حال کې د سيستاني وظيفه وه چې په دې اړه ځان ډاډه کړي، او د تاريخپوه په صفت ځان متيقين کړي، خو ده دغه کار تر اوسه هم نه دئ کړئ.

حقيقت دا دی، چې خادستانو زه د پوهاند هاله له نيول کېدو نه شاوخوا يوه نيمه مياشت وروسته په کابل ښار کې ونيولم. زه يې ځکه بندي کړم، چې ما د نورو استادانو په ملګرتوب د رجيم او شوروی يرغل په مخالفت، په د ننه، په خاص ډول په پوهنتون کې فعاليت کاوه. دا اسان کار نه و. خو موږ استادانو او محصلانو د عمومي اتحاديې د تنظيم له مخې ورته ملا تړلې وه. په پوهنتون کې د رجيم پر ضد نوري اتحاديې هم فعالې وې، چې د دغو ټولو په اړه مي په خپل نوي اثر- د افغان شوروي جګړه کې يوځه ليکلي دي. زموږ د اتحاديې د سر مسئول کسان- اروابناد پوهاند فضل ربي پژواک، پوهنوال ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی، ډاکټر محمد طاهر هاشمي، او ډاکټر عبدالله او زه وم. د نويو غړو په جلب سره موږ، د مصئونيت په خاطر، يو بل نه خبرول. محترم ډاکتر هاشميان زما په بلنه د اتحاديې غړئ شو. ده بيا د خطر په منلو سره د اتحاديې تبليغي پاڼې، چې محترم روستار ليکلې، د کوم معتمد شاګرد په وسيله ځينو سفارتونو ته رسولې. په مجموع کي زموږ د اتحاديې غړي ډېر شوي وو، او موږ فيصله وکړه، چې لس يا دوولس ورځې وروسته په پوهنتون کې مظاهره پيل کوو، او د ښار په لور به ځو، خو د هغه تر مخه يې ډاکټر روستار او شکرالله کهګدا ی او زه بندي کړم. زموږ په بندي کېدلو سره د پوهنتون يو شمېر استادان او محصلان له وطن نه ووتل، چې له احتمالي خطر نه بچ وي. خو خاد زموږ له اتحاديې نه خبر نه و، او موږ چې يې ونيولو، په پوهنتون کې د رجيم او يرغلګرو پرضد ويناوو، او فعاليتونو له امله وو. زه يې له دې امله هم د سترګو اغزي وم، چې په ۱۹۸۱ کې د پوهاندۍ علمي درجې ته رسېدلئ وم. سره له دې چې خاد د علمي شورا خپلو پرچمي غړو ته هدايت کړئ و، او يو غبېږ ګوندي پوهاند يې هم هڅولئ و، چې زه بايد ترفيع و نه کړم. د پوهاندۍ لپاره زما اثر هم د افغان- انګليس دوهمي جګړې په نامه د خاد لپاره پارووںکئ و. څنګه چې دغه اثر د ارشيفي پاڼو پر بنسټ يو مستند اثر و، او څنګه چې دغه وخت په علمي شورا کې پرچمي غړي په اقليت کې وو، هغه ومنل شو. زما د ترفيع موضوع دغومره جدي شوه چې د پوهنتون رئيس، اروابناد عزيزالرحمن سعيدي، د معمول پرخلاف، د عالي شورا سروالي پخپله وکړه. د صدارت په بندي خانه کې د " امين ناخدا" په نامه مستنطق راته وويل چې ستا د پوهاندۍ په ترفيع کې له موږ نه پوښتنه وشوه، خو موږ ځواب ورکړ، چې دا ستاسو خپل کار دئ. زما دغه اثر په ۱۹۸۹ کي په پېښور کې د محاذ اسلامي د تنظيم له خوا په فارسي، او پښتو ژباړه يې د محترم افضل ټکور په زيار وروسته خپره شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند هاله او زما په اړه د ښاغلي سيستاني ليکنه له يوه بل اړخ نه هم د حيرانۍ وړ ده. دی له موږ نه د " بايد پرسيد" حکم کوي، او دا دغسي حکم دئ چې د پوليس آمر يې په جرمي عمل تورن نه کوي، نه له عالم او استاد نه. هغه هم له پوهاندانو څخه. په دې اړه دغومره وايم چي دا به د ښاغلي سيستاني په ګټه وي چې د ادابو د سلوک يو کورس ولولي.

ښاغلئ سيستاني په تاريخپوه ياديږي، او دا خو د يوه تاريخپوه وظيفه ده چې ليکني يې په واقعيتونو او د ثقه شواهدو پر بنسټ وي، خو د ده ليکني کاشکي دغسي وای. دغي ليکني ته يې ځير شئ، چي په افغان-جرمن ويب سايټ کې د ۲۰۱۴ کال د دسمبر په ۱۳ مه کړې ده، او ويلي چي افغانستان " ... از زمان شاه شجاع تا امير حبيب الله خان (۱۸۰۹-۱۹۱۹) در سياست خارجي خود مستقل نبوده است، و بدون اجازه انگليس نميتوانست با هيچ کشور ديگر روابط ديپلوماتيک داشته باشد. به کلام ديگر افغانستان يک کشور تحت الحمايه و زير نفوذ سياسي انگليس بوده است."

ښاغلي سيستاني په دغو دوو جملو کي درې غلطۍ کړي دي:

يوه غلطي يې داده " ... تا امير حبيب الله خان ...۱۹۱۹" ده. د تا امارت امير حبيب الله خان ۱۹۰۱ کيږي، نه ۱۹۱۹. په داسي حال کي چي د ليکونکي مطلب تا اخير امارت امير حبيب الله، يا ۱۹۱۹ دئ.

دوهمه غلطي يې دا ده چي په کال ۱۸۰۹ کي شاه محمود پاچا شوئ وو، نه شاه شجاع. شاه شجاع اول ځل په ۱۸۰۳ کي پاچا شو او دوهم ځل د افغان – برتانوي هند په لومړئ جګړه کي په واک رسول شوئ و.

د ښاغلي سيستاني ډېره غټه غلطي دا بله ده چي د ده په فکر افغانستان د ۱۸۰۹ نه تر ۱۹۱۹، ياني د يوې پېړۍ نه اوږدې مودې پوري " ... يک کشور تحت الحمايه و زير نفوذ سياسي انگليس بوده است." د هغه چا لپاره چي ځان د افغانستان "تاريخپوه" ګڼي، دغسي غلطي د هغه ټوله پوهه تر سوال لاندي کوي.

حقيقت دادئ چي افغانستان د ستر احمد شاه نه د افغان – برتانوي هند تر دوهمي جګړې پوري، د افغان – برتانوي هند د لومړۍ لنډې جګړې دورې نه پرته، پوره خپلواک هيواد و، او له هغه نه وروسته تر ۱۹۱۹ پوري د افغانستان يوازي باندنۍ اړيکی د برتانوي هند د حکومت له خوا تر سره کېدې. افغانستان په دغې دورې کي هم د چا مستعمره نه و.

ددغي موضوع لنډه شرح لازمي ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند برتانوي حکومت نه دغومره ساده، او نه دغومره سرټنبه و، چي له افغانانو سره په جنگ کې د خپل پوځ له تباه کېدلو نه وروسته دغه هیواد تر خپل نفوذ لاندي ساتلی وشي. د هغه لپاره یې په افغانستان کې د نفوذ د ساتلو میکانیزم او وسایل هم نه لرل. که ښاغلئ سیستاني غواړي د معاصر افغانستان تاریخپوه وي، ورته لازمه ده چي په دې اړه د تاریخ یو کورس ولولي.

په هر حال امیر دوست محمد هغسي چي په خپلي لومړنۍ لنډي واکمنۍ کې د خپلواک افغانستان واکمن و، په دوهمي اوږدې امیري کي یوویشت کاله هم خپلواک و. هغه لا په ۱۸۴۸ کي یو پوځ د خپل زوی، سردار محمد اکرم، په قوماندانې هند ته واستاوه، چي د سیکانو د واکمن، رنجیت سنگه، په مصلحت له برتانویانو سره وجنگیږي. رنجیت سنگه امیر ته د پېښور د ورکړي وعده ورکړې وه. په گجرات کي جنگ وشو، خو برتانوي پوځ دغه گډ پوځ مات کړ، او بل کال (۱۸۴۹) یې پېښور هم ونیوه. د امیر دوست محمد خان په دوره کې له برتانوي هند سره یو تړون په ۱۸۵۵ او بل یې په ۱۸۵۷ هم لاسلیک شو. خو هغه دواړو برابرو خواو لاسلیک کړ، او هري خوا د بلي خوا دوست، خپل دوست، او دښمن خپل دښمن و باله. د دوهم تړون له مخي افغانستان ومنله، چي د برتانوي هند یو مسلمان تبعه، نه کوم انگلیس چارواکئ، به په کابل کي د وکیل په نامه ځای پر ځای وي. د هغه وظیفه په اصل کې د خبر لوڅي وه، چي خپل حکومت ته د روسیانو په باره کې خبرونه مخابره کړي. په دغه وخت کي برتانویان په هند کې له یوه ستر پاڅون سره مخ شول، چي شاوخوا د یو میلیون پاڅوونکو په وژلو سره یې وځاپه. له هغه وروسته و، چي د برتانیې حکومت د هند اداره په خپل لاس کې ونیوله.

د برتانوي هند حکومت له امیر دوست محمد سره د افغانستان په بیرته متحد کولو سره مرسته هم وکړه. کندهار او هرات دواړه، چي کلونه کلونه په خپل سر شوي، او سروالان یې، که څه هم د هغه وریرونه وو، د فارس د حکومت تر تاثیر لاندي شوي وو، د برتانوي حکومت د وړیا پیسو او وسلو په مرسته، په عالي تدبیر او بې له جنگ نه، بیرته له مرکزي حکومت سره یو موټي کړل، او د خپل بري په پای کې د ستر امیر په لقب، له یوویشت کلونو واکمنۍ نه وروسته په کال ۱۸۶۳کي په هرات کي وفات شو.

د امیر دوست محمد په دوهمي واکمنۍ کې د نائب امین الله لوگري، او د محمد شاه بابکر خیل لغماني نه پرته بل مهم کس له مینځ نه وړل شوئ نه دئ. یاغي تگاو هم په پوځي قوت سره ارام کړل شو. امیر دوست محمد په ولسي ډوله اداره سره په ډېر ښه نوم یادېده. که چا ظلم او تېری کاوه، ورته به ویل کېده، چي د امیر دوست محمد له عدالت نه خبر نه یې. دی به په اس سور له خپل منشي سره د کابل په کوڅو کې گرځېده، د عارض شکایت ته به یې په ځیر غوږ نیوه، او په اړه به یې منشي ته هدایت ورکاوه. ستر امیر په خپلي دوهمې واکمنۍ کي د اموي کورنۍ مؤسس خلیفه معاویه سره پرتله کېدی شي. په داسي حال کي چي د قریش واکمني

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ ته منسوب معاویه د شام له ولایت نه ځان د خلافت درجې ته ورسوه، محمدزي دوست محمد، چې مور یې د کندهار د سپاه منصور قزلباشه وه، او دی د درویشتو ناسکه ورونو تر ټولو کشر وو، اول د سدوزي واکمنو، او بیا د خپلو مشرو ورونو په وړاندي له اوږدې مبارزې نه وروسته په خاص تدبیر سره ځان د افغانستان واکمنۍ ته د امیر په نامه ورسوه. امیر افغانستان ته په لږو حکومتي عوایدو، او له تشدد نه پرته، په ښې اداري سره او د ټوټه شوي هیواد، په بیا متحد کولو سره غټې خدمتونه وکړل، خو افغانانو د هغه د خدمتونو درناوی نه دئ کړئ، او د هغه وخت شرایط یې هم په نظر کي نه دي نیولي. اوس حتی د تاریخپوه په نامه، ښاغلئ سیستاني لا د هغه وخت افغانستان د " انګلیس تحت الحمایه" هیواد بولي او په خپله هغه، بې له دې چي نوم یې واخلي، د برتانوي هند تر نفوذ لاندي ګڼي.

که د ښاغلي سیستاني حکم رښتیا وای، برتانوي هند به ولي د افغانستان د لاندي کولو لپاره د جنرال رابرټس په قوماندانۍ یرغل کاوه؟ حقیقت دا دی چي افغانستان د افغان-انګلیس تر دوهم جنګ پوري د ښاغلي سیستاني د حکم پرخلاف " ... یک کشور تحت الحمایه و زیر نفوذ سیاسي انګلیس" نه و، او امیر شیر علي دغسي واکمن نه و، چي د افغانستان باندني سیاست دوی ته وسپاري، او د دوی یو انګلیس الاصله سیاسي استازئ په کابل کي ومني، نتیجه جنګ او د کابل اشغال، او په مزار کې د امیر وفات شو، خو په کابل کې د برتانوي هند سیاسي استازي، کوګناري له خپلو چاراوکو سره په یوه ملي پاڅون کې ووژل شو، او کابل بیا اشغال شو. وروسته د دوی پوځ د کندهار په میوند کې د غازي محمد ایوب په مشرۍ، د افغانانو په زور په غوڅه مات شو. په کابل کي د برتانوي هند چاراوکي د دوي له دوهم یرغل نه وروسته په دې لټه کي شول، چي افغانان د دوی په خوښه کوم افغان د امیر په نامه په شمالي افغانستان کې د امیر په نامه ومني، او پخپله له افغانستان څخه په شا شي. دوی په دې کې هم پاتي راغلل. حتی سردار عبد الرحمن هم، چي په سمرقند کې له یوولس کاله کډوالي وروسته نه افغانستان ته ستون شوئ و، اول د دوی شرایطو ته غاړه نه اېښوده. په خان اباد کې، چیرته چې هغه له سمرقند نه ځان رسولئ و، د برتانویانو د دوی افغان قاصدانو له لاري د خپل نیکه د وخت افغانستان واکمني غوښتله. برتانویانو قندهار له افغانستان څخه جلا تر خپل نفوذ لاندي نیولئ وو، خو سردار عبدالرحمن چي د میوند فاتح، سردار محمد ایوب، په خپلې لاري کې لوی خنډ ګاڼه، د برتانویانو شرایط ومنل، او له خپلي اولې ادعا نه تېر شو.

دی بیا د برتانویانو په موافقه کابل ته د تګ په خط کي په چاریکارو کې، د ۱۸۸۰ کال د جولای په شلمه د شاوخوا دېرشو زرو افغانانو له خوا د امیر په توګه غوره شو، او برتانویانو دوه ورځې وروسته (جولای ۲۲) د هغه واکمني په رسمي ډول ومنله. په کابل کي د برتانوي هند سیاسي استازي، لیپل ګریفن، له امیر عبدالرحمن سره، د سرای خوجه شاته، په ذمه غونډۍ کي دوه ورځي په رسمي ډول خبري وکړې او د موافقې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شرایط رسمي او نهایي شول. برتانویان له کابل نه ووتل، او امیر عبدالرحمن هلته خپله واکمني پیل کړه. دغه ټول انکشافات په تفصیل سره یوازي زما د ایم. فل. په تیسس کې بیان شوي، چې هغه په ۱۹۷۱ کې په څه باندي درې سوه مخونو کې په دغه نامه خپور شو: افغانستان، د داخلي سیاسي انکشافاتو مطالعه، ۱۸۸۰-۱۸۹۶.

په لنډ ډول، افغانستان د امیر عبدالرحمن په واکمنۍ کې هم د کوم هیواد مستعمره نه وه. د هیواد یوازي باندنۍ اړیکې د برتانوي هند حکومت ته منحصرې شوي. په کابل کې یوازې د هند مسلمان تبعه د اېجنټ په نامه هستوګن شو، چي وظیفه یې د خبر لوڅۍ وه، او هغه په دربار کې هغسي حیثیت لاره لکه وکیل چې د امیر دوست محمد په وخت کې لاره. پر ده باندي امیر قیود هم ایښې وو. ده امیر ته هم رپوټونه تهیه کول او خپله پوسته یې هم د امیر پوسته رسوونکو وړله، او راوړله، او په دربار کې یې هم یو محقر ځای درلود، چي حتی مارټمر ډیورنډ، چي په کال ۱۸۹۳ کې هغه په دربار کې په دغه حال ولید، خپل حکومت ته یې د هغه په هکله شکایت وکړ.

امیر عبدالرحمن په داخلي چارو کې پوره خپلواکي درلوده. افغانانو هم په خپل عادي ژوند کې د خارجي نفوذ احساس نه کاوه. خارجي قوه په افغانستان کې میشته نه وه. حکومت د خپلو قوانینو له مخې چلول کېده. د افغانستان پوځ هم محدود نه وو. د امیر د واکمنۍ په اخیرو کې نزدې یو لک منظم دایمي پوځ تنظیم شوئ او وسله وال شوئ و. د امیر په وخت کې د کابل ماشین خانه، چي امیر شیرعلي خان شروع کړې وه، دغومره فعاله وه، چې ډول ډول توپونه پکې جوړېدل. په داخلي چارو کې د امیر عبدالرحمن خپلواکي له دوه لاندي بېلګو څخه ښه پوهېدل کېدلی شي.

په کال ۱۸۸۵ کې چي امیر په رسمي دعوت هند ته تللئ و، هلته وایسرای ځیني وغوښتل چې که دی د افغانستان په داخلي چارو کې هم د ده مشوره ومني. امیر ورته رد وویل، چې زما رعیت په داخلي چارو کې ستا مشوره نه مني، او زه دغه کار کولی نه شم، او زه یوازې په باندنیو اړیکو کې ستا مشوره منم. بل مثال د امیر د داخلي خپلواکۍ په اړه د کونړ د سید محمود پاچا په اړه دئ، چې هغه د جنګ په وخت کې د غازیانو پر ضد د برتانویانو خوا نیولې وه. په جلال اباد کي یې د برتانوي هند حکومت له سیاسي استازي، لیپل ګریفن سره په کتنه کې ورته مشوره ورکړې وه، چې افغانستان دي په وړو برخو ووېشل شي، په دې ډول چي یوه له بلې نه بېله او ټولي یې د برتانیې تر لاس لاندي وي. ده دغه مشوره هم ورته ورکړې وه، چې "... تر هغو چي محمد جان خان او پلویان یې پوره مات شوي نه وي، او د برتانیې حکومت پوره لاس برې شوئ نه وي، له هغه سره دي اخیري فیصله و نه شي." د هغه مشورو په ګریفن دغومره ښه اثر کړئ و، چې ورته یې دغه بل ضمانت ورکړ، چي "ډې دي ډاډه وي چي حکومت به خپل لوزونه، او ټولي وعدې چي ورسره کړي، هر څه چي پېښ شي، تر سره کړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې امله به هېڅ تاوان ورته و نه رسېږي، چې ده د برتانيې خوا نيولې ده." خو د امير عبدالرحمن په وخت کې د ګريفن ضمانت بې اثره شو او هغه له سيد محمود سره چې د امير شيرعلي د کورنۍ پلوی هم و، سخته ونيوله او ترېنه وغوښتل چې د ده سلام ته کابل ته راشي. دی پر ځان وېرېده، چې امير به يې له مېنځ نه يوسي، لکه چې نور محلي متنفذ کسان يې هم له مېنځ نه وړي وو. ده د هند له حکومت نه وغوښتل، چې امير ته د ده سپارښتنه وکړي. په دې اړه ځو ليکونه تبادله شول، او په يوه کې يې ليپل ګريفن ته وويل: "کوم هغه خدمتونه مې چې کړي، په دغه مقصد نه وو چې په بله نړۍ کې راته ګټه ورسوي." ده دا هم ورته وليکل چې "تر اوسه مې چې څه په وسه کې وو، حکومت ته خدمت وکړ، او په خلکو کې مې بد نوم وګاټه، او تر هغو به کابل ته ولاړ نه شم چې تر څو مې د برتانيې حکومت نه ډاډينه ترلاسه کړې نه وي." د برتانوي هند حکومت د باندنيو چارو وزير، لايل، د ۱۸۸۲ کال د جنوري په ۱۲مه امير ته وليکل چې وايسرای "... ډاډه دئ، چې د عدالت په هغه احساس چې تاسي جلالتمآب پکې نوم ايستلئ دئ، ټکنی به مو کړي چې له سيد احمد [سيد محمود] نه د هغه د زوی د ګناهونو قصور واخلئ." د ده زوی سيد احمد د امير د پوځ نه هغه وخت په شا شوئ و، چې دی کندهار ته له سردار محمد ايوب سره د مقابلې لپاره روان و. په ځواب کې امير ورته وليکل چې "که هغه [سيد محمود] په پاک زړه د هغه احترام وکړي. ... زه به د هغه د زوی په ګناه جزا ورنه کړم، او که يې عملونه د قولونو پرخلاف وو، زه به بله چاره و نه لرم، غېر له دې چې ويې شړم." د هند حکومت د هغه په اړه نور څه و نه کړل. او امير خپل سپه سالار، غلام حيدر څرخي، ته د هغه په اړه همدغسي حکم وکړ، او هغه د ۱۸۸۲کال په نومبر کې سيد محمود له خپل مقر، د کونړ له پشد، نه وشاړه. هغه اول مټايي، او بيا له هغه ځايه د هند حسن ابدال ته پناه يووړه، او د امير د ژوند تر پايه پورې هلته يې د برتانوي حکومت په معاش ژوند کاوه، او د امير حبيب الله په وخت کې بېرته کونړ ته ستون شو.

امير لا په کال ۱۸۹۲کې چې د برتانوي هند حکومت چترال ونيوه، په داسې حال کې چې روسانو په کال ۱۸۹۲ کې له پنجه نه پورته د بدخشان علاقه له افغانستان نه په زور نيولې وه، افغانستان ته خطر حس کړ، او په فرمانونو کې يې خپل ولس په دې ډول مخاطب کړ، چې اوه خلکو، هغو چې په افغانستان باندې دوه ځلې يرغل کړئ، غواړي دربېم ځل يې هم وکړي، خو د هند حکومت په دې اړه ځان پوه نه کړ. لکه چې په دې اړه يې ځان ناګاره اچولئ و، چې امير دخپلې واکمنۍ په اخيرو کلونو کې چې حکومت يې ټينګ او پوځ يې پياوړئ و، ځان حتی د هند حکومت ته په رسمي ليکونو کې هم د خپلواک افغانستان او د هغه د مضافاتو واکمن ښوده.

ښاغلی سيستاني د غټو ويناوو او حکمونو په صادرولو سره عادي دئ. هغه هم بې له دې چې حکمونه يې په واقعيتونو بنا وي. د ده دغې وينا ته توجه په کار ده، چې د ۲۰۱۵ کال په جون کې يې په افغان-جرمن ان لاين کې کړې: "... هر يکي از اينها [شاهان و اميران افغانستان، از زمان احمد شاه بابا تا ظاهرشاه] ده ها،

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدها لشکر زیر فرمان خود داشتند، که در سرتاسر قلمرو مستقر بودند." یو څوک چې دغې وینا ته ښه ځیر شي، ورته به عجبه ښکاره شي چې دا څنګه تاریخپوه دئ چې دغه وینا یې کړې، چې هغه برسېره پر دې چې مبهمه او مبالغه ایزه ده. په واقعیت بنا نه ده. له هغې نه ښکاري چې افغانستان په دغې اوږدې مودې کې لوی پوځونه لرل. حال دا چې تر امیر عبدالرحمن نه د مخه افغان واکمنو دغومره عواید نه لرل، چې لوی پوځ لرلی وشي. لوی پوځونه له کافي عوایدو نه برسېره ودانیو، دفترونو او میرزایانو ته ضرورت لري. په داسې حال کې چې ځینو قومونو حکومت ته مالیات نه ورکول، او نورو چې د جمع بست په نامه ورکول، ډېر لږ وو، چې هغه هم د هغو ملکانو له لارې حکومت ته رسېدل. دا امیر عبدالرحمن و، چې له درانیو نه پرته، د نورو قومونو په ښیرازو ځمکو باندې یې د سه کوټ سیستم جاري کړ، چې د هغه له مخې دځمکو درېیمه برخه حاصلات حکومت ته تخصیص شول. په دې اړه ډېر پاڅونونه وشول، او حکومت په خپل پوځ هغه ټول وځپل. تر هغه د مخه د افغانستان نظامي قوت له منظم پوځ (سپاه منظم) نه په غیر منظم پوځ (سپاه غیر منظم) ډېر متکي و.

امیر شیرعلي په دوهمي واکمنۍ کې تر پنځوس زره نه زیات منظم پوځ، د اول ځل لپاره، تنظیم کړ، دا امیر عبدالرحمن و، چې نژدې یو لک منظم پوځ یې تنظیم او وسله وال کړ، او حکومتي عواید یې د درندو مالیاتو او ګمرکي عوایدو په وضع سره تر پخوا نه په کراتو زیات کړل. تر دوی د مخه واکمنو په زیاتي اندازې په قومي ایله جاري یا سپاه غیر منظم اتکا لرله، خو هغه د قومي مشرانو تر نېغ حکم لاندې وو، او هغو د دغه خدمت په بدل کې له حکومت نه ډېري پیسې او امتیازات ترلاسه کول. په دې ډول دوی د ډېر قوت او اهمیت خاوندان کېدل. څنګه چې په افغانستان کې د واکمنو کورنیو په غړو کې ډېر جنګونه کېدل، او باندني یرغلونه هم یو وخت بل وخت کېدل، واکمنان قومي ایله جاریو ته ډېر محتاج وو. دا امیر عبدالرحمن و، چې د لوی منظم پوځ په تنظیمولو سره یې د افغانستان دغه ملک الطوایفي طرز له مینځ څخه یووړ، او په ټول ملک کې یې د خپلو چارواکو له لارې حکومت وکړ. دغه موضوع او دغه انکشاف په اصل کې ډېر پېچلئ او د ټولني او امنیت په چارو کې یې اهمیت هم ډېر دئ. هغه زما په دغه اثر کې په تفصیل څېړل شوئ دئ: د افغانستان ټولنه او حکومت د امیر عبدالرحمن په واکمني کې.

ښاغلي سیستاني په دې نژدې وختو کې د نیشنلستانو پېښې کوي. هغه کتابګوټئ چې ده د یو شمېر لیکوالو له لنډو لیکنو نه تنظیم کړئ، په دغه نامه یاد کړئ، "دفاع از ارزش های ملي وظیفه عناصر ملي است." داسي هم دي چې د نورو لیکني د افغان نیشنلیزم یا خپلواکۍ پرخلاف وګڼي، هغوی په ترخو کلمو یادوي، او حتی پرې تور لګوي. د بیلګي په ډول ده د ۲۰۱۴ کال په سپتمبر کي په افغان- جرمن ویبسایټ کي د ډاکټر محمد زمان ستانیزي په اړه لیکلي چې "اقای ستانیزي برای بي اعتبار ساختن استقلال کشور چقدر پول از انګلیس و پاکستان میګیرید؟"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددغې وينا په لوستلو سره به ډېر لوستونکي حېران شوي وي، چي دغه "تاريخپوه" څه وايي؟ د ده وظيفه تاريخ ليکنه ده، چي حقيقت و مومي يا په نورو تور و لګوي؟ له تور نه يې ښکاري، چې دې خبر دئ چي ستانيزی له " انګليس او پاکستان" نه د خپل خدمت په برابر کي پيسې تر لاسه کوي، خو دا معلومه نه ده چي هغه څومره دي. ښاغلئ سيستاني په ډاکتر ستانيزي دغه تور وروسته له هغه ولګوه، چي هغه په کومي تلويزوني مرکې کي ويلي و، چي افغانستان له ۱۹۱۹ د مخه هم خپلواک و، خو ښاغلي سيستاني چي هغه په دلايلو رد کولی و نه شو، دغه تور ولګوه، چي ځان د افغان خپلواکي او نيشنليزم مدافع وښيي، خو دی فکر نه کوي چي د افغانانو ياد دغومره ضعيف نه دئ چي د ده هغه خدمتونه له ياده وباسي، چي د شوروي د اشغال په وخت کي يې شوروي يرغلګرو او د هغه لاسپوڅي رجيم ته د انقلابي شورا د رئيسه هيئت د غړي په توګه کړي او په دغه عضويت سره يې د هغو د سياستونو او عملونو پلوي کوله، چي مقصد يې د افغان نيشنليزم او خپلواکۍ ځپل، او د هغو د مدافعانو وژل وو، د دې لپاره چي افغانستان د پرچمي رجيم له لاري يو تابع هيواد شوئ وي. په دې اړه ښاغلئ جمشيد پايمرد د ۲۰۱۵ کال په فبروري کې په افغان- جرمن ويبسايت کي ليکلي، چي " ... کدام اساس و معيار در نظر گرفته شد که معلم صاحب [سيستاني] يکدفعه از ده پانزده نفر ادم درجه اول مملکت شدند و عضو هيئت رئيسه شوراى انقلابي شدند؟ و دفتر کار معلم صايب سيستاني که در ارگ بود چنان در چند پرده حفاظه ميشد که براى رسيدن به حضور ايشان بايد از هفت خوان رستم عبور ميشد؟" ښاغلي سيستاني د هغه په ځواب کې د انقلابي شورا غړيتوب منلئ، خو هغه يې د خطر د رفع لپاره ښوولئ، او دا يې هم ويلي چي دی د هيڅ ګوند غړئ نه و. په دې اړه ښاغلئ سيد حميدالله روغ وليکل چي " ... مطمئن هستم که ازين اظهار ايشان راهي به سوى برئت کشوده نيست."

په رښتيا هم يو څوک چي په دغسي ايديالوجيکي رجيم کې، لکه د پرچم، سمله لاسه په دغسي لوړ مقام و ګمارل شي، هغه څوک وي چي مقاماتو ته د اعتبار وړ وي. دا خو مالومه ده چي د پرچم ګوندګي دغسي غړي هم لرل، چې غتې وظيفې يې تر سره کولې، خو ګوندي غړيتوب يې پټ، او په ښکاره غير ګوندي و. اساسي دا ده چي ژوند په هر حال کي د وجدان يا عقلي او اخلاقي پرنسيب له مخې وشي. د دغسي پرنسيب خاوندان په خاص ډول خپل ولس ته د خطر په وخت کي ستونزي مني او حتی مرګ مني خو خپل خلک نه پرېږدي، او له خپل پرنسيب نه نه تيرېږي، او خپل وجدان نه معذب کوي. افغان مجاهدينو د شوروي اتحاد د اشغال او د هغه د لاسپوڅي پرچمي رجيم په وخت کې همداسي وکړل، او د يوه ميليون نه ډېر يې شهيد شول. که دوی هم د ښاغلي سيستاني په شان تسليم شوي واى، شورويانو به ټول افغانستان لاندي کړئ واى، خو دوی د ښاغلي سيستاني پرخلاف د يوه زبرځواک په وړاندي هم په خپلو ملي او ديني ارزښتونو تر پايه پوري ټينګ ودرېدل. خو ښاغلئ سسيستاني په دغه وخت کې هم د يرغلګرو او د پرچم رجيم خوا ونيوله، او د انقلابي شورا په رئيسه هيئت کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ورته خدمت کاوه، نه خپل وطن او خپلو خلکو ته. په دغې مخينې سره اوس دی باید عادي ژوند اختيار کړي، او له دې نه ډډه وکړي، چي د غومبسې په شان چيچل وکړي. خو دی داسي نه کوي او اوس هم ناري وهي، چي " ما نه فرد را برای نظام ميخواهيم، و نه نظام را برای فرد، بلکه هر دو را براي وطن و خدمت به آن ميخواهيم." اوس به دغې پوښتني ته څه جواب ورکړي، چي که ته په رښتيا په خپلې دغي ادعا معتقد وای، ولي دي شوروي يرغلګرو او د هغو لاسپوڅي پرچمي رجيم ته په انقلابي شورا کې خدمت وکړ، نه خپل وطن ته، چي پکي پيدا شوئ، لوی شوئ، روزل شوئ او تعليم کړل شوئ وې؟ په دې ډول تا په اخلاقي لحاظ هغه استحقاق له لاسه ورکړئ، چي اوس افغانانو ته د وطنپالنې توصيه وکړې. ته نور د اخلاق معلم کېدلی نه شې.

د ښاغلي سيستاني بل حکم د همدغه کال (۲۰۱۵) د جولای په مياشت کي په افغان- جرمن ويب سايټ کي کړئ، او ويلي چي " داود خان با هيچ کس از سياست مردان معاصر خود قابل مقايسه نيست." دی نه مشخص کوي چي محمد داؤد له کوم اړخ او نظر نه د خپل مهال له سياست مارو سره د پرتلې وړ نه دئ. په اصل کي که تاسې يو څوک د هغه د وخت په شرايطو کې و نه ګورئ، هغه په رښتني ډول پېژندلی نه شئ، او که يې په اړه هر څه ووايې، هغه به ستاسي خپل نظر وي، ياني عندي رنګ به ولري، او علمي او افاقي به نه وي. ښاغلي سيستاني به محمد داؤد له دې امله د خپل عصر د سياستمارو سره د مقايسې وړ نه ګڼي، چي هغه د سرطان کودتا په زياته اندازه د پرچميانو په مرسته وکړه، او د هغوی د سر کسان يې په حکومتي لوړو مقامونو و ګمارل، او نور پرچميان يې په اطرافي ادارو کې په زيات شمېر مقرر کړل. په دې ډول د پرچم ګوندګي حيثيت او اعتبار وموند.

د ښاغلي سيستاني په نظر د محمد داؤد معاصر سياستماران به د هغه ترونه او تربرونه وي. خو دی له خپلو ترونو سره پرتله کېدلی نه شي. هغوی د خپل مشر ورور، محمد نادر په مخکښي او تدبير دغه نظام له کورني جنګ نه وروسته په پښو و دراوه او محمد داؤد په دغه نظام کې هغه وخت هسک شو چي امنيت پکي خوندي، حکومت پر ځای ولاړ، او منځنۍ تعليم کړې طبقه هسکه شوې او هيواد د عصري کېدلو پر لار روان و. د محمد داؤد له "معاصر سياستمدار" نه به د هغه مطلب اروابناد پاچا محمد ظاهر وي، چي دواړه سره همزولي او تربوران وو. محمد داؤد په کال ۱۹۱۰ کې او محمد ظاهر په ۱۹۱۴ کې پيدا شوئ و، خو دوي د شخصيت له نظر نه ډېر متفاوت وو، پاچا دموکرات، لبرل، او د واکمنۍ چندان لېوال نه و. د اعدام مخالف و، په داسي حال کې چي محمد داؤد زورواک، د واکمنۍ لېوال، نيشنلست، او د اعدام پلوی و. دواړو د سيکولر نظام او د هيواد عصري کېدل غوښتل. محمد داؤد د صدارت په لسو کلونو، او پاچا د دموکراسۍ په لسيزه کې وځلېد. خو محمد داؤد چي د صدارت په وخت کې وځلېد، د پاچا او د خپل ورور د همکارۍ له امله هم و. البته دی د انکشافي پروجو نوښتګر او مخکښ و. په هر حال ده د صدارت په دوره کې د انکشافي او عصري کولو حرکتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پلان شوي اقتصاد په چوکاټ کي پر مخ بوتلل. دوی دواړه د وطن صادق خدمتګاران وو، او هيڅ يوه يې ناوړه استفاده نه ده کړې، او محمد داؤد له خپل شخصي ملکيت نه د هيواد د ابادۍ لپاره ډېره استفاده کړې ده.

خو ښاغلئ سيستاني دا په نظر کې نه نيسي، چي محمد داؤد لـه اول نـه زورواک و، او پـه سياست او اداره کې يې له شدت او زور نه کار اخيستئ، په تېره په اولو وختو کې چي د هغه لـه املـه پـه "سردار ديوانـه" هـم يادېده. د صدارت په وخت کي يې د اروانښاد شاه محمود د صدارت نوې ډموکراسي خپه کړه، چي خلک ورتـه ډېر هيله من شوي وو، او په ولس مشرۍ کي يې د پاچا محمد ظاهر د وخت د ازادي او ډموکراسي مخه ونيولـه. پـه دې ډول محمـد داؤد پـه افغانسـتان کـې د فـردي ازادۍ او دموکراسـۍ د غورځنـګ خپـه کـوونکئ او د ازاد مارکيټي اقتصاد مخالف ګڼل کېدلی شي. ده وروسته د سرطان په کودتا دغسي قانوني نظام نسکور کړ، چي لويې جرګې منلئ، او سراسري ازادو انتخاباتو تائيد کړئ و، او له املـه يې ازادي او ډموکراسي پـه افغانسـتان کي په ښساري ډول ځای نيولئ و. په دغي دورې حکومت تر هر وخت نه ډېر د قـانون لـه مخې چلېده او ښځې او نارينه په ښساري ډول ازاد وو. دغه ټول انکشافات هغه وخت ممکن شول، چي پـه افغانسـتان کي د لـومړي ځـل لپاره د قانون له مخي سلطنت واکمني پاچايي کورنۍ ته، او حکومت اولس ته مختص شو. دا پـه افغانستان کې په پاچايي نظام کې د دموکراسۍ د يوې نوې پروسې شروع وه، چي د وخت پـه تېرېدولو سره پيـاوړې کېدلـه. رسمي چارواکي هم تر بل هر وخت ډېر د لياقت او تخصص له مخي حکومتي مقامونو ته رسېدل، او دغـه کـار پـه جامعې هم ښه اثر کاوه. ډېره مهمه دا هم ده، چي په دغه موده کې فرد د سياست لـه مخې بندي شوئ نـه دئ، او بندي کېدل يوازي د محکمې په حکم و. هيڅ څوک اعدام شوي نه دي. پاچا محمد ظاهر د اعـدام مخـالف و. د ده د انسان دوستۍ حس له دغې پيښې نه واضح دئ: پاچا يوه ورځ يوازي، د خپلي ملکې او ډرېور په ملګرتوب لـه کابل نه پلخمري ته لاړ او هلته يې د يوه مقتول له پلار نه وغوښتل، چي د خپل زوی قاتل، چي هغه د ده وراره و، او د محکمې په حکم په اعدام محکوم شوئ و، وبښي. هغه په افتخار سره د پاچا خبره ومنله. دغه پېښه ډېرو ته د يقين وړ نه ښکاري، خو دغه قصه ما ته دغسې يوه کس کړې، چي زه پرې باور لرم.

د ډموکراسۍ د لسيزي په دغو انکشافاتو سره افغانستان په سيمه او نړۍ کې نوم وايست. په دغه دوره کي افغانستان د لوېديځي نړۍ و نارينه او ښځو ګرځندويانو ته دغسي يو هيواد شوئ وو، چې هغوی په ډاډينه سره په ټول افغانستان کې ازاد ګرځېدلی، او ځانله په خپلو خيمو کـې اوسېدلی شـول. هغـومره ډېـر ګرځنـدويان چي په دغې دورې کې افغانستان ته راغلل، شايد هيڅ وخت په دغه ډېر شمېر نه وي راغلي. د هغو په راتګ سره د ګرځندوی صناعت (هوټلونه، تم ځايونه، د لرغونو سامانونو او اثارو هټۍ) په ښساري ډول سره وده وکـړه، او په مجموع کې افغان اقتصاد يې پياوړئ کړ. نو ويل کېدلی شي چي د قـانوني پاچـايي او د ډموکراسي لسـيزه د معاصر افغانستان په تاريخ کې يوه ځلانده دوره وه، خو د واک لېـوال، محمـد داؤد دغـه ځلانـده دوره د "قلابـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دموکراسي" په نامه، د چپیانو په مرسته په کودتا سره ختمه کړه. په داسي حال کې چې ده له اتلس کلنۍ نه تر هغه وخت پوري څه کم څلوېښت کاله په ملکي او نظامي لوړو مقامونو کې په پوره اختیار سره واک چلولئ و. ده په دې قناعت و نه کړ او کودتا يې وکړه، چې په هغې سره يې په وطن کې يو نوئ تخريبي فصل پرانيست.

محمد داؤد په کودتا سره قانوني نظام نسکور او قانوني ژوند او قانوني حکومت بې اهميت کړ. ده يو شمېر د سر کسان هم، د ارواښاد محمد هاشم ميوندوال، ارواښاد مرستيال خان محمد، او ارواښاد ماما زرغون شنواري په گډون، سره له دې چې هغوی د ده په شان نيشنلت وو، د پرچميانو په فشار، د محاکمې نه پرته، د کودتا په تور له مينځ نه يووړل، او نور ډېر يې بندي کړل. ده په دغه ډول د سر کسانو اعدام بيا رواج کړ، په داسي حال کې چې د افغان سياست له دغه وحشي عمل نه، د پاچا محمد نادر خان له قتل نه وروسته پاک ساتل شوئ و. د کودتا بله پايله دا شوه چې محمد داؤد په نظامي کودتا سره واک ته د رسېدلو لار وښودله او دی په افغانستان کې د عصري نظامي کودتا مخکښ شو. د کودتا بله پايله دا شوه، چې پوځ په سياست کې دخيل شو، په داسي حال کې چې تر هغه د مخه، د پوهنتون له مظاهرو سره سره، له سياست نه ليري ساتل شوئ و. له هغه وروسته و، چې حفيظ الله امين، چې د خلک د ډموکراټيک گوند د نظامي څانگې آمر و، په دغه فکر شو، چې محمد داؤد کودتا وکړه، موږ يې هم کولی شو. له هغه وروسته و، چې ده خپل گوند ته د نظامي افسرانو په جلبولو پيل وکړ. ما په خپل ' د ثور کودتا نومي ' اثر کي ويلي و، چې هغه د درې سوه نظامي افسرانو په قوت کودتا وکړه، خو وروسته راته معلومه شوه، چې هغه په دغو پنځو کلونو کې څه کم دوه زره ښکته رتبه نظامي افسران گوند ته جلب کړي، او په قوت يې دغومره ډاډه و، چې غوښتل يې د خپل پلان له مخې د زمري په مياشت کې کودتا وکړي، او په هغې د "زمري انقلاب" نوم کښيږدي. له هغه نه پرته هم د ولسمشر په نشته توب سره، د ده د نظام دوام په شک کې، او د کورنی جنگ احتمال زيات و. نو ويل کېدلی شي چي محمد داؤد، له خپلو ډيرو خدمتونو سره سره په افغانستان کې د نظامي کودتا او د دې اوږدې ناارامۍ سر مؤسس دئ. په اصل کې د همدغې کودتا او د دغو ناراميو له امله ده چي د افغانستان راتلونکې د انديښني وړ شوې ده.

محمد داؤد، چي د خپل ژوند په وروستيو شېبو کي د خلقي کودتاچيانو له خوا خپل ژوند په خطر کې وليدئ، د خپلي کورنۍ د غړو وژنه يې هم جائزه وبلله. د افغانستان په تاريخ کي څه، چي حتی د انسان په تاريخ کې به دا يوه بېساري تراجيدي وي. ښاغلئ محمد داؤد ملکيار چي د محمد داؤد له کورنۍ سره يې د خپښۍ ارتباط لاره، او په اړه يې د دقيقو مالوماتو خاوند دئ، وايي چي د ثور د کودتا په ورځ " ... کشته شدن اکثر اعضای خانواده محمد داؤد خان، بشمول اطفال معصوم به تصميم داؤد خان و بدست يکي از اعضای خانواده او صورت گرفته است." دا په داسي حال کې چي د محمد داود زامن او لوڼي د لوړ او ملي فکر خاوندان وو، او هيڅ يوه يې له خپل ممتاز مقام نه د ځان يا کورنۍ لپاره استفاده نه ده کړې. مشر زوی يې، عمرجان لا د دغسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

آزاد قضاوت خاوند و، چې په اخر کې د خپل تره، اروانباد محمد نعيم، په شان د خپل پلار د سياست مخالف شوئ و. محمد نعيم لا د خپل ورور پر ضد د کودتا په لټه کې و. په هر حال، محمد داود د خپلې کورنۍ د غړو - مېرمنې، لوڼو (له محترمې درخانۍ نه پرته، چې هغه وخت هغه هلته نه وه (او اوس په سويس کې ژوند کوي) او تور پېکۍ نه پرته (چې وروسته وفات شوه)، او زامنو (له عمر جان نه پرته، چې هغه تر دوی دمخه په ګولۍ لګېدلئ او مړ شوئ و) د ژوند سلبولو حق نه لاره، او د محمد داؤد دغه امر د هغو په حق کې ظلم و، هغه هم په دغسې حال کې، چې معلومه نه وه چې کودتاچيان به د هغوی حيثيت او ژوند ته خطر پېښ کړي، لکه د ده د کورنۍ د يو څو پاتې کسانو، او د هغه د لوڼو - درخانۍ او تورپېکۍ مزاحم نه شول.

ښاغلئ سيستاني سره له دې هم فکر کوي، چې " داؤد خان با هيچکس از سياستمداران معاصر خود قابل مقايسه نيست." دی به په دغه فکر سره فردي ازادي، دموکراسي، قانوني حکومت او حتی ژوند ته هم ارزش نه ورکوي، او په اجتماعي او ولسي ژوند کې به د هغو اهميت او ضرورت درک کولي نه شي. له همدې امله به وي، چې دی اوس هم د تاريخ په نامه په خپلو ليکنو کې خپل شخصي او پرچمي فکرونه ځايوي، او په دې ډول افغان تاريخ مسخ کوي.

ښاغلئ سيستاني د کانديد اکادميشن په حيث ځان د دغه صلاحيت خاوند بولي، چې دا او دغسې نور حکمونه له خپل ذهن نه صادر کړي. ده دغسې حکمونه دغومره ډېر کړي دي، چې اوس يې عادت شوئ دئ، خو په يوه سقه روايت د کانديد اکاډميسن درجه ده ته په دې، چې د انقلابي شورا غړی و، د خاصې پېرزوينې په خاطر ورکړل سوېده، لکه چې يو څو نورو ته هم همداسې پېرزوينه شوې ده . لا مهمه داده، چې د افغانستان د علومو اکاډمي په اصل کې د شوروي اتحاد د اکاډمۍ په ماډل بنا ده، نه د لرغوني يونان افلاتون په ماډل، چې د هغې مؤسس و. دغو دواړو اکاډمي ګانو په اساس کې توپير لاره. شورويانو د افلاتون د اکاډمۍ نوم غوره کړ، چې اکاډمي يې علمي حيثيت ولري، خو دغو اکاډميو سره اساسي توپيرونه لرل، او ډېر مهم يې دا و، چې د افلاتون په اکاډمي کې تفکر ته حد او حدود نه وو، او د شوروي اکاډمي محدوده وه. په ظاهر کې هغه مارکسيزم - لينينزم ته محدوده وه، خو په واقعيت کې لينينيزم- ستالينزم ته. د همدغې ازادۍ له برکته و، چې د افلاتون په اکاډمي کې د ارسطو په شان متفکر هسک شو، چې د تجربې او مشاهدې پر بنسټ يې د اول ځل لپاره د ژوند په هره ساحه کې ژور ابتکاري نظرونه وړاندې کړل، په داسې حال کې چې د شوروي اتحاد په اکاډمي کې حتی نامتو ساينس پوه، سخاروف، د خپل ازاد فکر او قضاوت له امله له مسکو نه د ګورکي ښار ته تبعيد شو. هغه په افغانستان باندې د شوروي اتحاد د نظامي يرغل په وړاندې د مخالفت اواز جګ کړئ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلئ سیستاني چي د کابل د پرچمي د شوروي ډول اکاډمي کي د کاندید اکاډیمیشن مقام ته جګ شو ، خپله لیکنه به یې د لیننیزم- سټالینیزم په محدود او غیر علمي چوکاټ کې دننه کښلي وي، او که نه ترفیع یې کولی نه شوه. د شوروي اکاډمي محدودیت په خپل وار د دې لامل شو چې، پخپله د شوروي لیننستي او سټالینستي نظام سقوط وکړي، او تلپاتي ځای یې د خلقیانو په وینا د " تاریخ کنده" شي.

اوس چې دغه نظام د تاریخ کنده شوئ او ورسره لیننستي شعارونه، چې ښاغلي سیستاني به څومره تکرار کړي وي، ده هم د نورو اپورتونیستي چپیانو په شان نشنلیزم ته پناه وړې ده. خو دی په دغه مصلحتي او ویب سایتي نشنلیزم کي هم افراط کوي. هغه وخت چې د نېشنلیزم رښتینې ازموینه وه، ده د شوروي او پرچم خوا ونیوله، او افغان ولس او افغان خپلواکي ته یې شا کړه، نو دې په دغې ازموینه کې په مطلق ډول ناکام شو. اوس دی په هغه لار روان شوئ، چې پرچمیان د مخه پرې روان شوي وو. نجیب الله چې په اخر کې ځان مسلمان وښود ، او کارملیانو مجاهدانو ته وړونه وویل، ښاغلئ سیستاني اوس د پاچا امان الله د نېشنلیزم خوا نیولې، هغه هم په افراطي او شډل ډول. خو سره له دې هم د هغو نورو پرچمیانو په شان له پخواني محدود فکري چوکاټ نه بیرون او ازاد شوئ نه دئ. نو د ده په دغه نشنلیزم باندي اعتبار کول به هسې سادګي وي. ده بس د وخت په تقاضا سره طرف بدل کړئ، او اوس یې د پخواني پاچا پر ضد مبارزه پیل کړې، او ملامتوي یې چې د مغول واکمنو په شان یې ودانۍ نه دي جوړي کړي. معلومه ده چي دی دغه واقعیت ته ارزش نه ورکوي، چې پاچا محمد ظاهر د معاصر افغانستان په واکمنو کې، یوازنی واکمن و ، چي دغسي دولتي نظام یې د اساسي قانون پر بنسټ پر پښو ودراوه، چې په هغه کې سلطنت له حکومت نه د لومړي ځل لپاره بېل شو ، او ازادي د افغانانو په ژوند کې په فکر او عمل کي په دغه ډول تحقق وموند ، چي بل هیڅ وخت یې په دغسي ډول تحقق موندلئ نه و. دغه اساسي قانون، چي په سیمه کي یې سارئ نه درلود ، افغانانو ته ممکنه او اسانه کړه چي ژوند د ازادي په فضا کي وکړي. که څه هم دا د دغې پروسې اوله مرحله وه.

خو محمد داؤد دغه عظیمه او د خلکو په ګټه پروسه، هغه هم د ازادۍ پر ضد پرچمیانو په مرسته په نظامي کودتا سره په ټپه ودروله. ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره، د دې لپاره چې ځان د دولتي واک هسکي ته ورسوي، په وطن کي د ناارمۍ ور پرانیست، چي په یوه او بل شکل تر اوسه هم دوام لري، او افغانان د خپل وطن راتلونکي ته اندېښمن کړي. خو څنګه چي ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره د پرچم ګوندګي ته اعتبار ورکړ، ښاغلئ سیستاني، او د هغه په شان نور، اوس په یوه او بل ډول، د هغه په ملاتړ، او د پخواني پاچا پر ضد لیکني کوي.

(پای)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادښتونه

دلته د دغې لیکنې منابع هغه وخت یاد شوي، چې په متن کې د لومړي ځل لپاره ذکر شوي دي. تکرار یې په لنډ ډول په متن کې یاد شوئ دئ.

1. ۱- عزیز هندي، د غازي امان الله خان زوال، له اردو نه ژباړوونکئ، فرهاد ظریفي، خپروونکئ، د افغانستان د علومو اکادمي، پېښور، ۱۳۸۱، /۲۰۰۲، مخ ۴۴۰
2. ۲- ریه تیلي ستیورټ، اور په افغانستان کي، دوهم چاپ، خپروونکئ، یونیورسل. ۲۰۰۰، مخونه، ۵۵۸، ۵۲۰
3. ۳- لودویک ادمک، د شلمي پېړئ تر نیمایي پوري د افغانستان باندنی چاري، له شوروي اتحاد، جرمني، او برتانیې سره اړیکي، د اریزونا پوهنتون، توک سان، ۱۹۷۴، ۴۹
4. ۴- فیض محمد هزاره، تذکر الانقلاب،مدون داکتر حفیظ الله شریعتي (سحر)، ناشر انتشارات میچید، محل نشر و چاپ نامعلوم، ۱۳۹۳/ ۲۰۱۳، ص ۲۱. دکتر سحر نمی گوید که نسخه اصلی و یا نقل آنرا از کدام منبع به دست آورده و نسخه اصلي آن در کجا است. محل نشر آن هم واضح نیست. در هر حال این اثر به ارزیابی مفصل ضرورت دارد، که متاسفانه این جای آن نیست. له لیکوال محترم سعد الدین شپون نه مننه، چي دغه اثر یې را استولئ، هغه هم په ډېر ښه وخت.
5. ۵- میک چیزني، کابل تر محاصرې لاندي، خپرونکئ مارکوس واینر، پرنستین، ۱۹۹۹، ، ۹۲، دغه اثر د فیض محمد تذکر الانقلاب ترجمه ده، چي میک چیزني له روسي نه په انگریزي اړولې ده. او ځای ځاي یې خپل یا د روسي مترجم تبصرې هم راوړي. دغه ترجمه جمله په جمله نه، بلکه د هغو د مفهومونو لنډ بیان دئ، خو میک چیزني یو طالب العلم او امانتکار مترجم دئ.
6. ۶- ادمک، (۱۹۷۴)، یاد شوئ اثر، ۸۹، ۹۰
7. ۷- عبدالحي حبیبي، جنبش مشروطیت در افغانستان، سازمان مهاجرین مسلمان افغان، چاپ دوم، ۱۹۹۹، ۱۷۳
8. ۸- فیض محمد، یاد شوئ اثر، ۱۷
9. ۹- عزیز هندي، یاد شوئ اثر، ۲۴۵
10. ۱۰- ادمک، یاد شوئ اثر، ۸۵
11. ۱۱- ستیورټ، یاد شوئ اثر، ۳۸۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

12. ۱۲- سید شمس الدین مجروح، سرگزشت من، به اهتمام سید فضل اکبر، چاپ شخصي، کابل، ۲۰۱۲/۱۳۹۱، ۳۲

13. ۱۳- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، دولتي مطبعه، کابل، ۱۹۶۷/۱۳۴۶، ۸۱۷

14. ۱۴- عبد الباري جهاني، د سنځل نوید (قول نقل)، په افغانستان کي د اجتماعي تحولاتو په وړاندي غبرګونونه، ۱۹۱۹-۱۹۲۹، مخونه ۱۴۸-۱۴۹

15. ۱۵- د قول نقل سنځل نوید، واکنش های مذهبي و تحولات اجتماعي در افغانستان ۱۹۱۹-۱۹۲۹، فارسي کوونکئ محمد نعیم مجددي. له محترم نعیم مجددي نه مننه کوم چي ددغه مخ چاپي نقل يې را استولئ دئ.

16. ۱۶- فضل غني مجددي، افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان ۱۹۱۹-۱۹۲۹.چاپ شخصي، کالیفورنیا، ۱۹۹۷، ص۲۵۵. له محترم فضل غني مجددي نه په دغي وسیلې مننه کوم، چي د خپل دغه اثر یوه نسخه يې رالېښلې ده.

17. ۱۷- سید رسول، حقایق ناگفته در باره حبیب الله کلکاني، کتابفروشي فضل، پشاور، ۱۹۹۹/۱۳۷۸، ص ۴۲

18. ۱۸- نوردک بریت، افغانسي، روسان په افغانستان کي، ۱۹۷۹-۱۹۸۹، اکسفورډ پوهنتون، نیويارک ۲۰۱۱، ۲۹

19. ۱۹- رچرډ فرای، د پارس میراث، خپروونکئ مزدا، کلیفورنیا، ۲۰۰۴، ۲۹

20. ۲۰- بېلابېل لیکوال، غازي امان الله خان، د افغانستان د خپلواکۍ ستورئ، د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه، جرمني، ۲۰۰۵، ۱۲۰-۱۲۱

21. ۲۱- د رای دیوي لیکني، رادیکال هیومنست له مخي، جون ۲۷، ۱۹۵۴، مخ ۳۰۷، د قول نقل ستیورټ، ۵۱۲،۵۱۱

22. ۲۲- احسان الله، اماني دوره، د افغاني رنسانس دوره، له فرانسوي نه پښتو کوونکئ، پروفیسر ډاکټر محمد اکبر ستایلئ وردګ، ماخذ غازي امان الله خان، بېلا بېل لیکوال، یاد شوئ اثر، مخ ۲۴

23. ۲۳- هیرودوت، تاریخ، ژباړه د ډبوید ګرین، شیکاګو پوهنتون، ۱۹۸۸، اووم کتاب، لسمه ماده، مخ ۴۷۱

24. ۲۴- جان لوکاس، د تاریخ راتلونکي، ییل پوهنتون، ۲۰۱۱، ۱۵۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

25 . **۲۵**- داکتر یوسف متولي حقیقي، افغانستان و ایران، پژوهشي پیرامون روابط سیاسي و چاپ هاي مرزي، از احمدشاه دراني تا احمد شاه قاجار، نشر کرده استان قدس رضوي، مشهد، **۱۳۸۳**، ص **۷۳۰**

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library